

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lolland-Falsters Historiske Samfund

Årbog 2021

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 2021 – 109. årgang

Redaktør: Ole Arpe Munksgaard

Tryk: dkPRINT, 4970 Rødby

© 2021 Lolland-Falsters Historiske Samfund

Forsidebillede: Erik Hemmingsen: En Agitator (1899). Billedet er venligst stillet til fri afbenyttelse af Metalskolen i Jørlunde, hvor maleriet hænger

ISBN 978-87-91059-19-3

Indholdsfortegnelse

<i>Henrik Rasmussen</i> Askø – når blodets bånd bliver blodigt	4
<i>Jesper Munk Andersen</i> Christopher Georg von Wallmoden. Konturerne af et liv og levned i skifteprotokollens skær 1730-1793.....	15
<i>Lars Boye Petersen</i> Tipoldefars regnebog	45
<i>Ole Arpe Munksgaard</i> Socialisten Paul Geleffs agitationsrejse til Lolland-Falster i april 1872.....	56
<i>Christian Løye</i> Søslaget i Femern Bælt 1644 og skanserne ved Dragsminde ved Rødbyhavn	76
<i>Peter Schmaltz-Jørgensen</i> Berideren fra Stokkemarke	94
<i>Erik Mandrup-Poulsen</i> Trygge Slot og de andre lensborge på Lolland-Falster	109

Askø – når blodets bånd bliver blodigt

Af Henrik Rasmussen

Den lille ø Askø i Smålandshavet gemmer på mange historiske dramaer. Et af dem dukkede op ved et tilfælde, da Corona-epidemien ramte Danmark, og er blot ét eksempel på, hvordan man på Askø har villet ordne sine ting selv – også da der var tale om et drab....

Askø og det tætte slægtskab

Den lille ø Askø i Smålandshavet oser af fred og ro. Jeg kommer der med mine forældre hver sommer for at nyde den nærmest uvirkelige stilhed – men også, fordi jeg er draget af øen. Så langt tilbage, der er skriftlige kilder, har en del af min slægt haft sit liv på denne lille ø. Noget særligt er, at Askø som helhed ikke har været udsat for de store moderniseringer i byplanen (hvis man kan tale om en sådan for Askø by, der næppe var og er andet end en klynge huse). Derfor er det nemt at forestille sig min oldefars opvækst på øen i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede. Ham vender jeg tilbage til senere.

Nu bor der vel kun 60-70 mennesker fast på øen, men da min oldefar blev konfirmeret på Askø i 1906, var der hele 218 beboere. I et så lille samfund har alle kendt alle, og ydermere har der været et endog meget tæt slægtsbånd mellem øboerne helt op til vor tid. Vi, der slægtsforsker og har rødder på Askø, siger muntert, at vi alle på en eller anden måde er beslægtede – og det viser sig faktisk altid at være sandt. Nok kan det være, at vi ”kun” har fælles tip-tip-tip-tip-oldeforældre, men vi *har* dem tilfælles og er dermed blodsbeslægtede.

At der eksisterede dette tætte slægtskab, erkendte forfatteren til øens historie, Niels Steensfeldt, der i 1931 udgav værket ”Om Askø i svundne Tider”. Han var endda så flink at bruge min tip7-oldefar, Askø-præsten Jens Pedersen Mule (død 1695) som eksempel: ”*Da alle Askø-folk er indbyrdes beslægtede, og hr. Mule gjorde sig til at være af adelig Slægt, kan alle her prale af at være af adeligt Blod – selv om det med Tiden er blevet noget tyndt*”.

Det samme postulerede tætte slægtskab på den lille ø ser vi omtalt i sagen mod Askøs forhadte (og udefra kommende!) degn, Andreas Colding. En søndag morgen i 1778 brændte den mistrøstige degnebolig, og degnens kone, Margrethe Jeppesdatter, der var af Askø-slægt, omkom i branden. Alle øens beboere anklagede ham for selv at have forårsaget branden, og Andreas Colding blev sat i arrest.

Andreas Colding havde længe beklaget sig over Askø-boerne, hvis pligt det jo var at betale degnen med naturalier – og det havde øjensynligt knebet med betalingerne. Derfor lagde degnen ikke skjul på sin foragt overfor øens beboere, hvilket øens præst advarede ham skarpt imod. Askø-bønderne hævnede sig mod degnens nedladende omtale ved at lade deres høns

og heste æde af degnens korn, og denne årelange konflikt mandede altså ud i anklagen om mordbrand.

Ved retssagen mod degnen vidnede samtlige (!) øens mænd samt præsten og endda Andreas Coldings egen svigerdatter – alle af Askø-slægt – imod ham. Coldings forsvarer, Knuth, citeres i ovennævnte Steensfeldts bog for at klage over, at samtlige vidner jo var beslægtede med Coldings afdøde hustru og svigerdatter, og derfor ikke kunne regnes for troværdige. Da ingen havde set Andreas Colding antænde ilden, var det påstand mod påstand, og retten, der var sat i Nykøbing, frifandt på denne baggrund Andreas Colding.

Også Achton Friis omtaler de særegne Askø-boere i sit storværk *De danskes land* (1928), og indbefatter det lukkede øsamfund i sin karakteristik af øboerne: *”Askøs Beboere har Ry for at være lidt træge Folk, langsomme i Vendingen og meget lidt fremskredne. De gaar for at være „sære“ og indlader sig nødigt med fremmede”*.

Askø og dens historiske dramaer

Det, at alle vi med rødder på øen rent faktisk er beslægtede, giver øens historie en særlig dimension, fordi enhver begivenhed har involveret personer, som vi deler blod med.

En af de mere kendte historier finder vi behandlet i Fejø Birks Politirets Protokol for året 1827. Den 10. februar blev der optaget forhør i overværelse af vidner i anledning af, at to personer var gået over isen fra Oreby mod Askø og undervejs var gået gennem isen og druknet. Gudskelov var min slægt kun inddraget som vidner, men de var der altså. De så det og deltog i eftersøgningen og måske bjærgningen af de ulykkeligt omkomne. Mere direkte impliceret i en ulykkelig hændelse var to af mine tip6-oldeforældre, Oluf Christophersen Bysse og hans hustru, Margrethe. Begge druknede de i Smålandshavet – hun i marts 1743, han i juni 1759.

Askøs ældst bevarede kirkebog går kun tilbage til 1714. Derfor kan man som slægtsforsker for eksempel ikke finde fødsels- eller dåbstidspunkt for ovennævnte Oluf Bysse eller hans kone, der begge var født på øen engang i 1600-tallet. Men der findes dog andre kilder, der kan give ideer til slægtskaber før kirkebogen.

Askø hidhørte under Fejø jurisdiktion i ældre tid, og det er også fra Fejø tingbog i januar 1661, at man finder et drama på Askø omtalt. Der var nemlig sket et drab på øen, idet Tomas Tomassens hustru var blevet slået ihjel. Da man allerede dengang var bevidst om, at alle Askø-boere var beslægtede og derfor måske lige lovligt vildige i deres syn på tingene, hentedes 8 mand fra Fejø for at undersøge sagen. Allerede da sagen rejstes til undersøgelse, blev Askø-boeren Hans Jørgensen mistænkt for drabet. Ud fra de skriftlige kilder vides ikke, om de 8 fejbatter var for ringe til efterforskningen, eller de har mødt en mur af tavshed fra Askøs sammentømrede flok af mulige vidner eller videre. I hvert fald lykkedes det ikke, hvor utroligt det end lyder for så lille et samfund, at trænge til bunds i sagen, idet der åbenbart ikke rejstes tiltale mod Hans Jørgensen. Han ses i hvert fald 1½ år senere at optræde som kirkeværg på Askø, hvor han i tilfælde af at være fundet skyldig i drab havde været et hoved kortere.

Min Askø-slægt

Og så er vi nået op til nyere tid og til min oldefar. Til Thorvald Christian Valdemar Olsen, født 10. november 1891 i det lille hus, der lå på Askøs mindste matrikel, 25b, i Askø by. Huset er for længst revet ned, men var i slutningen af 1800-tallet rammen om tømrer Geert Olsen og hustru Marie Pedersdatter og deres talrige børnefloks liv. Min oldefar Valdemar var den sidste i rækken og var det sidste hjemmeboende barn.

Jeg begyndte først at forske i min slægt 12-13 år efter min farmors død i 1980. Men jeg huskede alle hendes historier om hendes forældre, som bedsteforældre jo gerne giver videre til deres børnebørn. Min farmors mor var en ret kendt skikkelse på Lolland, og hende har jeg skrevet en længere artikel om i LFHS's årbog 2000 ("Sydhavsøernes største visesanger"). Hende nåede jeg at kende, da hun først døde i 1973. Men min farmors far, Valdemar, døde allerede i 1959, så ham vidste jeg kun om, hvad min farmor (og farfar, i øvrigt) samt min far og faster havde fortalt.

Da jeg begyndte at slægtsforske i 1993, tog jeg straks fat på netop denne gren. Ret hurtigt nåede jeg adskillige slægtsled tilbage, og tilsvarende fik jeg også afdækket Valdemar Olsens liv og færden. At han i 1907 flyttede fra barndomsøen Askø og til Bandholm, hvor han straks kom i lære hos bagermester Hermansen, dengang en af Bandholms førende handlende. Jeg

Valdemar Olsen, fotograferet i Bandholm ca. 1940.

fik også afdækket hans tid som soldat, hans korte og mislykkede bager- og konditoreventyr i Gedesby og hans ulykke på Bandholm Savværk i 1921, hvor han fik skåret fingrene af sin ene hånd. Hvor bizart det end lyder, kom denne ulykke faktisk som sendt fra himlen, for hvor den lille familie i Bandholm vist måtte hutle sig igennem og bo til leje på nogle loftsværelser i den gamle (og desværre nu nedrevne) Tatomt-bygning på Birketvej, gav erstatningen, han modtog, familien mulighed for at få fod under eget bord i et godt og solidt hus på Birketvej længere op mod Bandholm kirke.

Jeg havde det held at have min farfar indtil for få år siden. Han havde jo kendt Valdemar, der var hans svigerfar, og havde masser af historier om ham at fortælle. Min far og min faster, der begge lever endnu, husker også Valdemar. Alle disse historier fik jeg nedskrevet og kom så til det punkt, hvor intet eller ingen kunne tilføje mere. Nu havde jeg hørt alle historierne og fundet alt i de offentlige arkiver om Valdemar Olsen, Askø-drengen, der endte i Bandholm.

Hvad aviserne gemte

Så kom Corona-epidemien i foråret 2020, og med den blev der midlertidigt åbnet for udvidet adgang til Mediestream. Mediestream er en samling af alle danske aviser, scannet ind og lagt på hjemmesiden <https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis>.

Selvklart ville der næppe være meget at finde om helt almindelige mennesker i 17- og 1800-tallets aviser, men måske var der noget at hente fra det 20. århundrede? Jeg indtastede derfor personnavne på mine bedste- og oldeforældre, og frem kom forventelige avisomtaler i forbindelse med f.eks. guldbryllupper, dødsfald og vielser. I løbet af første aften nåede jeg også til min oldefar fra Askø, Valdemar Olsen. Navn plus sogn blev indtastet, og op dukkede overraskende mange såkaldte hits, altså artikler, der passede til Valdemar Olsen + Askø. Det i sig selv forbavsede mig en del – også at der var tale om aviser fra hele landet og ikke blot de forventede Stifts- eller Folketidender på Lolland-Falster. Inden jeg nåede at åbne den første artikel, bemærkede jeg, at alle artiklerne var fra tiden omkring 7. og 8. marts 1907. Og så åbnede jeg den første artikel:

”Dræbt med en Salonbøsse. I Tirsdags Aftes er et ungt Menneske kommet af Dage ved et ganske usædvanligt Uheld. Hos Gaardejer Jensen paa Askø var nogle unge Mennesker forsamlede i Karlekammeret, hvor de bl.a. morede sig med at undersøge en Salonbøsse. En ungt Menneske paa 16-17 Aar ved Navn Valdemar Olsen kom herunder af Vanvare til at affyre et Skud, der ramte Smed Chr. Hansens 13-aarige Søn. Projektilet fra en Salonbøsse kan jo ikke siges at være særligt farligt; men Uheldet vilde, at Skuddet ramte Drengen i Hjertet, saa han døde paa Stedet.”

Min første tanke var, at der måtte være flere på øen, der hed Valdemar Olsen. Dette kunne da ikke være min oldefar, for så havde jeg med sikkerhed hørt den historie fortalt. Når nu jeg havde fået at vide, at han foretrak Stjerne-øl, at han kunne spise kogt salt sild, selv om han manglede fingrene på den ene hånd osv. - hvorfor havde jeg så ikke hørt om det her? Nej, det kunne ikke være min oldefar.

Jeg fik åbnet artiklerne en efter en og ved den fjerde stod der, at den, der havde affyret våbnet,

var tømrer Geert Olsens søn. Så var ingen tvivl mulig. Det var min oldefar, der den martsaften i 1907 på Askø havde skudt og dræbt en dreng. Men endnu stod jeg uforstående: Hvorfor blev den historie ikke fortalt i slægten? Havde min oldemor Helga kendt til den? Næppe, for så havde min farmor vel også. Og dermed også min far og faster. Jeg ringede straks rundt til Valdemars nulevende efterkommere, men alle stod uforstående. Næh, det havde de intet hørt om. Altså må det have været Valdemar selv, der ikke ønskede historien frem. Jeg vidste, at Valdemars far, Geert Olsen, i 1907 – altså samme år som drabet fandt sted – havde sat i værk, at drengen kom i lære hos bager Hermansen i Bandholm. Var det mon et direkte resultat af drabet? Det måtte jeg finde ud af.

Skuddrabet på Askø i 1907

Den stakkels 13-årige dreng, der blev offer for min oldefars gerning, hed Jens Foged Hansen. I Askø sogns kirkebog står, at han døde 5. marts 1907 og blev begravet en uge senere på øens kirkegård. Helt usædvanligt står der ingen anmærkning om, at han var blevet skuddræbt. Men han har altså været på denne Jensens gård i et karlekammer sammen med et par andre store drenge, hvoraf min oldefar var den ene, og der har de altså haft letsindig omgang med en salonbøsse.

Askø by. Geert Jensens gård, matrikel 5h på Askø, var beliggende på den nuværende Lilleøvej. Karlekammeret lå i den nordlige længe.

Jeg måtte videre med den historie og fik bestilt politiprotokollen. Der *måtte* da have været en politiefterforskning af den sag, når den nu havde haft dødelig udgang. Men nej – ikke et ord om det fra politiet. Kunne det tænkes, at det blev holdt indenfor sognet, helt uden politiets indblanding? Jeg bestilte derfor fogedprotokollen for 1907, dækkende Fejø Birk. Og der var den!

Det viste sig, at man efter datidens muligheder var både hurtige, dygtige, grundige og detaljefokuserede. Allerede dagen efter drabet, den 6. marts klokken 11.30, blev fogedretten sat på den dræbte drengs forældres gård på Askø. Fordi Askøs egen foged, Jens Lok, var bortrejst, havde man telefonisk kontaktet Fejøs foged og orienteret denne om udåden klokken 9 om morgenen. Fogeden var straks derefter sammen med distriktslægen Michelsen taget til Askø for at foretage det såkaldt legale ligsyn (som var lovpligtigt ved ”ulykkelige hændelser” som drab, drukning, selvmord m.m.). Ligsynet var første skridt i undersøgelsen og beskrives i fogedprotokollen således:

”Liget fandtes liggende i paaklædt Tilstand paa en Sofa i en af Husets Stuer og var af en kraftig velvoxen Stand i trettenaars Alderen.

Igjennem samtlige disse Beklædningsstykker fandtes et lille Hul, der svarede til et lille rundt Hul i Ligets Legeme paa Brystet oppe ved Halsen, 3 a 4 Millimeter i Diameter. Dette lille Hul, hvori og omkring hvilket der fandtes tydeligt størknet Blod, fandtes paa venstre Side af Halsen ved det indre Udspring af musculus sternocleidæus.

I øvrigt fandtes ingen Kontusioner og intet Blod, hverken paa Brystet eller paa Ryggen. Der maa antages at være foregaaet en indre Forblødning, idet Kuglen fra Salonpistolen har truffet paa den store Halspulsaaere. Ligets Læber vare hvidblaa. En Sonde blev indført i Hullet, men der kunde intet føles”.

Med andre ord: den stakkels dreng var blevet ramt af ét skud, der uheldigvis havde ramt halspulsåren. Der var ingen andre tegn på vold mod legemet, men døden må have været øjeblikkelig. Derefter skulle selve hændelsesforløbet aftenen i forvejen afklares, og dertil havde Fejøs foged tilsagt to lokale protokolvidner, sognerådsformand Lauritz Rasmussen og gårdejer Jens Peder Hansen. Ud over disse var også samtlige de implicerede Askø-boere indkaldt og mødt op:

- Valdemar Olsen, 15 år. Valdemar tjente hos Jens Foged Hansens forældre på deres gård i Askø by.
- Ejner Christensen, 14 år. Ejner havde været sammen med Valdemar og den dræbte Jens Foged Hansen aftenen i forvejen og tjente hos Geert Jensen på dennes gård i Askø by. Det var på Ejners karlekammer på Geert Jensens gård, at drabet var sket.
- Gårdejer Geert Jensen, 52 år. Geert Jensen var blevet vækket af de to ovennævnte drenge umiddelbart efter drabet og var gået med dem over på karlekammeret, hvor den afdøde lå.
- Smed Christian Hansen, 43 år. Christian Hansen var far til den dræbte Jens Foged Hansen.

Hændelsesforløbet blev af vidnerne enslydende beskrevet således: Ejner, Valdemar og Jens Foged havde sammen opholdt sig på Ejners karlekammer på Geert Jensens gård aftenen forin-

den ved 22-tiden. Det simple kammer var sparsomt møbleret med blot en seng, en kiste og et lille bord. De tre venner havde siddet og sludret fornøjet sammen. Jens Foged og Ejner havde siddet på sengen, Valdemar på kisten. Valdemar havde siddet med sin salonpistol ”*saaledes at den høire Haand fattede om Skæftet, medens den venstre Haand laa omkring Løbet, saaledes at Mundingen af Løbet var uden for Lillefingersiden. Begge Valdemars Hænder; hvori han altsaa holdt Pistolen, laa i hans Skød*”. Pludselig lød der et skud, og Jens Foged havde rejst sig og udstødt et skrig, hvorefter han var faldet om. Begge de to drenge kunne med det samme se, at Jens Foged var død, og Valdemar havde derefter dybt rystet spurgt Ejner, hvad de skulle gøre. De enedes om at vække husbonden (Geert Jensen), og kort efter var denne gået med de to drenge ind på karlekammeret. Geert Jensen, ”*der før havde set døde Mennesker*” kunne med det samme konstatere, at Jens Foged var død.

Valdemar forklarede Geert Jensen, at han ved et uheld havde skudt Jens Foged, hvorefter Geert Jensen på forlangende fik både pistol og patroner udleveret. Mens drengene holdt vagt ved liget, gik Geert Jensen den korte vej over til den dodes forældre for at fortælle om det skete. Jens Fogeds forældre bad Geert Jensen om at bringe liget over på gården, hvilket han gjorde i en kærre og i selskab med Valdemar og Ejner. Geert Jensen fulgte derefter Valdemar hjem til hans forældre, hvor han fortalte Valdemars far, Geert Olsen, om hændelsen og bad ham passe på drengen.

Under forhøret blev Valdemars pistol og patroner vist frem. Pistolen var en meget lille forniklet salonpistol med kun 5 millimeter kaliber, beregnet til at skyde ænder og gæs. Flere af vidnerne kunne berette, at Valdemar, der af Geert Jensen blev beskrevet som kåd og noget uvorn, havde haft pistolen i et halvt års tid, og altid rendte rundt med den og skød efter træer og telefonpæle.

Hovedvidnet Ejner kunne fortælle om drengenes tætte kammeratskab og erklærede med bestemthed, at der var tale om et uheld, da Valdemar ikke havde sigtet på Jens Foged, men blot siddet uagtsomt med pistolen i skødet, da skuddet gik af. Det fremgår af fogedprotokollen, at især Ejner Christensens forklaring gjorde indtryk, idet han blev beskrevet som meget fornuftig, eftertænksom og pålidelig.

Så var det Valdemar Olsens tur til at blive afhørt, og han forklarede, at han aftenen i forvejen klokken godt ni sammen med Jens Foged var gået fra Christian Hansens gård hen til den fælles ven Ejner Christensen, der tjente hos gårdejer Geert Jensen. Han bekræftede derefter hændelsesforløbet, som Ejner havde forklaret. Af protokollen fremgår det, at Valdemar ”*er meget bedrøvet over hvad der er sket. Han erklærer, at han ikke kunde gjøre for det, han har aldrig tænkt paa, at der muligen kunde ske nogen Ulykke med Pistolen, og han har heller aldrig tænkt paa at vilde gjøre andre fortræd med Pistolen, som han har anskaffet for Morskab*”. Valdemar forklarede også, at hans husbond (altså Jens Fogeds far) tidligere havde forbudt ham at gå og skyde med pistolen, men at han ikke havde adlydt dette forbud.

Som det var skik og brug den gang, skulle en drabsmand konfronteres med liget og sværge sin uskyld. Derfor blev Valdemar ført ind til liget af sin døde kammerat, der lå på sofaen i værelset ved siden af. Ved synet gav Valdemar sig til at græde så voldsomt, at de tilstedeværende vidner blev overbevist om forklaringernes rigtighed – at det skete var et hændeligt uheld.

Som sidste vidne forklarede Valdemars husbond, Christian Hansen – formentlig under påvirkning af hændelsen – at han ikke havde været så tilfreds med sin tjenestedreng Valdemar, der nok var lydige overfor ham, men ikke overfor hans kone. Christian Hansen beskrev Valdemar som kåd og uvorn og ikke god mod kreaturerne. Han kunne dog bekræfte, at hans søn og Valdemar var kommet rigtig godt ud af det med hinanden og havde været meget sammen.

Fejøs foged kunne på baggrund af alle de tilstedeværende vidners forklaringer føre til protokols, at det formentlig var uden for al tvivl, at der her forelå et dødsfald ved ulykkelig hændelse. Og dermed var sagen afsluttet.

Hvad der videre hændte

Det er egentlig utroligt, at sagen kunne slutes efter blot få timers forhør og uden inddragelse af andre instanser, om end udfaldet næppe havde været et andet. Man havde ordnet det lokalt på øen, og også det videre efterspil ordnedes i mindelighed Askø-boerne imellem. Som en umiddelbar konsekvens af drabet ønskede Jens Fogeds far ikke længere at have Valdemar Olsen i sin tjeneste og bortviste ham fra gården. Valdemars far lovede højtideligt Askøs sognefoged Jens Lok, at han ville beholde sin dreng hos sig i sit hjem og passe på ham og forpligte sig til at have ham til stede i hjemmet til enhver tid, *"indtil nærmere Bestemmelse Drengen vedrørende bliver ham meddelt"*.

Valdemar med min oldemor, fotograferet få år efter drabet på Askø.

Noget tyder derfor på, at man overvejede hvad man skulle stille op med Valdemar, om hvem Askø-boerne nok har hvisket et og andet til hinanden. Jens Lok bad Askøs præst, pastor Christensen, om en udtalelse om drengen, hvem han havde haft til konfirmation året forinden. Desværre er denne udtalelse ikke bevaret, og hvem der traf hvilken beslutning, ved vi derfor ikke. Hvad vi derimod ved er, at Valdemar kort tid efter forlader Askø for stedse og kommer i lære hos bagermester Hermansen i Bandholm. Også her *må* man næsten have haft kendskab til drabet, men kan af forskellige årsager have valgt at dysse det ned. Valdemar selv omtalte det formentlig aldrig og har sikkert forsøgt at fortrænge det hele. Som nævnt kom han aldrig mere tilbage til Askø og havde kun en meget sporadisk kontakt til sine forældre derefter. Hans far, Geert Olsen, døde i 1911 og blev begravet på Askø. Da hans mor døde i 1917, vidste Valdemars søskende i forbindelse med arvens deling kun, at Valdemar ”vist nok opholder sig paa Lolland”.

Efterrefleksioner

Jeg kan takke Corona-epidemien for, at jeg helt tilfældigt stødte ind i denne historie, som næppe ellers ville være kommet til mit kendskab. Det er en historie om, hvordan man på Askø

Offerets gravsten på Askø kirkegård. Graven er for længst sløjft.

tilsyneladende klarede den slags dramatiske begivenheder uden den store indblanding udefra og øjensynligt forviste min oldefar fra den lille ø. Men det er også en historie om en meget dramatisk begivenhed, der kom til at diktere resten af min oldefars liv, og som han valgte at holde for sig selv. Det er utroligt, at der kunne lægges låg på med så stor effekt, at hverken Valdemars egne børn eller børnebørn har kendt til den. Men Valdemar valgte åbenbart at afskære enhver kontakt til både sin fødeø og sin nærmeste familie for at kunne leve videre med sin udåd. Han selv *må* hele livet have følt en skyld nage, for trods det, at der helt åbenbart var tale om et uheld, har han vidst, at hans letsindige omgang med salonpistolen den aften i karlekammeret havde været det, der kostede en dreng livet. Ydermere havde han ladet hånt om både sognefogedens og hans husbonds formaninger om omtanke med pistolen. Han havde i ungdommeligt letsind været ligeglad, og det kostede en 13-årig livet. Endda hans kammerat. Mon ikke det har plaget min oldefar resten af livet?

Drabsmandens gravsten på Bandholm kirkegård. Graven eksisterer endnu.

Om forfatteren:

Henrik Rasmussen er født i Maribo i 1964 og er ud af en slægt med dybe rødder på Lolland-Falster. Privat er Henrik far til 5 børn og arbejder i medicinalindustrien i København. Gennem mange år har han interesseret sig for Lolland-Falsters historie, topografi og slægter og har tidligere bidraget med artikler til LFHS Årbog i 2000 og 2018.

HEAU@lundbeck.com

Kilder:

Friis, Achton: "De danskes land" (1928).

Askø sogns kirkebog, 1714-1814.

Fejøl Birk Fogedprotokol, 1907.

Fejøl Birks Politiprotokol, 1822-44.

Fejøl Tingbog, 1657-1663.

Mediastream: <http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/>.

Stensfeldt, Niels: "Om Askøl i svundne tider" (1931) <https://dis-danmark.dk/bibliotek/907793.pdf>.

Christopher Georg von Wallmoden

Konturerne af et liv og levned i
skifteprotokollens skær 1730-1793¹

Af Jesper Munk Andersen

Med afsæt i den omfangsrige skifteprotokol, som blev udarbejdet i årene efter amtmand og godsejer Christopher Georg von Wallmodens (1730-93) død, tegner artiklen et billede af Wallmoden fra hans fødsel i det tyske 6. juni 1730, og til han lukkede sine øjne for sidste gang i 1793 på Fuglsang. Gennem skifteprotokollens omfangsrige indhold undersøges, hvorledes Wallmodens livsførelse og virke lod sig afspejle i efterladenskaber og udeståender, samt hvordan han fra Niedersachsen over hoffet endte som godsejer på Lolland og amtmand over Falster. Med 21 år i amtmandsembedet var Wallmoden med til at binde Sydhavsøerne administrativt sammen med det enevældige styre i København i en brydningstid præget af reformer og nye tanker. En brydningstid, der også satte sig spor i Wallmodens private virke med bl.a. nye tiltag på Fuglsang.

Fredag 6. december 1793 var der efter en måneds vintermørke igen lys at se i amtsgårdens vinduer lige uden for bygrænsen til Nykøbing Falster.² Skæret fra gårdens talrige væglampetter og stager, der normalt oplyste de fornemt dekorerede stuer, havde i henved halvanden måned været slukket. Ingen forbigående, der på deres vej fra byen til det tidligere slotsområde passerede den privatejede embedsbolig, havde observeret liv i det sta-

Ved Wallmodens udnævnelse til Dannebrogssridder 5. maj 1777 på Christiansborg Slot antog han et valgsprog, som det fremgår af Dannebrogssordenens Våbenbog, hvori familien Wallmodens våbenskjold også er aftegnet. Valgsproget lød *VIRTUS DUM PATITUR VINCIT*, der oversat betyder *DYDEN SEJRER, SÅ LÆNGE MAN HOLDER UD*. Måske den 47-årige Wallmoden allerede da havde følt, at han havde udholdt mangt og meget for at nå til, hvor han i 1777 stod. Foto Ordenskapitlet

telige toetagershus.³ Det slukkede lys skyldtes ikke, at ejeren – gehejmeråd, kammerherre og amtmand Christopher Georg von Wallmoden (1730-93) – havde været bortrejst eller ligget på landet på Fuglsang just på den anden side af sundet, men derimod at han 23. oktober var død, ”... 63½ Aar gammel”, som det fremgår af kirkebogen for Toreby Sogn.⁴

D. 8. november blev afdødes legeme stedt til hvile i familien Wallmodens gravkapel i Toreby Kirke ved siden af hustruen, Cathrine Margrethe, født Lehn (1731-88),⁵ og en måned senere var tiden nu kommet til at få tændt op i amtsgårdens lampetter for at danne et overblik over boet og Wallmodens efterladenskaber. Et overblik, der i takt med lyset faldt over bohaver og papirer, skulle vise sig ganske omfattende. Først tre år senere, 22. december 1796, kunne den sidste blækstreg sættes i den 79 sider lange skifteprotokol og dermed fuldende det omfattende arbejde med at udrede de få aktiver og mange passiver, som hvilede på boet. Denne decemberdag indfandt sig en håndfuld mennesker i amtsgården endnu uvidende om, hvad der ventede forude. Landvæsenskommissær J. Chr. Friis (1747-1822) fra Gedsergård og borgmester Johan Schmidt (1749-1829) fra Nykøbing var som eksekutorer mødt op, ligesom ”... hr. kammerjunker Friderik Walmoden af Fuglsang i Lolland, som anmeldte den afdødes Arvinger at være...”⁶ var ankommet. På vegne af kammerherre og stiftsbefalingsmand Fr. Chr. baron Krag-Juel-Vind (1753-1815), der kort efter Wallmodens død havde ”... besørget Boets Forsegling strax efter Dödsfaldet den 26. October...”, var fremmødt fuldmægtig Søren Rasmussen Soell (f. 1770). Sammen med de to vidner, Christopher Pedersen af Karleby og Rasmus Smed (f. ca. 1745) af Krønge, der i første omgang havde bevidnet forseglingen af boet, og som nu som vitterlighedsvidner skulle sikre, at alt gik lovligt for sig, kunne skiftekommissionens arbejde begynde. Første opgave denne vinterdag omhandlede værgefunktionen for de tre umyndige døtre i alderen 18 til 24 år, Caroline Mathilde (1769-1840), Sophie Charlotte (1770-1824) og Juliane Friderica Lovise (1775-1831), der sammen med sønnen Frederik (1764-1823) udgjorde arvingerne. Søkendeflokkens morbror, godsejer Poul Abraham Lehn (1732-1804), blev indsat som værge, og på hans vegne ville hospitalsforstander Bertel Stub (f. ca. 1733) fremadrettet møde.

En vandring gennem amtsgården og Fuglsang

Efter de indledende formaliteter, opstilling af de første gældsposter og et enkelt aktiv – frembragt af sønnen, der med posten havde modtaget 500 rigsdaler fra sekretær Nicolai Keyser (f. 1751) i København med oplysning om, at beløbet var ”... Revenyrer fra Stamhuuset Walmoden i Tyskland...” og dermed tilhørende boet – kunne skiftekommissionen for alvor tage fat. Ved næste møde, dagen derpå, begyndte skiftekommissionen sin vandring gennem amtsgårdens stuer og kamre. En vandring, der over de næste fire dage pertentligt skulle opliste alt, hvad gården indeholdt af inventar fra antallet af blåstribe underdyner i døtrenes fælles sovekammer til vinkælderens indhold af champagne og ”Engelsk Øl”. Og som det ikke var nok, så fortsatte vandringen efterfølgende i amtmandens anden bolig, herregården Fuglsang, hvor alt indbo ligeledes nøjsommeligt registreredes. Ved at følge i hælene på skiftekommissionen gennem stuer, kamre, lofter og udlænger er det ikke blot muligt at få et indblik i de rammer og den verden, hvori Wallmoden havde levet, men også at indkredse individet Christopher Georg von Wallmoden og dermed sætte ansigt og krop på de faktuelle oplysninger, som historiker Louis Bobé i 1904 frembragte om den afdøde til *Dansk Biografisk Lexikon*.⁷

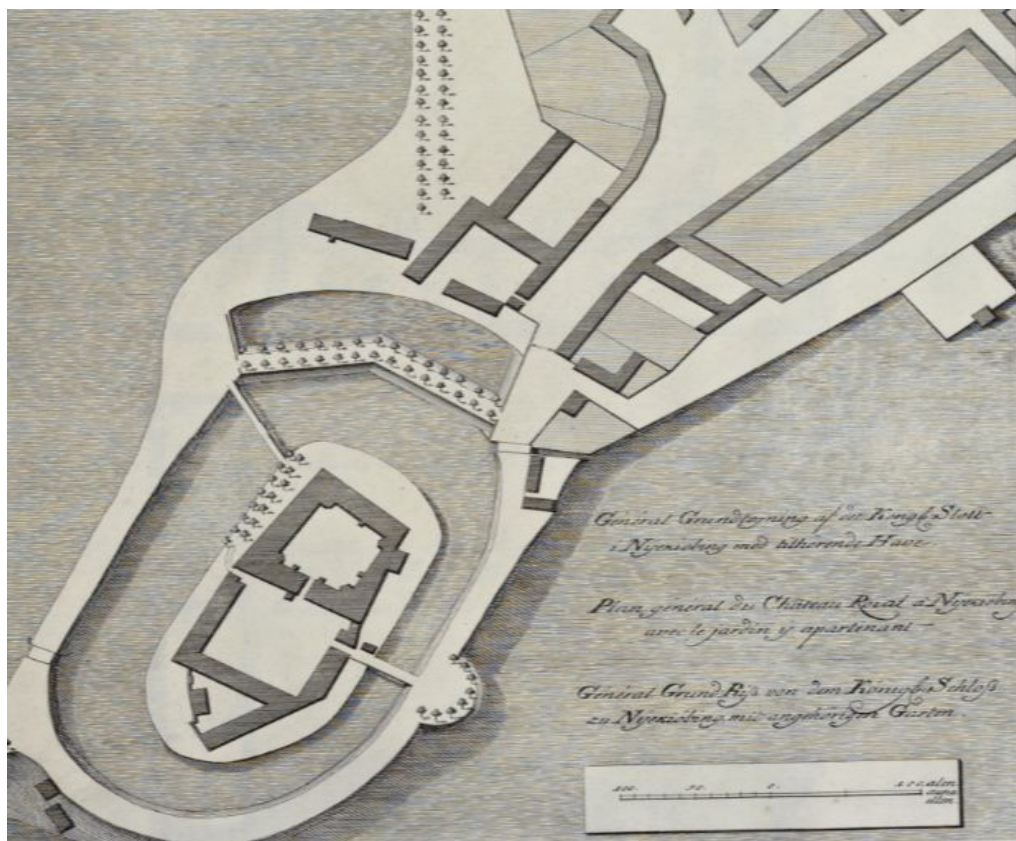
Meget lidt arkivmateriale er bevaret fra Wallmodens hånd og liv. Dette til trods for, at han i 21 år bestred embedet som amtmand over Falster, i et tiår tillige var amtmand over Møn, og desuden ejede godserne Fuglsang og Priorskov fra 1759 til sin død. Kun ganske få personlige breve fra hans tyske familie, en fragmenteret brevveksling fra hans kontakt i København, kongelig foged Troels Ortved (ca. 1709-1788) samt sporadiske arkivalier og diverse omtaler er efterladt os til at tegne et portræt af Wallmoden. Et fuldt dækkende billede vil det ud fra det nuværende arkivmateriale ikke være muligt at fremmale. Alene skifteprotokollens oplistning af inventar, aktiver og passiver gør det muligt at nærme sig Wallmoden. En tilnærmelse, der koblet med det øvrige arkivmateriale og den eksisterende viden, dog lader os komme tættere på amtmanden og ikke mindst muliggør at kortlægge hans virke, fra han så dagens lys 6. juni 1730 et sted i det tyske,⁸ og til han i oktober 1793 for sidste gang lukkede sine øjne.

Hvor Wallmoden præcis døde, afslører de bevarede kilder ikke. Oplysninger i skifteprotokollen peger dog i retning af, at det formentlig var i den grønne topseng – værdisat til 15 rigsdaler af skiftekommissionen – i sovekammeret på Fuglsang, at han for sidste gang lukkede sine øjne. Her i sovekammeret fandtes nemlig foruden et meget stort bohave – af uvisse grunde bl.a. familiens samling af korpussølv – også en række personlige ejendele som et guldur, et par briller – eller som de kaldtes ”*I pr. Glas öyne i 1 brunt Fouteral*” – et barbersæt samt ikke mindst tre signeter til at forsegle breve med. Sammenholdt med rejsechatollet og skrivesættet, måske brugt i Wallmodens sidste tid, bordklokken af malm, hvormed der kunne ringes efter tjenerskabet, samt den sorte læderovertrukne kuffert ”... *hvorudi fandtes endeel af Hr. GeheimeRaadens Klæder...*” peger det i retning af, at livet nok sluttede for Wallmoden her i hovedbygningen på Fuglsang. En antagelse som understøttes af regningen fra ”... *Cirurgus Wejschop i Saxkiöbing...*”, der ad flere omgange var blevet hidkaldt til Fuglsang i tiden op til amtmandens død, som det fremgår af regningen i skifteprotokollen opgjort til 9 rigsdaler 2 mark og 8 skilling.

Mellem repræsentation og landliv

Om det var frivilligt, at Wallmoden valgte Fuglsang som sit sidste opholdssted på denne jord kan ikke afgøres ud af de bevarede arkivalier. Sammenholdes bohavet på Fuglsang og i amtsgården i Nykøbing er der ingen tvivl om, at sidstnævnte må have udgjort Wallmodens primære opholdssted. Inventaret i amtsgårdens stuer var langt mere righoldigt og repræsentativt, end hvad Fuglsang kunne fremvise, og det var da også i det fornemt indlagte egetræschatols skuffer og skabe i sovekammeret der, anslået til 24 rigsdaler, at ”... *den Sl. afdödes Papirer...*” var at finde. Særligt amtsgårdens elegante storstue, i skifteprotokollen også benævnt dagligstuen, giver et billede af boligens pragt. Forsynet med bl.a. et kostbart ”*otte Dags Stue Uhr*”, vurderet til 16 rigsdaler, en indlagt kommode med hvid marmorplade og tre skuffer, værdisat til 8 rigsdaler, og med vægge dekoreret med forgyldt spejl og en række portrætter, udstrålede stuen både status og velstand. Stuens ubestridte pryd var uden tvivl billedet af Frederik V (1723-66) i forgyldt ramme, der hang side om side med et portræt af den afdøde konges datter, prinsesse Louise af Hessen (1750-1831), og et tilsvarende af hertug Frederik Carl af Pløn (1706-61). Her fandtes desuden en figur af ”*CronPrintzen [Frederik (VI) (1768-1839)] i gibs til hæst*” – anslået til 2 mark – der fuldendte dagligstuens kongelige præg. De øvrige malerier – der lå badet i sollyset fra stuens fire vinduer eller skæret for de fire lysearme – gengav

bibelske og antikke motiver samt nogle unavngivne personer. Sammen med den rødstribede kanapé med tilhørende 12 stole har stuen formentlig været et imponerende skue, når de hollandske døre fra spisestuen ved siden ad åbnedes. Vi må forestille os, at amtmanden med sine gæster efter endt middag indfandt sig i dagligstuen for her at konversere, lege eller tage et spil ved et af stuens to spilleborde af henholdsvis eg og mahogni med brug af de talrige spillebrikker – ”*MorçEurer*” – i enten elfenben eller perlemor, som fandtes i kommodens skuffer. Mon ikke det var i denne stue, at Wallmodens ven, Otto Ludvig greve Raben (1730-91), i marts 1788 spillede ”... *kvadrille med monsieur de Wallmoden, mademoiselle hans søster og amtsforvalter Testrup*” efter at have ”*Dinerede kl. 2½ [...] hos kammerherre Wallmoden, og vi var 14 til bords*”.⁹ Var det tilfældet, må møblementet i henholdsvis dagligstue og spisestue være suppleret op, idet der ifølge skifteprotokollen kun fandtes stole til 12 i hver stue.

På kortet over Nykøbing Slot i Den Danske Vitruvius er amtsgårdens trefløjede anlæg indtegnet som sidste del af randbebyggelsen nord for slottet på hjørnet ved slippen ned til Guldborgsund. Ifølge brandtaksationerne fra 1788 bestod amtsgården af et beboelseshus mod gaden i to etager i mur- og bindingsværk, en enetages sidebygning langs slippen, hvori køkken og bryggers fandtes, samt en venstre længe, ”... som er et Tverhuus ud til Stranden...” indrettet til hestestald og vognremise.

Antallet af stole må have været standard i amtmændens boliger, for i både spisestuen og den tilstødende hjørnesal i den anden bolig på Fuglsang genfindes tallet 12. Ses der imidlertid bort for dette sammenfald, viser en sammenstilling af de to boligers stuer tydeligt, at Fuglsang havde et enklere præg. Eksempelvis var hovedbygningens eneste sal, hjørnesalen, langt simplere udstyret end storstuen på den anden side af sundet. ”12 stk. Lehnstoele med hver 2de Puder af smal grøn sribet overtræk fyldt med Kröllhaar a 8 mark”, to forgyldte spejle, fire fag netteldugs optrukne vinduesgardiner, flere småborde, en tedåse, nogle blomster- og potpourrikrucker, et kort over Møn, Falster og Lolland samt ikke at forglemme en kikkert var stuens samlede møblement. Fornemmelsen af, at Fuglsang primært fungerede som et landsted for Wallmoden i de lyse sommermåneder – helt i tråd med, hvad han kendte fra sin tid i København og den gryende romantik¹⁰ – skinner igennem i skifteprotokollens oplysninger og understøttes af enkeltstående vidnesbyrd som Ortweeds brev i maj 1779, hvori det glædede ham ”... at hr. Kammer Herrs Naadige Frue med kiære Familie haver forladt Nykiöbing og nu fornöjer sig paa Fuglsang”.¹¹ Fuglsangs funktion som sekundær bolig skabt til landlige glæder og med fokus på det bekvemme og intime, aflæses ikke blot i det enkle og langt mindre prætentiose bohaves, der efter tidens normer hørte et landsted til,¹² men også i det forhold, at stedet blev benyttet til at stuve udtjent indbo væk.¹³ Som f.eks. i hovedbygningens kvistkammer, hvor der mellem mængder af stofrester og overvintrende vækster som pæretræer og drueplanter gemte sig otte porcelænsdukker og ”I. GangsVogn til Børn”, formentlig sat her op i takt med at børnene blev voksne.

Fra Niedersachsen til hoffet

Kun en enkelt genstand i skifteprotokollens alenlange opstilling af bohaves er det muligt at lokalisere i dag. Imellem korpussølvvet på Fuglsang fandtes ”I Pocal med Laag og Forgylte Zirater samt Indvendig forgylt med Foutteral, vægt 78 Lod”, der med al sandsynlighed er identisk med en lågpokal i Museum Sydøstdanmarks samlinger, som med sin inskription fortæller, at den blev foræret Wallmoden, da han i 1783 fratrådte embedet som amtmænd over Møn: ”Ringe Mindes Tegn af Møenboers langt Fuldkomne Agt og Skionsomhed mod Retviis og god Øvrighed C.G. Wallmoden, Ridder, Cammerherre og Amtmand ofereret 1783”.¹⁴ Pokalen er i bunden graveret: ”Vog 78 Lod”.

Mens kun en enkelt af skifteprotokollens talrige genstande lader sig spore til nutiden, er der lige så få af protokollens oplysninger om objekter og papirer, der peger tilbage i historien til Wallmodens fortid. Hvorledes han og fruene kom i besiddelse af det store bohaves, lader sig dermed ikke opklare. Dog kan beskrivelserne af enkelte ejendele og papirer måske alligevel give et praj om amtmændens ophav. Oplysningen om de 500 rigsdaler fra stamhuset Wallmoden er således et direkte vidnesbyrd om den slægt og historie, som amtmænd var født ind i. Som yngste søn i en børneflokk på fire tilhørte Wallmoden fra barnsben samfundets top som medlem af en stor tysk uradelsslægt med andel i stamhuset Wallmoden i Niedersachsen.¹⁵ Faren, den braunschweigske major Johann Georg von Wallmoden (1688-1733), var dog ikke førstefødt, hvorfor det højfornemme adelskab gav mere status end indtægt. Som mange andre yngre brødre i periodens adelsfamilier måtte faren søge beskæftigelse i embeder, og for ham blev det militærvæsenet, der skulle komme til at ernære ham, hans hustru, Anna Lucretia von Gühlen (ca. 1700-1776),¹⁶ og deres stødt voksende børneflokk. Ud fra de få overleverede

oplysninger tyder det på, at familien rejste rundt i det nordtyske, hvor faren havde embeder, indtil han den første dag i 1733 døde af brystsyge i Braunschweig.¹⁷ Endnu ikke tre år gammel mistede Christopher Georg von Wallmoden sin far og familien deres livsgrundlag. Uden det ad arkivalsk vej kan påvises, er der vist ingen tvivl om, at enken og de umyndige børn oveni chokket formentlig også stod foran en ganske usikker fremtid. Redningen kom et par år efter, da moren giftede sig på ny og bragte de fire faderløse søskende til hertugdømmet Holsten under den danske krone. Gennem hendes ægteskab med viceamtmand i Rendsborg, Hans greve Rantzau (ca. 1685-1744) til Putlos og Segalendorf i Holsten,¹⁸ blev hertugdømmerne fra da af ramme om børneflokkens opvækst. Måske det er herfra, at portrættet af den plønske hertug i amtsgårdens storstue stammede, idet Rantzau tidligere havde bestridt embedet som amtmand over Segeberg, der fra 1675 hørte under Pløn?

Heller ikke morens andet ægteskab skulle i længden vise sig at være en sikring for den lille familie. I efteråret 1744 døde Rantzau, og igen må vi forestille os, at sorte skyer trak hen over de efterladte med dystre udsigter for fremtiden. Løsningen var denne gang ikke et nyt ægteskab, men derimod en fordeling af børneflokken rundt ved forskellige hoffer. Alt tyder på, at de ældre børn kort efter Rantzaus bortgang returnerede til slægtens hjemstavn, hertugdømmet Braunschweig og kurfyrstendømmet Hannover, hvor ældste søn Cuno Thedel Friderich (1724-76) samme år indtrådte i hæren som fændrik,¹⁹ mens familiens benjamin blev ekspederet nordpå til det danske hof. Forbindelsen hertil kan være knyttet gennem Rantzau, der fra Christian VI's dagbog vides at have plejet omgang med kongeparret under deres ophold ved Itzehoe i maj 1742.²⁰ Hvornår Wallmoden kom til Danmark, kan imidlertid ikke med sikkerhed fastsættes,²¹ men i april 1748 var han som 18-årig at finde i slotskirken ved Christiansborg Slot, hvor han i en ulønnet stilling som kongelig page blev konfirmeret af hofprædikant J. Bluhme (1681-1753).²² På dette tidspunkt var Wallmoden godt i gang med sin hofkarriere som page, hvis vigtigste funktion det var at stå til rådighed, underholde og servicere kongehusets medlemmer i hverdagen.²³

Blev Wallmoden tidligt adskilt fra sine søskende og moren – der blev tilbage i Slesvig – og kom han til resten af sit liv at bo og virke i Danmark, tyder intet på, at han mistede forbindelsen til sit fædrene ophav og sine søskende. Ordlyden i de få bevarede fransksprogede breve fra søsteren Ernestine Luise von Bülow (1729-1806) fortæller om en vedvarende interesse for livets gang i Braunschweig og løbende besøg,²⁴ ligesom tilstedeværelsen af den anden søster, konventualinden Friederike Juliane (1723-95),²⁵ ved spillebordet med greve Raben i 1788 vidner om et søskendesammenhold trods livslang adskillelse. Med til at fastholde forbindelsen sydover var uden tvivl også Wallmodens adkomst til forleningsbrevene for stamhuset Wallmoden i 1789 og 1791,²⁶ der de sidste år af hans liv gjorde ham til overhoved for sin gren af den wallmodenske slægt og modtager af stamhusets løbende afkast.

Kammerjunker og ægtemand

Mens vores viden om Wallmodens liv og færdnen frem til ankomsten ved det danske hof hovedsageligt baserer sig på et fåtal af spredte kilder, begynder han op gennem 1750'erne og 1760'erne at træde mere frem i arkivmaterialet godt hjulpet på vej af de forskellige titler, som hans hofkarriere kastede af sig. Efter i en årrække at have været page udnævntes han i 1755

til hofjunker.²⁷ Et vidnesbyrd om at den daglige tilstedeværelse ved monarkens side kunne afføde advancement, og at Wallmoden må have været vellidt af Frederik V og hans nærmeste.²⁸ Tre år efter kunne man i *Kiøbenhavnſke Danske Post-Tidende* læse, at kongen 17. juli "... allernaadigst [havde] beskikket Hofjunker Christopher von Wallmoeden til at være Cammerjunker".²⁹ Med titlen i hus indtrådte Wallmoden nu i periodens eftertragtede rangstige. 28 år gammel og med et embede i hofstaben på plads begyndte han øjensynlig at gøre sig tanker om at stifte familie, og valget faldt på frøken Cathrine Margrethe Lehn, som ved en "... Højtidelige Bryllups Fest..."³⁰ 9. november 1759 hos hendes bror, Poul Abraham Lehn, på det lollandske gods Berritsgård blev fru Wallmoden.³¹ Efter ceremonien kunne Wallmoden ikke blot kalde sig ægtemand, men nu også godsejer, idet bruden bragte den fædrene arv, herregårdene Fuglsang og Priorskov, ind i ægteskabet sammen med en ikke ubetydelig gæld.³²

I Toreby Kirke fik Wallmoden efter hustru-
en Cathrine Margrethes død i 1788 opsat et
smukt gravmæle over hende udført af tidens
største billedhugger, Johannes Wiedewelt. På
relieffet øverst ses den afdøde i profil, mens
familierne Wallmodens og Lehns våbenskjol-
de pryder monumentet nederst. Foto Museum
Lolland-Falster

Var det nygifte ægtepars økonomi fra starten stram, tyder det dog ikke på, at de lod sig mærke af situationen. Driften af godserne blev overladt til ansatte, mens de slog sig ned i København, hvor bruden før brylluppet må have opholdt sig,³³ og hvor Wallmoden i disse år tjente som opvartende kammerjunker og fra et tidspunkt i 1750'erne også som kongelig forskærer.³⁴ De bevarede oplysninger fra tiden tyder på en tilværelse præget af et ungt og lyst sind, som det også kom til udtryk i det bevarede gratulationsvers fra bryllupsfesten, forfattet af familien Lehns ansatte, J. Chr. Backhausen (f. 1713),³⁵ som i en ode til bruden satte ord på det sindelag, der formentlig prægede parret: "Velbaarne Frøiken! Dem jeg ønsker og til Lykke med denne Brave og Højædle Chevalier, som skal studere paa ald Lejlighed at smykke og Ziire Dem med alt som tiener til plasier".³⁶ Rokokotidens sværmeriske tilbøjelighed til glæde og fest skinner uden tvivl igennem her. En tilbøjelighed, som det kunne tyde på særligt gjorde sig gældende hos gommen, der i en anden samtidig kilde – frøken Charlotta Dorothea Biehls (1731-88) erindringer – blev beskrevet som et let og sladvornt menneske i diametral modsætning til bruden:

"... thi ligesom den første [kammerjunker Wallmoden] var parat til at tale med sælgekællinger om hvad der gik for sig ved

hoffet, ligeså bange var den anden [frøken Lehn] for at nævne det ord, og mere end en gang har jeg troet når nogen spurgte hende om hun havde været ved sidste apartement, at hun ville svare: hun vidste ikke hvad det var”.³⁷

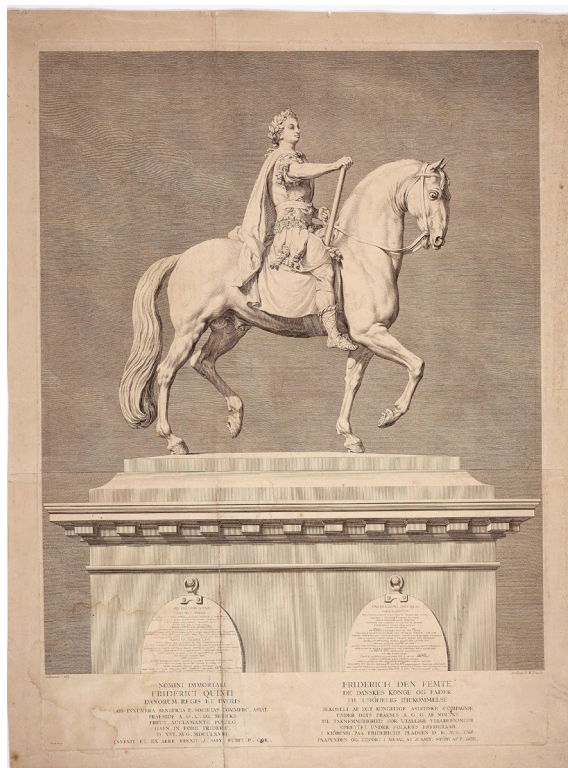
Beskrivelsen fra frøken Biehls hånd er den eneste kendte kilde, der direkte vurderer Wallmoden og hans hustru – om end det ikke er videre flatterende personlighedstræk, som hun i sin karakteristik skriver frem. Om Wallmoden vitterlig fortjente en så hård dom, som Biehl afgav, kan ikke længere afgøres, men at han holdt sig orienteret om stort og småt ved hoffet og ikke lod selv de mindste detaljer gå sin næse forbi, vidner de senere bevarede breve fra Ortwed om, der op igennem 1770'erne løbende holdt Wallmoden ajour med livets gang ved hoffet, efter Falster var blevet hans base.

Kongelig bevågenhed

Kun korte sporadiske ophold blev det i årene efter brylluppet til på de lollandske godser,³⁸ da Wallmodens liv var knyttet tæt sammen med kongehusets færden. Blandt andet var han i en årrække en fast del af følget på de stort anlagte årlige rejser til Holsten, hvor han i 1760 deltog opført som ”Forskiærerer Hr. Camj. Walmoden”,³⁹ medbringende hele to personlige tjenere på rejsen.

Wallmodens tætte forbindelse til hoffet i perioden afspejler sig ikke blot i kongehusets rejsearkivalier, men også i den langt senere skifteprotokol fra 1793, hvori det fremgår, at det tidligere omtalte egechatol i amtsgårdens sovekammer ved nærmere eftersyn viste sig at rumme mere end

Frederik V var ikke kun at finde på amtsgårdens vægge. Også mellem Wallmoden ”... Kobberstykker med viidere...” fandtes en gengivelse af majestæten i form af stikket ”Friderick den 5te Status paa Amalienborg”. Gengivelsen er formentlig identisk med dette stik udført i 1770 i Paris efter J. M. Preislers forlæg. Stikket blev ved rytterstatuens afsløring i 1771 uddelt til Asiatick Kompagnis aktionærer. Måske Wallmoden var at finde derimellem? Foto Statens Museum for Kunst

blot papir. En række erindringsmedaljer i sølv og guld for store kongelige mærkedage som Christian VII (1749-1808) og dronning Caroline Mathildes (1751-75) formæling 1. oktober 1766 og efterfølgende salving året efter i Christiansborg Slotskirke kom frem af gemmerne, da først chatollets skuffer og låger blev gennemgået. Et vidnesbyrd om de tætte forbindelser og den vedvarende bevågenhed Wallmoden i disse år var vidne til, som tilfældet også er det med tilstedeværelsen af Frederik V's portræt i amtsgårdens storstue. Den stærke tilknytning til hoffet skulle efter tronskiftet i 1766 yderligere cementeres, da Wallmoden i 1768 udnævnes til kammerherre. Hele tre kammerherrenøgler i forgyldt tombak var der at finde mellem de efterladte klæder i 1793 sammen med 1½ alen blåt ordensbånd til 3 mark – formentlig til at montere nøglen på, når den skulle sættes på uniformen.

Også de to første børns dåb i henholdsvis 1764 og 1769 taler sit tydelige sprog om en kongelig bevågenhed. Begge dåb fandt sted i Christiansborg Slotskirke med kongelige faddere – ganske vist via stedfortrædere.⁴⁰ Formentlig af reverens overfor majestæten og hans hus blev børnene opkaldt efter kongehusets medlemmer – i 1764 sønnen efter Frederik V,⁴¹ og fem år senere den ældste datter, Caroline Mathilde, efter den unge dronning.

Liv og glade dage

For Wallmoden og hans voksende familie var 1760'erne uden tvivl en både begivenhedsrig og hektisk tid. Familien logerede ikke længere på slottet, men lejede sig ind i boliger rundt i hovedstaden, bl.a. i Vimmelskafte, hvor en annonce 8. maj 1769 kunne meddele, at "... *de Værelser som [...] af Hr. Cammerherre von Wallmoden bliver beboet, tillige med Kiökken og Kielder, 2de Vogn-Remiser og en vel indrettet Stald til 10 Hester...*"⁴² nu var til leje. Standsmæssige rammer med plads til både den voksende familie, et stort tjenerskab – måske allerede da iført liberi, som det fremgår af Folketællingen fra 1787⁴³ – og selskabelighed gjorde sig gældende. Det tyder på, at Wallmoden til fulde havde forstået sin rolle ved hoffet, og at han lå helt på linje med afdøde udenrigsminister J.S. greve Schulins (1694-1750) sentens "*Man præ-senterer sig for konger i sine bedste farver*".⁴⁴ Stod Wallmoden også efter tronskiftet i 1766, hvor han med tre andre kammerjunkere forud for Frederik V's imponerende ligfærd til Roskilde Domkirke 18. marts var tilsagt til i sørgehabit med kappe og hat "... *at bære de 4 Hiörner af Liigklædet*",⁴⁵ på god fod med den unge Christian VII, skulle forholdene i slutningen af 1760'erne i takt med Christian VII's tiltagende sindssygdом alligevel begynde at ændre sig.

Wallmodens aktive deltagelse i hoffivet⁴⁶ afspejler sig i denne periode i diverse optegnelser. Af B.W. Luxdorps (1716-88) dagbøger fremgår det, at han 21. juni 1766 ledsagede Christian VII rundt i kancelliernes kontorer og arkiver, hvor bl.a. udenrigsminister J.H.E. greve Bernstorff (1712-72) beredvilligt besvarede spørgsmål.⁴⁷ Også periodens taffellister vidner om, at Wallmoden var en fast bestanddel af kongehusets følge, hvorend det opholdt sig – på Christiansborg, i Eremitagen i Dyrehaven eller på visit på Søllerødgård, hvor arveprins Frederik (1753-1805) i maj 1769 tog imod.⁴⁸ Står frøken Biehls karakteristik af Wallmoden som sladreborn mål med virkeligheden, må han have nydt denne tid, der under det unge kongepar bød på en hidtil uset og eskalerende festivitas, med talrige intriger og en voksende erkendelse af kongens problematiske sind til følge.⁴⁹ På hvilken fløj Wallmoden stod i kampen om de kongeliges gunst, lader sig ikke afklare, men mon ikke vi kan antage, at han med hang til sladder bidrog til periodens hvisken i krogene ved kongehusets storslåede baller og daglige

tafler, hvor nye ansigter meldte sig, i takt med at andre blev forvist? Hvis ikke før, så fremgår det af en tætskrevet oplistning mellem taffellisterne fra 1770, at Wallmoden senest 1. januar 1770 må have stiftet bekendtskab med livlæge J.F. Struensee (1737-72), da hans navn nu også var at finde blandt marskaltaflets deltagere.⁵⁰ Frem til 23. april 1770, hvor Wallmoden for sidste gang er nævnt i oplistningen,⁵¹ har han uden tvivl kunnet observere, hvordan livlægens indflydelse voksede, og hvordan sladderer om livlægens forhold til dronningen bredte sig.

”... leve ret vel i Nyekiöbing, skiondt eensom”

D. 16. juni 1770 påbegyndte hoffet den skæbnsvangre rejse til Holsten, der skulle gå over i historien, idet Struensee her i tæt samspil med dronning Caroline Mathilde lykkedes med at gribe magten og vinde fuld kontrol over Christian VII. Nogenlunde samtidig med at hoffet drog afsted, påbegyndte Wallmoden, hans gravide hustru og parrets to børn, deres rejse mod Falster, hvor de senest 28. juli må være ankommet.⁵² Lige så afgørende den kongelige rejse til Holsten skulle blive for Danmarkshistorien, lige så epokegørende skulle familien Wallmodens afrejse sydover blive for dem, idet de aldrig igen skulle vende fast tilbage til hoffet.⁵³ Om Wallmoden vidste dette ved sin afrejse lader sig ikke afgøre. Måske han blot så turen som et kortvarigt sommervisit, måske familiens dårlige økonomi – som senere vil blive omtalt – tvang ham til en roligere tilværelse borte fra hoffet, eller måske han havde set skriften på væggen og i tide trak sig væk fra det skandaleombruste hof?

Omvæltningen fra hovedstadens hektiske liv til landlivets glæder i Nykøbing⁵⁴ må have været ganske overvældende for Wallmoden, der må have sat ord på de stille aftner og det begræn-

Wallmodens underskrift i 1781. De få bevarede breve fra Wallmoden er skrevet på tysk og dansk, ligesom han tilsyneladende også kommunikerede på fransk. De mange sprog vidner om den uddannelse, han som ung page modtog ved det danske hof, hvor gode sprogfærdigheder blev vægtet højt. Foto Jesper Munk Andersen

sede selskabsliv overfor Ortwed i København. D. 1. december 1770 sendte Ortwed en venlig tanke sydover med ordene ”*Er mig kiært at Hr. Kammer Herre med naadige Frue og Familie samt Domestiquer og Creatureur leve ret vel i Nyekiöbing, skiöndt eensom*”.⁵⁵ Havde Wallmoden fortsat behov for at føle sig som en del af hofflivet og følge med i stort og småt, måtte han i denne tid ty til Ortweds breve, der afsluttedes med en overskuelig punktvis opstilling af nyheder fra hoffet, regeringskontorerne og selskabslivet – ofte med indgangsreplikken ”... *Rygtet melder...*”.⁵⁶ Oplysninger om afskedigelser, udnævnelser, ankomster og ændringer flyder ud af brevene og har formentlig været til lige dele fornøjelse og forargelse, hvis ikke nyheden ligefrem var hårrejsende som i brevet fra 2. maj 1772:

”*Endelig timmer til efterretning, at Brandt og Struense, som bleve dømte [...] i dag 8te Dage, maatte i Tiirsdags, den 28. Aprilis sidst, udstaae deres Straf, paa Felleden uden for Österport, hvor et Schaffante var opreist saaledes: at hver mistede Höjre Haand og Hoved med Öxer, samt derefter hvers Krop parteret i fiire parter, der bleve oplagde, paa retterpladsen, uden for Vesterport ved den Muure. Galge, paa 4re Steiler, og hvers Hoved og Haand fæstet paa en Stage. [...] Jeg, efter Embedes medför, maatte være tilstæde ved executionerne, og see paa samme. Syn, som var forskrækkelig, og jeg ei gider skrevet meere om, for ej at faae det føle Syn atter, saa at siige, for öjne*”.⁵⁷

Mon ikke Wallmodens tanker ved gennemlæsning af de makabre begivenheder har vandret tilbage til marskaltafterne og det første møde med livlægen, og mon ikke han i sit stille sind har prist sig lykkelig over, at livet nok var stille på Falster, men dog langt mere sikkert end tilværelsen ved hoffet til tider kunne byde på?

Følte stilheden næsten ulidelig ved ankomsten til Falster, skulle der ikke gå lang tid, før det tyder på, at Wallmoden igen var omgivet af liv. I december nedkom hustruen med datteren Sophie Charlotte, og med tilstedeværelsen af kendte ansigter fra tiden ved hoffet – deriblandt stiftamtmand G.H. von Krogh (1726-1808) på Søholt og ikke mindst greve Raben på grevskabet Christiansholm – blev han hurtigt indrulleret i nye lokale selskabskredse.⁵⁸ Jagten på et nyt virkefelt gik samtidig ind, og efter aftale med den stedlige amtmand, L. Chr. Ortz (1717-74), der ”... *paa Grund af svage og sygelige Omstændigheder...*”⁵⁹ og – skulle det vise sig – uorden i regnskaberne, ønskede at fratræde, blev en aftale om overtagelse af amtmandsembedet med Wallmoden indgået. D. 15. juni 1772 blev aftalen allernådigst sanktioneret af Christian VII, og formentlig samtidig blev nøglerne til amtsgården overdraget Wallmoden.

Strukturerne for familiens nye tilværelse må omkring 1772 have været på plads. Med amtmandsembedet og fast bolig i amtsgården, sommerbolig på Fuglsang, og et embedsansvar for Falster – året efter suppleret med Møn Amt ”... *skiöndt imod Deres önsker eller attraae...*”,⁶⁰ som Ortwed noterede efter udnævnelserne – skulle Wallmoden fra nu af fungere som enevældens repræsentant i lokalområdet og sikre, at styret blev forvaltet både ansvarligt og korrekt.

Reformarbejde

Administrationen og driften af de to herregårde Fuglsang og Priorskov fortsatte Wallmoden også efter bosættningen på Falster med at betro til en forvalter. I de sidste år til forvalter Johannes Schmith (f. ca. 1753), der ikke blot var Wallmodens stedfortræder i hverdagen på gods-

erne, men som havde påtaget sig at forestå ”... *Fuglsangs hoved-Gaards Avlings og Tiendes, Indtægter og Udgifter, med derunder forbundne Opmaalinger og Udmaalinger...*”. Idet han dermed også var ansvarlig for driften på Fuglsang – mens den daglige drift på Priorskov var bortforpagtet – blev Schmith kort efter Wallmodens død af skiftekommissionen bedt om at afgive regnskab og status fra 1. maj 1793 og frem til dødsfaldet.

Udredningen var ikke let for Schmith, der både skulle give tilbagemelding på forvalterembedet og særskilt driften af Fuglsang. D. 21. december 1793 måtte han oplyse skiftekommissionen, at da ”... *adskillige Gaarde og Huusmænd paa Godserne, er indgaaende samtlige Fæstere, uden at være bleven forsynede med udfordrende Fæstebreve...*”, var det svært for ham at skabe det forlangte overblik. Han anbefalede derfor, at de manglende fæstebreve snarest blev udstedt. Hvorfor Wallmoden ikke havde fået fæstebrevene udstedt, vides ikke, men måske andre sider af godsdriften havde beslået hans tid. Periodens store reformarbejde, der igennem anden halvdel af 1700-tallet var pågående over det ganske land, havde nemlig også slået igennem på Wallmodens godser og kan have løbet med opmærksomheden.⁶¹ Som det fremgår af en række indberetninger, der via stiftamtmanden blev indsendt til de forskellige kommissioner og kollegier, der i 1760’erne og 1770’erne arbejdede for landvæsenets forbedring, var Wallmoden tidligt en fortaler for reformer, hovedsageligt af teknisk karakter og primært i forhold til afvikling af lodsejernes fælleseje – benævnt separation.⁶² I maj 1768 kunne daværende forvalter P. Stub indberette, at ”... *Hvad Fællesskabets Ophævelse angaar, da ere disse ganske for saavidt overdrevne og Skovenes Græsning angaar Separerede ved forsvarlig Grøfter og Gieder fra de paa grændsende Lods-Ejere...*”⁶³ på Fuglsang, mens det tilsvarende arbejde med landsbyfællesskaberne besværliggjordes af flere lodsejeres involvering.

En voksende forståelse for vigtigheden af arbejdets igangsættelse, og et generelt *ønske* om at stå positivt overfor majestætens direktiver – ”... *Thi ved at følge anordningens forskrift, viiser hr. Kammer Herre at Kongens anordning er Deres rettesnoor...*”⁶⁴, som Ortved mindeligt

Stendigerne omkring Fuglsangs hovedgårdsjorder stammer formentlig fra Wallmodens tid, opsat med hjælp fra de stenhuggere, som svogeren Poul Abraham Lehn fremskaffede fra Fyn. Mens stendiger af denne slags er et særsyn på Lolland, genfindes de mange steder på Fyn. Foto Finn Brasen, Museum Lolland-Falster.

henstillede til i marts 1771 – var formentlig medvirkende til, at der hurtigt kom skred i arbejdet med separationen på Lolland. I 1770 kunne besidderen af grevskabet Christiansholm mod syd, greve Raben, melde, at adskillelsen af skov og overdrev fra Fuglsang nu var i fuld gang,⁶⁵ og i sommeren 1774 var Wallmoden i selskab med greven på besigtigelse ved adskillelsen af landsbyerne Grænges og Torebys jorder.⁶⁶ Af korrespondancen mellem svogeren Lehn og dennes forvalter, Søren Holst (f. ca. 1728) på Højbygård, fremgår det desuden, at Wallmoden ikke blot arbejdede på udskillelse af matrikler fra nabogodserne, men nu også arbejdede på stendigernes etablering omkring Fuglsangs egne marker. D. 3. februar 1770 meddelte Lehn i forbindelse med en ny lades opførelse på Højbygård, at han ”... vil sende mine Fyenske Steen-Sættere, naar de i Sommer, kome over til Fuglsang, for at sette nogle Giærder...”⁶⁷ Allerede i juni var arbejdet godt i gang med gærderne, og mon ikke de smukke stendiger ved Fuglsang har sit ophav netop i dette arbejde inspireret af Lehn, hvis blik på reformarbejdet Wallmoden angiveligt delte.⁶⁸ Særlig Lehns fokus på de landbrugstekniske forbedringer, udført inden for godsejernes eksisterende ret, skinner igennem i reformtiltagene på Fuglsang, hvor føromtalt forvalter Stub i 1768 på vegne af Wallmoden slog til lyd for reformer, så længe ”... ingen skal eller bør fornærmes udi Deres tilkiøbte, eller ved Arv lovlig besiddende Ejendomme og Rettigheder”.⁶⁹

Ny ideer

Desværre blev Wallmodens bibliotek ikke registreret i skifteprotokollen – kun omfanget af bøger, i alt 597 numre, og værdien deraf blev oplyst. Det kunne ellers have være interessant at vide besked om, hvilke titler der stod på bogreolerne, idet litteraturen kunne have givet et mere kvalificeret indtryk af, hvor ajourført Wallmoden var med den nyeste faglitteratur omkring reformarbejdet, tidens tanker og periodens nyeste erkendelser. Den eneste bog vi har kendskab til i Wallmodens eje er Esaias Fleischers *Agerdyrknings-Katekismus til Underretning for Landmanden i Dannemark*, udgivet i 1780, som Wallmoden i marts året efter takkede sekretær i Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab Christian Martfelt (1728-90) for med bemærkningen ”Af det lidet som jeg har haft Tid til at blade igienem i den finder jeg at den gjør sin nidkære Forfatters Ære og vil vist nok blive nyttig for Landmanden, som med Flid ønsker at see sine Ager frugtbare og Engene blomsterende”.⁷⁰

Ønsket om at benytte moderne erkendelser og videnskaber til at fremme det gode, træder også frem i Wallmodens omsorg for sin egen familie. I maj 1772 blev hustruen og de to ældste børn nemlig sendt til ”... Inoculations Huuset eller Gaarden, uden for Stadens Nørre Port”,⁷¹ for der at blive vaccineret mod den farlige og ofte grasserede koppesyge. Landstedet Solitude på vore dages Nørrebro var to år tidligere blevet omformet til koppeinokulationsanstalt, hvor den tidligste indpodning af kopper på børn fandt sted på foranledning af bl.a. Struensee. Forebyggelse af de faretruende kopper var endnu i sin vorden, og mon ikke Wallmoden, alene tilbage med den toårige Sophie Charlotte i Nykøbing, med utålmodighed har ventet nyt fra behandlingen i København. Efter et par ugers ophold kunne Ortwed 6. juni 1772 sende betryggende efterretninger, da ”... jeg i dag haver haft mit bud ude hos Frue Kammer Herrjnden, og fik den efterretning, at Hun tilligemed Fröiken Datter, befinder sig vel, men Junkeren er noget incommoderet af Kopper paa sine Arme, dog er derved ingen farlighed at befrygte”.⁷² Gode nyheder der uden tvivl må have beroliget Wallmoden.

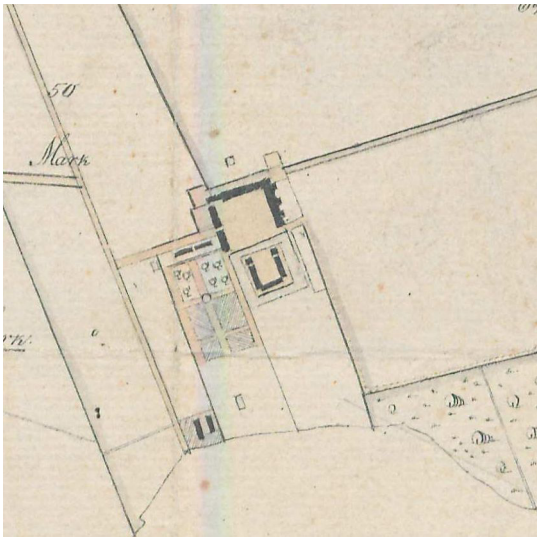
Arbejdet på reformering af Fuglsangs drift, den imødekommende indstilling overfor den nyeste faglitteratur samt ikke mindst den aktive brug af de nyeste sundhedsvidenskabelige landvindinger efterlader uvilkårligt et indtryk af, at Wallmoden hørte til de mere fremsynede godsejere i sin tid, der kunne se fordele i reformer. Han var uden tvivl åben overfor nye ideer og tanker uden det dog tyder på, at han gik til yderlighederne.

Gartner Mansa

Ikke kun i sin tilgang til separationen af jorderne og i sin vurdering af landbrugsfremmende litteratur træder Wallmodens velvillighed overfor nye ideer frem. Også i valget af gartner fra sidst i 1760'erne,⁷³ den tyskfødte Johan Ludvig Mansa (ca. 1740-1820), spores en vilje til at fremme det gode hos almuen og skabe vækst i landbruget. Gartner Mansa havde i henvend 20 år sit hjem i gartnerboligen på Fuglsang, hvor han ikke blot arbejdede aktivt som praktiserende gartner i haven og den tilknyttede planteskole, men også som litterær havekyndig bag skrivebordet. Helt i tråd med Wallmodens generelle fokus på landbrugets fremme, tyder det på, at Mansas hovedvirke på Fuglsang primært fokuserede på at fremme fæstebøndernes havebrug gennem udplantning af frugttræer.⁷⁴ Tankesættet bag tidens reformarbejde kom således også til udtryk hos Mansa, hvis arbejde med planteskolen ikke blot handlede om fremavling af gode frugttræer, men også om fæstebøndernes ernæring og sundhed som byggesten i sikringen af rigets fremgang og blomstring.⁷⁵ I juni 1783 vandt Mansa Landhusholdningsselskabets guldmedalje for sin frugttræsskole på Fuglsang, anlagt i 1777-1778 og bestående af ”3353 unge Æble-, Pære-, Blomme-, Fersken-, Aprikos og Kirsebærtræer, samt 400 hollandske Linde og Almetræer. Af disse ere 1191 Stykker oculerede og ere alle i en fortreffelig Vext. Foruden denne Træeskole har han end videre, forhen af Kjerner optrukken og oculeret 965 Stykker Frugttræer af alle Slags, som ere frugtbærende”.⁷⁶ Mansa må have været stolt af sin skole, for i hans breve til sekretær Martfelt – som han ligesom Wallmoden korresponderede med – blev medsendt ”... ½ Tønde Æbler...”⁷⁷, ligesom enhver lejlighed blev benyttet til at fremhæve resultaterne af hans virke med podningsarbejde og planteskolen på Fuglsang.⁷⁸ Mon ikke pæretræerne på kvistkammeret i 1793 er reminiscenser af Mansas virke på Fuglsang? De teoretiske skrifter som i 1780'erne udkom fra Mansas hånd med bl.a. råd til pasning og pleje, havde uden tvivl sit praktiske udspring på Fuglsang, hvor besvarelsen af Landhusholdningsselskabets prisopgave, der ledte frem til Mansas populære *Havekatekismus eller Grundregler for nyttige Havevæxters Dyrkning i Danmark*, også blev udfærdiget⁷⁹ – uden tvivl billigt af Wallmoden.

Fuglsang

Frem til Mansas afrejse fra Fuglsang i 1787 havde han som nævnt ikke kun ansvar for plante-skolen, men også haven ved herregården, der både fungerede som nyttehøve for Wallmodens husholdning og som lysthave for familien, når de i sommerhalvåret lå på landet. Havens funktion som lige dele nytte og fornøjelse kan læses ud af skifteprotokollens oplysninger, idet det ved taksationen af Fuglsang fremgår, at der i haven både fandtes et ”8te Kantet grundmuuret Lysthuus...” og ”2de Driv Huuse af Eege og furer Planker...” – sidstnævnte med 32 stk. vinduer. Lysthuset var bl.a. indrettet med to grønmalede sofaer, to hvidmalede kanapéer samt flere lænestole, hvor familien har kunne tage ophold og nyde landlivets glæder. Tilstedeværelsen af et blåmalet bord med stenfliser leder tanken hen på, at Wallmoden i lysthuset nok har nydt eksotiske drikke som te og kaffe, der normalt blev serveret herpå. Med til at understøtte

På udsnittet af kortet over Fuglsangs jorder fra 1822 ses herregårdens formelle have med en markering af lysthusets placering i korsskæringen til venstre for borgholmen. De indtegnede bygninger på borgholmen må være den gamle hovedbygning, som under Wallmoden ikke længere var i brug. Foto Jesper Munk Andersen

fra 1818. Af sidstnævnte fremgår det, at hovedbygningen på "... 21 Fag, 11 Alen dyb, 2 Etager høj, Muur og Egebindingsværk og Tegtag, indrettet til Værelser, tildels gibset og betrukken..."⁸¹ på begge sider var flankeret af avlsbygninger og derfor må have ligget udenfor borgholmen. Mod nord løb en lavere sidebygning ud, mens herregårdens store tærskelade stødte op til hovedbygningens sydlige gavl. Sammenholdes skifteprotokollens oplysninger med taksationsforretningen, må det betyde, at Wallmodens grønne topseng i 1793 ikke stod, hvor herregårdens hovedbygning i dag er at finde,⁸² men derimod i en bygning placeret i tilknytning til avlsgården, sandsynligvis på vestsiden af gårdsrummet.⁸³

Billedhugger Wiedewelt

Mansas daglige arbejdssted på Fuglsang var i det formaliserede haverum. Intet tyder på, at han på Fuglsang kastede sig ud i anlæggelse af en landskabelig have, som det ellers fortællers.⁸⁴ Haven her fastholdt gennem hele Wallmodens tid en stram reguleret stil alene suppleret med dekorationer udarbejdet af den store billedhugger Johannes Wiedewelt (1731-1802), som Mansa året før sin afgang på ny etablerede kontakt til på vegne af Wallmoden. Amtmanden havde tidligere været i dialog med Wiedewelt og tilsyneladende haft kunstneren med

denne antagelse er den første bevarede taksationsforretning over Fuglsangs bygningsmasse fra 1818, hvori lysthuset beskrives som "... Et chinesishe Ditto, 8te Kantet, Grundmuuret til alle Siider, og Tækket med Spaan, med Gibset Loft og Brøstpanel, maglet Fiælle Gulv, samt Engelske Vinduer og Døre med Messing Beslag".⁸⁰ Hvorvidt lysthuset ligefrem var kinesiske dekoreret, eller det blot via sin funktion som ramme for tedrinking blev opfattet som østerlandsk, er svært at afgøre, men formen og det tækkede tag med spån lader forstå, at det endnu bevarede omend ombyggede lysthus allerede dengang har været et dekorativt indslag i haven.

Af de ældste planer for haven på Fuglsang fremgår det, at lysthuset var placeret centralt i havegangenes korsskæring i et formaliseret haverum vest for borgholmen med den nuværende hovedbygning. Her kunne det også umiddelbart ventes, at hovedbygningen på Wallmodens tid lå, hvilket imidlertid ikke var tilfældet, hvis vi skal tro skifteprotokollen og den senere taksationsforretning

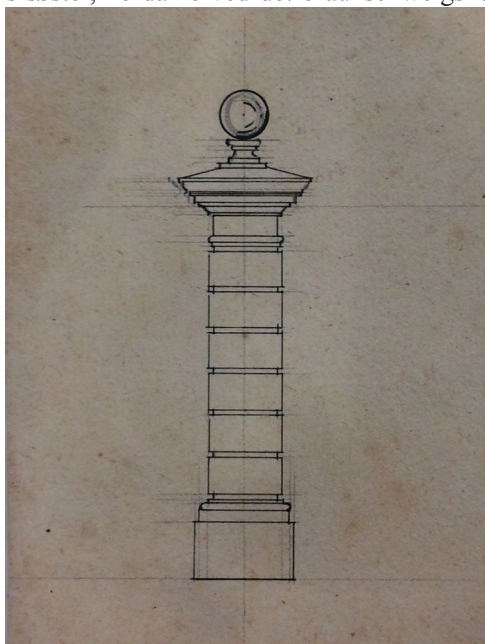
på en af sine korte ophold på Lolland i maj 1768.⁸⁵ Kontakten til Wiedewelt gik formentlig tilbage til Wallmodens tid ved Frederik V's hof, hvor billedhuggeren stod for den skulpturelle nyudsmykning af Fredensborg Slotshave. På Fuglsang var det ikke de store monumenter, som Wiedewelt skulle være behjælpelig med, men derimod udformningen af en række runde sandstenskugler, der kunne toppe fire pilastre.⁸⁶

Kun to år efter, at det sidst bevarede brev til Wiedewelt blev afsendt fra Fuglsang, må Wallmoden igen have haft brug for billedhuggeren. I forlængelse af hustruens død i november 1788 bestilte Wallmoden et gravmæle til Toreby Kirke, og igen var det Wiedewelt, der blev rettet henvendelse til. Små tre år senere blev det smukke monument i 1791 opstillet.⁸⁷ Takket være Wiedewelts gravmæle er det muligt i dag at sætte ansigt på hustruen via monumentets relief – formentlig udført posthumt – mens det ikke længere er muligt at gøre det samme med Wallmoden, da ingen kendte portrætter er bevaret. At der må have eksisteret gengivelser af ham, vidner bl.a. indholdet af brevet fra hans søster, hofdame ved det braunschweigske hof, Ernstine Luise, i marts 1780 om, hvori hun noterede, at de fremsendte silhuetter var vellykkede og burde sættes på porcelæn, hvilket de øjensynlig var særlig gode til i Braunschweig.⁸⁸

Økonomiske trængsler

Om Wallmoden fulgte sin søsters anbefaling og fik sat familiesilhuetterne på porcelæn, lader sig ikke afgøre. Ud af skifteprotokolens oplysninger kan porcelænsstykker med silhuetter ikke spores. Det kan derimod den største trængsel, som Wallmoden i sit liv kom til at kæmpe med, nemlig den evindelig dårlige økonomi, der bidrog til at trække skiftekommissionens arbejde i langdrag.

Foruden en række forbigående udeståender som bl.a. ubetalte regninger fra klædekræmmer Thomsen i København, der havde leveret klædevarer til 196 rigsdaler 2 mark og 10 skilling til Wallmoden, drejede det sig om et utal af store og små pante- og vekselobligationer, hvoraf flere gemte sig i soveværelsets egechatol ved siden af medaljesamlingen. Et hurtigt vue ned over listen af kreditorer afslører ikke blot, hvem Wallmoden optog lån hos, men giver formentlig også et praj om, hvem amtmanden i sin hverdag og via sit embede handlede med, havde kontakt til eller plejede

Imellem de bevarede breve fra Wallmoden til Wiedewelt i Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling findes denne lille skitse til udformning af de fire pilastre med runde kugler, som Wiedewelt i 1786 blev bedt om at levere til Fuglsang. Hvor pilastrene blev opstillet, og hvordan de præcis kom til at se ud, vides ikke, men måske de har dekoreret den endnu eksisterende indgang i muren til haven? Foto Jesper Munk Andersen

omgang med. Det drejer sig bl.a. om høj og lav i lokalsamfundet fra lokale købmandsfamilier som madame Kaare i Nykøbing, der 9. december 1793 kunne fremvise en ”... *vexel Obligation, udstædt af Sl. Geheime Raad Wallmoden under dato 11 September d.a. paa Capital 400 Rdl...*”, til lokale embedsfolk som skoleholder Hans Hansen (f. 1751) i Højet på Falster, der 11. juni 1779 havde udlånt 200 rigsdaler. Imellem udlångiverne finder vi også en håndfuld godsejere, der bl.a. talte amtmand Antoine de Bosc de la Calmette (1752-1803) på Møn. D. 11. september 1793 udstedte han to vekselobligationer på hver 1.000 rigsdaler. Også flere medlemmer af familien Raben forstærkede Wallmoden med lån. Deriblandt den gode ven på grevskabet Christiansholm, greve Raben, hvis bo i 1793 tegnede sig for et af de største lån på hele 19.000 rigsdaler,⁸⁹ dækkende over to panteobligationer fra henholdsvis 1787 med anden prioritet i godset og 1789 med første prioritet i Kettinge sogns kongetiende. Gælden var omfattende, og arbejdet med at afdække långiverne var krævende, lige som det var tilfældet med at overholde de løbende terminer. For at overholde de mest presserende betalinger anbefalede Frederik von Wallmoden ved mødet 9. december 1793 at sælge ud af godsets kornbeholdning, hvilket skiftekommissionen imødekom.

Blandt de oplyste lånere, der afventede rentebetaling, finder vi bl.a. landsdommer Chr. T. von Bracht (1751-1821) i Maribo, der flere gange må have bistået med lån, idet vekselobligationen på 500 rigsdaler i skifteprotokollen blev oplyst udstedt 11. september 1793, mens Ortwed i sine breve fra København 20. december 1777 kunne oplyse, at han ”... *har udlagt og betalt Renterne i denne Termin for Hr. Kamer Herr til Hr. Cancelli Rd. v. Bracht og Hr Professor og Leutenant Krebs paa det at Hr. Kamer Herr ikke skulle nødt nogen vanskelighed med bemdt. Tvende Creditorer*”.⁹⁰ Som de bevarede breve fra Ortwed afslører, var Wallmodens gæld i skifteprotokollen trods mange nye lån ikke af nyere dato, men derimod et vilkår, som formentlig helt tilbage fra overtagelsen af Fuglsang og Priorskov i 1759 – måske endnu før – havde plaget ham. Ortwed forsynede således ikke blot Wallmoden med den nyeste sladder og oplysninger fra hoffet. Han arbejdede også vedvarende på at varetage Wallmodens pengesager i København, etablere kontakt til købmænd, der kunne afsætte godsernes produktion, samt fremskaffe nye lån. Særlig året 1777 var en hektisk tid for Ortwed, da en af Wallmodens største kreditorer, gehejmeråd Chr. U. greve Brockdorff (1724-1808), havde givet ”... *Hr. Kammer Herre og Marschal Raben...*”⁹¹ kommission på at inddrive sine renter hos Wallmoden. En hård inddriver, hvis vi skal tro Ortwed, der i december, da terminen med hastige skridt nærmede sig, advarede om at ”... *jeg kand merke at højbemeldt hr. Kamer Herr Raben er meget Strict i Penge Sager*”.⁹² Skruen blev øjensynlig strammet – måske Wallmoden ikke altid var den mest rettidige betaler? – og pengene måtte fremskaffes. Et par år efter måtte Ortwed endnu engang håndtere gælden til Brockdorff, da denne i marts 1779 gennem mellemmand uden varsel opsagde panteobligationen på 29.500 rigsdaler. Skulle et nyt lån optages, og hullet i økonomien dækkes, måtte der handles hurtigt, og allerede 20. marts udbad Ortwed sig at få ”... *gienparten af Jordebøgerne, eller og for det første Extracter af samme som Hr. Kammer Herre kand bekræfte ved Deres underskrift*”⁹³ til indhentelse af nyt lån.

Hvad udfaldet af Ortweds arbejde med fremskaffelse af en ny långiver blev, afslører hans breve ikke. I maj havde han fået tilsagn om lån fra direktørerne af Den Almindelige Enkekasse, som dog kort efter viste sig umuligt, da ”... *Bogholder Jörgensen [...] tilmelde mig, at den forlangte Capital 29.500 Rdl til Hr. Kamer Herre kand ikke tilsiiges, siden Cassen paa nærværende Tiid ingen Penge haver at udsætte...*”.⁹⁴ Var enkekassen i 1779 slunken blev den

siden fyldt igen, idet det af skifteprotokollen fremgår, at den største långiver i 1793 med hele 70.000 rigsdaler var Den Almindelige Enkekasse fordelt på to panteobligationer af henholdsvis 12. december 1785 og 11. februar 1793.

Et svensk udestående

Den vedvarende gæld, som Wallmoden igennem årene måtte håndtere, er formentlig forklaringen på, at han omkring 1780 involverede sig i arbejdet med at inddrive et større udestående hos den svenske stat, som Wallmodens forfader på moderens side, købmand Jacob Krievé fra Lübeck, i 1636 havde udlånt. Lånet lød ved udstedelsen på hele 45.500 rigsdaler.⁹⁵ Sagen om den svenske gæld lader sig ikke fuldt afdække i de bevarede arkivalier, men af det overlevede materiale fremgår det, at Wallmoden med diverse tyske familiemedlemmer arbejdede intensivt på at få Krievés udestående inddrevet. For at få sagen båret frem ved det svenske hof kontaktede Wallmoden i efteråret 1779

hertug Ferdinand af Braunschweig-Wolfenbüttel (1721-92), den danske enkedronning Juliane Maries (1729-96) bror. Hertugen havde Wallmoden personligt stiftet bekendtskab med året før, da denne på sin tilbagerejse fra hoffet passerede Nykøbing og der lod "... sig beværte med Forfriskninger hos Kammerherre og Amtmand v. Walmoden".⁹⁶ Besøget af hertugen, i hvis hofstab Wallmodens søster og svoger var at finde, må have været starten på en løbende kontakt mellem de to, som i december 1780 kronede af en fornem gave, som det fremgår af et af Ortveds breve, hvori han "Med den Present fra Hans Durchl. Prinz Ferdinand, som Hr. Kammer Herre er bleven tilsendt, bestaaende af Hans Portrait med smuk forgyldt Ramme, Gratulerer...".⁹⁷

Hertugen var i november 1779 igen at finde ved det danske hof, og fra Christiansborg Slot korresponderede han med Wallmoden angående "... der Walmodischen Forderung an die Crone Schweden...".⁹⁸ Planen var, at hertugen ved sit forestående besøg i Stockholm skulle forelægge sagen ved det svenske hof i håbet om, at gælden dermed kunne blive betalt. Et håb, der uvist af hvilken grund løb ud i sandet, som både tidligere og senere forsøg på inddrivelse af gælden ligeledes skulle gøre.⁹⁹ I 1847 blev gælden

Lørdag 15. juli 1778 blev alle sejl sat til for at modtage den tyske feltmarskal hertug Ferdinand af Braunschweig-Wolfenbüttel på Sydhavsøerne. I Nykøbing blev hertugen budt velkommen af byens spidser og "... det i Gevær paraderende Borgerkab..." som det fremgår af tidens aviser. Wallmoden havde i amtsgården sørget for forfriskninger, inden hertugen kl. 15 stod over Guldborgsund i "... en beqvæm Baad som Kammerherre v. Walmoden havde ladet indrette". Foto Statens Museum for Kunst

– da den igen forgæves blev forsøgt inddrevet – med renter og renters rente opgjort til hele ”... 786.000 *Speciesthaler*”.¹⁰⁰ Var det lykkedes for Wallmoden og hans familie i 1780 at få pengene udbetalt, var de uden tvivl landet på et tørt sted. Det lykkedes imidlertid ikke, og Wallmoden måtte fortsætte sin kamp for at holde økonomien kørende. En kamp, der udadtil formentlig ikke lod sig læse, idet der fortsat blev ført fornemt hus med tjenerskab i liberi, flere boliger og nye ærestitler som Ridder af Dannebrog – hele to danneborgskors og seks alen nyt hvidt ridderbånd blev registeret i skifteprotokollen i 1793 – og få år før Wallmodens død endog titel af gehejmeråd.¹⁰¹ Mon ikke Wallmoden hele livet igennem forstod sig selv som repræsentant for den kultur, han i sin ungdom havde mødt ved hoffet, hvor et standsmæssigt dyre vægtedes højt, uagtet at virkeligheden bag måske var en anden?

En skiftekommission tilvejebragt

I takt med at skiftekommissionen minutøst fik registreret amtmandens bohave og takseret såvel bygninger som jordegods – amtsgården blev sat til 1.000 rigsdaler, mens Fuglsang og Priorskov vurderedes til hele 110.000 rigsdaler – begyndte arbejdet med at realisere aktiverne. Da Fuglsang blev udset som foreløbig ramme om arvingernes liv, blev det 12. december 1793 bestemt, at eftersom ”... *ingen beboelse finder Stæd her i Amtsgaarden, saa maatte til behørig betryggelse [...] 2de af Stervboets Folk stædse [...] blive tilstæde her i Amtgaarden, og dennem paalægges Tilsyn og Ansvar for alt det Registerede, indtil den derover fornødne agtede Auction kunde blive...*”. Auktionen blev berammet til 17. marts 1794, og da hammeren i marts sidste gang faldt over indboet, havde bortsalget samlet indbragt boet 4.567 rigsdaler 3 mark og 3 skilling.

De indkomne penge kunne imidlertid ikke dække udgifterne. Det stod hurtigt klart, at Fuglsang og Priorskov var i fare for også at glide boet af hænde. Gode råd var dyre, og på bekostning af sine søstre begyndte Frederik von Wallmoden nu at undersøge sine rettigheder til at ”... *fordre sig Sædegaarden paa Skiftet udlagt efter foregaaende lovlig Vurdering imod hans Søstres Indsigelse*”,¹⁰² som sagen benævnes i det juridiske tidsskrift *Astræa* i 1802, efter at arvesagen havde været forelagt Københavns Universitets professorer. Sønnen påberåbte sig ret til at erhverve godserne efter en ”... *billig Vurdering dog derhos forpligtende sig til [...] af egne Midler tillægge det manglende, saa at ingen af Boets Creditorer skal komme til at lide mindste Tab udi deres retmæssige Fordringer*”.¹⁰³ På dette tidspunkt stod boets insolvens klart for alle, og uagtet sønnen ville påtage sig gælden, stillede morbror Lehn, der som nævnt var værge for de tre umyndige søstre, sig afvisende overfor nevøens krav. Imidlertid fik Frederik von Wallmoden medhold, og efter han lovformeligt havde sikret sine søstre en arvelod på hver 10.000 rigsdaler – hvoraf søstrene Caroline Mathilde og Juliane Friderica Lovise skulle have en obligation udstedt 11. juni 1795 mens ”... *den mellemste, min skrøbelige Søster Sophia Charlotta, hendes andel 6.000 rd., ønsker jeg, tilligemed hendes Persohn, efter Omstændighederne at beholde hos mig...*” – havde generationsskiftet fundet sted og Frederik von Wallmoden kunne fra da af kalde sig godsejer. Med udredningen af søstrenes arv, opgørelse af de sidste udeståender og en overdragelse af godserne med en samlet gæld på 94.000 rigsdaler til sønnen, var der kun tilbage at betale udgifterne til stempelpapiret på 100 rigsdaler samt salæret på 133 rigsdaler og 2 skilling til stiftsbefalingsmanden, før sidste punktum i skifteprotokollen 22. december 1796 kunne sættes, og skiftekommissionen anse deres arbejde for tilvejebragt.

Wallmoden – når skiftet gøres op

Hvad var det så for et liv og levned, der åbenbarede sig, i takt med at skæret fra amtsgårdens lamper faldt over Wallmodens efterladenskaber? Hvad fortæller skifteprotokollens sirlige oplistning af bohaver og gældsposter os om Christopher Georg von Wallmoden og hans virke? Hvem var han, og hvad var det for en arv, som han i oktober 1793 efterlod? Kun glimtvis lader skifteprotokollen os se ind bag Wallmodens uden tvivl repræsentative ydre, men sammenholdt med det sporadisk bevarede arkivmateriale fra og om ham er glimtene alligevel så mange, at konturerne af en person og et livsforløb lader sig ane.

Wallmoden var uden tvivl en mand af sin tid, rundet af det hofmiljø, som han voksede op i, og som han identificerede sig med. Placeret midt i 1700-tallets brydninger præget af såvel et internationalt udsyn, der lod en tysk adelsdreng falde naturligt ind ved det danske hof og skabe sig en karriere i det fremmede, som store omvæltninger, hvoraf Struenseeaffæren for Wallmoden stod som den mest markante, kom han til at virke under to konger, der med tildelelse af embeder og charger satte kursen for hans liv. Wallmoden var imidlertid mere end det. Han var yngste søn af en tysk adelsfamilie, som han trods fysisk afstand gennem hele livet alligevel holdt kontakt til. Han lærte fra en tidlig alder at stå på egne ben borte fra sine nærmeste. Og han formåede at skabe en tilværelse og identitet, der gennem ægteskab i 1759 også kom til at omfatte virket som godsejer. Med ægteskabet blev hans skæbne samtidig beseglet. Både økonomisk med en faretruende og øjensynlig livslang gæld og for hans videre virke, idet det var til sine godsers lokalområde han og familien drog, da livet ved det danske hof med Struensees ankomst blev en tak for broget for selv Wallmoden, der ellers ikke stod i vejen for selskabelighed og sladder. På Falster skabte han sig – formentlig godt hjulpet på vej af sine gode kontakter til majestæten – en ny tilværelse som amtmand uden dog at give slip på den store verden ved hoffet, som han vedvarende fulgte med i på afstand. På samme tid begyndte han arbejdet med at reformere sit landbrug, ligesom han engagerede sig i fæstebønders trivsel, uden han dog gik til yderligheder med tildelelse af rettigheder og frihed. Dertil var han formentlig for præget af blikket på reformarbejde fra hans tid ved hoffet under Frederik V. Var Wallmoden ikke fuldblodsreformatør som Struensee og senere brødrene Reventlow, så peger koppevaccinationen af børneflokkene og de yderst begrænsede oplysninger om litteratur alligevel på, at han var åben for nye ideer og erkendelser og gerne benyttede sig af disse.

Da Wallmoden i oktober 1793 drog sit sidste suk, lukkede han ikke blot øjnene til et begivenhedsrigt og omskifteligt liv, men også til en børneflokk på fire, der skulle løfte arven efter ham. En arv der for sønnen skulle vise sig umulig at bære med de store restancer og en begyndende landbrugskrise efter Danmarks involvering i englandskrigen, hvorfor han i 1818 måtte se sig nødsaget til at afhænde godserne og dermed afslutte samhørigheden mellem det mødrene gods og den fædrene slægt. Med den ældste datter Caroline Mathildes død i 1840 uddøde slægten officielt i Danmark mindre end 100 år efter, at Wallmoden som page første gang satte sine ben på dansk grund. Dermed forsvandt slægten ud af historien lige så umærkeligt som den ankom. Er Wallmoden-slægten for længst væk, de jordiske rester efter amtmanden ligeså, og er bohaveret fra skifteprotokollens lange oplistning af genstande spredt for alle vinde, så ruller der dog stadig blod efter amtmanden i diverse efterkommeres årer. Både hos dem, som nedstammer fra den yngste datter Juliane Friderica Lovises ægteskab med Fr. J. Chr. von Bertouch (1761-1831) til Søholt, og hos dem, som sønnen satte i verden i sin omgang med

stuepiger. Sidstnævnte hører dog en anden artikel til, som det også er tilfældet med søskenflokkens videre liv, der både omfattede et indbildsk svangerskab, højesteretsdomme og omgang med koryfæer som Adam Oehlenschläger (1779-1850).

Jesper Munk Andersen (f. 1979), cand.mag. i historie. Museumsinspektør ved Kongernes Samling. Tidligere museumsinspektør på Museum Lolland-Falster med ansvar for Reventlow-Museet Pederstrup 2011-2019. Har gennem årene arbejdet indgående med herregårde og oplysningstiden på Sydhavsøerne samt stået bag flere udstillinger og forskningsartikler om herregårdskulturen på Lolland-Falster.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Rigsarkivet (RA)

Brandtaksationsforretninger for Falster land (1769-1795), Falster Birk 1769-1795. (Forkortet RA, Brandtaksationsforretninger Falster Birk).

Frederik Julian Christian von Bertouchs arkiv, Wallmodenske papirer, 1636-1828. (Forkortet RA, Wallmodenske papirer).

Folketælling, 1787. (Forkortet RA, Folketælling, 1787).

Hofmarskallatet, Hoffourerkontoret: 1760-1781 Journal over hvad ved Hoffet er passeret m.m. (Forkortet RA, Journaler, 1760-1781).

Kirkebog, Toreby Sogn, 1793-1814. (Forkortet RA, Toreby Sogn).

Kirkebog, Hof- og Slotskirken, 1736-1828. (Forkortet RA; Hof- og Slotskirken).

Kirkebog, Tårs Sogn, 1731-1797. (Forkortet RA, Tårs Sogn).

Lolland-Falsters Stiftsamt, Diverse Skifteforretninger (1781-1837), Christopher Georg v. Wallmoden 1793-1796. (Forkortet RA, Skifteprotokol, Wallmoden 1793-1796).

Overhofmarskallatet 1719-1900 K. Sager vedr. kongeliges rejser 1755 Frederik V m.fl. Fourørsedler, ordre på vogne, lister vedr. indlogering, rejseruter m.v. (Forkortet RA Overhofmarskallatet 1719-1900).

QA-202, Orebygård-Berritsgård Gods, P.A. Lehns breve til forvalter S. Holst, 1757-1771. (Forkortet RA, QA-202).

Taksationsprotokol, Musse Herred, A 1800-1826. (Forkortet RA, Taksationsprotokol Musse Herred).

212 Overhofmarskallatet, Hoffouerkontoret: 1760-1863 Taffellister m.m. 1769. (Forkortet RA, Taffelliste, 1769).

212 Overhofmarskallatet, Hoffouerkontoret: 1760-1863 Taffellister m.m. 1770-1771. (Forkortet RA, Taffelliste, 1770-1771).

303 Rentekammeret, Landvæsenskomm. og Generallandvæsenskollegiet, Betænkninger... Landvæsenets Forbedringer..., Sorø, Ringsted, Antvorskov, Korsør Amter, mm. 1768-1770. (Forkortet RA, Rentekammeret, 1768-1770).

Det kongelige Biblioteks håndskriftssamling (DKH)

Add. 192, 2° VI a, C.G. Wallmoden til Johs. Wiedewelt, 27.7.1768, x) 21.6.1786

NKS 1351. 2°. J.L. Mansa til Chr. Martfelt, 06.12.1780, 17.10.1781, 11.09.1782, 01.01.1783

NKS 1356. 2°. C.G. Wallmoden til Chr. Martfelt, Nykøbing 21.3.1781

Aviser

Allgemeine Theaterzeitung, Originalblatt für Kunst, Literatur, Musik, Mode und geselliges Leben 24.04.1847

De til Forsendelse med Posten allene privilegerede Kiøbenhavnske Tiender 20.04.1767

De til Forsendelse med Posten alene privilegerede Kiøbenhavnske Tidender 13.06.1783

De til Forsendelse med Posten Odense Kongelige allene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger 17.09.1790

Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender 17.05.1756

Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender 01.10.1758

Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretning 29.07.1763

Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretning 04.05.1767

Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretning 28.09.1768

Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretning 08.05.1769

Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretning 24.07.1778

Trykte kilder og litteratur

Adresse-Contoiret; *Kiøbenhavns politiske Veyviser for 1770, første Aargang*, Kiøbenhavn, 1770

Adresse-Contoiret; *Kiøbenhavns politiske Veyviser for 1771, Anden Aargang*, Kiøbenhavn, 1771

Adresse-Contoiret; *Kiøbenhavns politiske Veyviser for 1772, Tredie Aargang*, Kiøbenhavn, 1772

Adresse-Contoiret; *Kiøbenhavns politiske Veyviser for 1773, Fierde Aargang*, Kiøbenhavn, 1773

Bech, Sv. Cedergreen: *Brev fra Dorothea, af Charlotta Dorothea Biehls historiske breve*. (København, 1975). (Forkortet Bech, 1975).

Begtrup, Gregers: *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, fjerde bind, Lolland og Falster*. (Kjøbenhavn, 1806). (Forkortet Begtrup, 1806).

Bertouch-Lehn, Rud.: *Efterretninger om slægten Bertouch-Lehn i Danmark og Norge*. (København, 1944). (Forkortet Bertouch-Lehn, 1944).

Bobé, Louis: v. Wallmoden, Christopher Georg, in C.F. Bricka (red.): *Dansk Biografisk Lexikon, bind XVIII Ubbe-Winpfen*. p. 228. (Gyldendalske Boghandel 1904). (Forkortet Bobé, 1904).

Bobé, Louis: *Stamtavle over slægten Rantzau, særtryk af Danmarks Adels Aarvog 1930*. (Kjøbenhavn, 1930). (Forkortet Bobé, 1930).

Bloch, J: *Stiftamtmand og amtmænd i kongeriget Danmark og Island 1660-1848*. (Kjøbenhavn, 1895). (Forkortet Bloch, 1895).

Brock, P.: Kong Christian den Sjettes Dagbøger for Aarene 1741-1744. Udgivne af Dr. P. Brock. in Chr. Bruun (m.fl.): *Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie, Anden Række, Fjerde bind*. p. 262-323. (Kjøbenhavn, 1874-76). (Forkortet Brock, 1874-76).

Det Kongelige Kjøbenhavnske skydeselskab og danske broderskab: *Det kongelige kjøbenhavnske skydeselskab og danske broderskab 1334-1934*. (København, 1934). (Forkortet Skydeselskab, 1934)

Duerre, Hermann: *Die Regesten des Geschlechtes von Wallmoden*. (1892). (Forkortet Duerre, 1892).

Erichsen, John: *Brødrene Classen, veje til rigdom, magt og udødelighed*. (Gyldendal, 2017). (Forkortet Erichsen, 2017).

Glarbo, Henny: Fuglsang, in Aage Roussell (red.): *Danske Slotte og Herregårde, anden udgave, bind 6 Lolland-Falster*. p. 85-90. (København 1965). (Forkortet Glarbo, 1965).

- Hartmann, Sys: *50 palæer og landsteder*. (København, 1990). (Forkortet Hartmann, 1990).
- Hjorth, Karen: *Slottet og slægten, familien Schulin på Frederiksdal 1740-1840*. (København, 2006). (Forkortet Hjorth, 2006).
- Jespersen, Knud J.V.: Mennesket og statsmanden. in Grethe Jensen (red.): *Moltke rigets mægtigste mand*. p. 10-149. (Forkortet Gads Forlag, 2010).
- Jørgensen, Casper Andreas: *Der var engang et slot – med en have så skøn, Kronprins Frederiks Marienlyst 1784-1808*. (Helsingør Kommunes Museer, 2010). (Forkortet Jørgensen, 2010).
- Konungeriket Sveriges statsskuld til borgaren och köpmannen i Lübeck Jacob Krieves' arfvinger*. (Stockholm, 1857). (Forkortet Stockholm, 1857).
- Koudal, Jens Henrik: *Grev Rabens dagbog, hverdagsliv i et adeligt miljø i 1700-tallet*. (Syddansk Universitetsforlag, 2007). (Forkortet Koudal, 2007).
- Kringelbach, G.: v. Bracht, Christian (Frederik) Tønder. in C.F. Bricka (red.): *Dansk Biografisk Lexikon, II. Bind*. (Kjøbenhavn, 1888). (Forkortet Kringelbach, 1888).
- Krog, Ole Willumsen: Det kongelige Taffel i det 18. århundrede. in *En konges taffel, guldsmedekunst og borddækning i det 18. århundrede*. p. 80-91. (København, 1988). (Forkortet Krog, 1988).
- Meier, Fr.J.: *Johannes Wiedevelt og om kunstakademiet paa hans tid*. (Kjøbenhavn, 1877). (Forkortet Meier, 1877).
- Nystrøm, Eiler: *Luxdorps dagbøger indeholdende bidrag til det 18. Aarhundredes stats- Kultur- og personalhistorie*. bind I-II. (København, 1925-1930). (Forkortet Nystrøm, 1925-1930).
- Olden-Jørgensen, Sebastian: Struensee-affæren 1770-72. in Thomas Lyngby (m.fl.) (red.): *Magt og pragt, enevælde 1660-1848*. p. 185-215. (Gads Forlag, 2010). (Forkortet Olden-Jørgensen, 2010).
- Olrik, H.G.: Storkorset paa Assistenshuset. in Sven Houmøller (red.): *Personalhistorisk tidsskrift, 75. Aargang, 13. række, bind 3*. p. 141.147. (København, 1955). (Forkortet Olrik, 1955).
- Panduro, Inge: Et sted til lyst og nytte. in Sidsel Maria Søndergaard (red.): *Øregaard – tiden, kunsten og den vestindiske forbindelse*. p. 16-53. (Øregaard Museum, 2010). (Forkortet Panduro, 2010).
- Roger, Alexander: *Struensee og Hoffet i Kjøbenhavn 1760-1772, Optegnelser af Reverdil, Etatsraad og Kong Christian den Syvendes Geheimcabinetssecretair*". (Kjøbenhavn, 1859). (Forkortet Roger, 1859).
- Scavenius, Bente: En introduktion til Fuglsang med Bodil og Viggo de Neergaard som værts-

par. in Tine Nielsen Fabienke (m.fl.) (red): *Fuglsang 1885-1959. Billedkunst, musik og fritidsliv*. p. 11-27. (Fuglsang Kunstmuseum, 2016). (Forkortet Scavenius, 2016).

Seybold, Kristin og Møllgaard, Niels: Kogebog i landskabskunst. Om Johan Ludvig Mansas virke som gartner og forfatter. in Margrethe Floryan (m.fl.) (red.): *Fra kvangård til humlekule, meddelelser fra havehistorisk selskab, nr. 42*. p. 23-38. (Frederiksberg, 2012). (Forkortet Seybold, 2012).

Schade, Jul: Efterretninger om Abraham Lehn, den Yngre, og hans Slægt. in C. Molbech: *Historisk Tidsskrift udgivet af den danske historiske forening, Andet Bind*. p. 89-122. (Kjøbenhavn, 1841). (Forkortet Schade, 1841).

Schlegel, Joh. Frid. Wilm: *Astræa. Et Tidsskrift*. (Kjøbenhavn, 1802). (Forkortet Schlegel, 1802).

Toreby Kirke. in Danmarks Kirker, VIII, bind 2. p. 1001-1024. (Nationalmuseet, 1951). (Forkortet Toreby Kirke, 1951).

Noter:

¹ Artiklen er skrevet på baggrund af et afholdt foredrag på Fuglsang Kunstmuseum i 2017 og med sparring og hjælp fra pensioneret læge Berit K. Olsen, Norge, til hvem der rettes en stor tak. En tak skal også lyde til museumsinspektør Lene Tønder Buur, Museum Lolland-Falster og museumsinspektør Kristoffer Schmidt, Museum Nordsjælland, for sparring og faglig kritik.

² Den senere nedrevne amtsgård lå i området omkring den nuværende Vandmølleplads umiddelbart uden for Nykøbings bygrænse.

³ Oplysninger er hentet fra omvurdering af amtsgården 29.01.1788 i RA, Brandtaksationsforretninger for Falster Birk

⁴ RA, Toreby Sogn

⁵ Gravkapellet i tårnet for familien Wallmoden er i nyere tid nedlagt, og kisterne gravsat på kirkegården. For yderligere oplysninger om gravkapellet se Toreby Kirke, 1951

⁶ Oplysninger om og citater fra skifteforretningen og boet er, hvor intet andet er oplyst, hentet fra RA, Skifteprotokol, Wallmoden 1793-1796.

⁷ Bobé, 1904

⁸ Oplysning om Wallmodens fødselsdato er hentet fra den bevarede kisteplade i Toreby Kirke, der imidlertid ikke fortæller om fødselsstedet.

⁹ Koudal, 2006, p. 157

¹⁰ Panduro, 2010

¹¹ RA, Wallmodenske Papirer, brev fra T. Ortved 01.05.1779

¹² Hartmann, 1990, p. 74-76

¹³ Tilsvarende eksempel derpå er familien Schulins landsted Frederiksdal ved Lyngby, se Hjorth, 202006, p. 42

¹⁴ Museum Sydøstdanmark, mus.nr. MMS1958001X08272. I samlingen på Moesgård Museum findes ligeledes en riffel, en såkaldt perkussion, der har tilhørt amtmand Wallmoden, mus.

nr. OM0237Xf20.

¹⁵ Oplysninger om slægten Wallmoden er hentet fra Duerre, 1892

¹⁶ Hvad præcis moren hed, lader sig ikke ud fra de nuværende oplysninger afklare. I Duerre, 1892, Tafel 3, er hun anført som Anna Lucretia von Zühlen, mens hun i Bobé, 1930, p. 120 ved sit andet ægteskab med Hans Rantzau er anført som Sophie Lucretia, fejlagtigt angivet som født von Wallmoden, enke efter von Gühlen. I registranten til de Wallmodenske papir i Rigsarkivet står hun som Anna Lucretia Rantzau. I denne tekst er hun skrevet Anna Lucretia von Gühlen, idet sidstnævnte må være hendes fødenavn, da slægtskabet med Chr. D. von Wakenitz (1708-79) og fætteren M.F. von Kettenburg, hvorfra der er breve bevaret, går gennem von Gühlen-slægten, RA, Wallmodenske Papirer

¹⁷ Duerre, 1892, nr. 844

¹⁸ Hans Rantzau var i en kort periode godsejer på Lolland, da han i sit andet ægteskab med Anna Vind Banner (1684-1736) kom i besiddelse af herregårdene Taastrup og Aalstrup, som han dog kort efter afhændede til Chr. D. greve Reventlow (1671-1738).

¹⁹ Søsteren Ernstine Luise blev uvist hvornår hofdame ved det braunschweigske hof. Hun blev gift 1778 med overhofmarskal Friedrich Gottlob Bülow (1721-1805). Oplysninger om familien er hentet fra Duerre, 1892

²⁰ Brock, 1874-74, p. 285

²¹ I Bobé, 1904 er anført, at Wallmoden i 1744 kom til det danske hof. Hvorfra denne oplysning stammer, fremgår ikke.

At han skulle være kommet til Danmark som en del af følget til dronning Juliane Marie af Braunschweig-Wolfenbüttel, som anført i Bertouch-Lehn, 1944, note 127, p. 344, kan ikke passe, idet dronningen først kom til Danmark i 1752.

²² RA, Kirkebog Hof og Slotskirken, 28.04.1748.

²³ Jespersen, 2010, p. 22

²⁴ Af de bevarede breve fremgår det, at Wallmoden bl.a. må have været i Tyskland i 1789, RA, Wallmodenske Papirer, brev fra E.L. von Bülow 16.06.1789. Ligeledes fremgår det af periodens aviser, at Wallmoden fra tid til anden var i Holsten. Bl.a. i Kiøbenhavns Kongelige alene privilegerede Adresse-Contoires Efterretning 29.07.1763 er noteret, at "Udpasserede. Cammer Junker Wallmoden til Holsteen".

²⁵ Søsteren må have opholdt sig i en længere periode hos Wallmoden på Falster, idet hun også er nævnt som tilstedeværende på Fuglsang året før ved Folketælling, 01.07.1787, Toreby Sogn, RA, Folketælling, 1787

²⁶ Duerre, 1892, nr. 1012 og nr. 1015

²⁷ Bobé, 1904

²⁸ Jespersen, 2010, p. 22

²⁹ Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender 01.10.1758

³⁰ RA, Wallmodenske Papirer, Alteration forvandlet til Gratulation da Brudgommen Højædle og Velbaarne Herre Herr Christopher Georg von Wallmoden, Hans Kongl. Majts. til Danne-marck og Norge Højbestalter Cammer-Junker, med Bruden Højædle og Velbaarne Frøiken, Frøiken Catharina Margaretha von Lehn til Fuglsang og Priorskov holdte deris Højtidelige Bryllups Fest paa Berritsgaard d. 9de November 1759

³¹ RA, Tårs Sogn

³² I Schade, 1841, p. 121 oplyses det, at der i 1759 på "... Godserne Fuglsang og Priorskov, der i Stiftet vurderedes til 60,000 Rbd. Cour. [...] hvilede en Geld af omtrent 30.000 Rbd.

Cour”.

³³ Catharine Margrethe Lehn var formentlig fulgt med moderen til København ved faren A. Lehns (1701-57) død jævnfør Schade, 1841, p. 121

³⁴ Forskærerembedet var frem til 1769 et æreshverv forestået af en rangsperson, der ved kongens daglige taffel skar for af kødet, se Krog, 1988, p. 81

³⁵ RA, Folketælling, 1787, omtalt under Taars Sogn som ”Chirurgus og Birkeskriver” ved Berritsgård.

³⁶ Se note 30

³⁷ Bech, 1975, p. 127-128. Biehl nævner i forlængelse af sin omtale af Wallmoden og frøken Lehn, at begge skulle være i familien med hende. Henholdsvis kusine af hende og af hendes onkels kone. Hvorledes slægtskab præcis hænger sammen lader sig ikke afdække.

³⁸ Hvor meget Wallmoden var på Fuglsang i disse år lader sig ikke præcis afklare. 20.04.1767 fremgår det af De til Forsendelse med Posten allene privilegerede Kiøbenhavnske Tiender, at kammerjunker Wallmoden var udpasserede fra hovedstaden til Lolland for jævnfør Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretning 04.05.1767, at returnere til hovedstaden igen.

³⁹ Overhofmarskallatet 1719-1900, Roulle Paa dend for Hands Kongelig Majst. og med sig havende Suite behövende Befordring paa forestaaende Reise til Holstein. Af rejseoplysningerne fremgår det, at Wallmoden deltog i den årlige rejse til Holsten i 1759, 1760, 1761 og 1762. Af Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender 17.05.1756 fremgår det desuden, at han også dette år var med på rejsen.

⁴⁰ Ifølge RA, Hof- og Slotskirken, blev Frederik von Wallmoden døbt 01.02.1764, hvor fadderne via stedfortrædere var Frederik V, dronning Juliane Marie, kronprins Christian (VII), arveprins Frederik og prinsesse Sophie Magdalene (1746-1813). Ved datteren Caroline Mathilde von Wallmodens dåb 10.06.1769 var fadderne, igen ved stedfortrædere, Christian VII, dronning Caroline Mathilde, den kun 1-årige kronprins Frederik (VI) samt prinsesse Charlotte Amalie (1706-82).

⁴¹ At det primært beroede på en reverens overfor majestæten, og ikke alene en familietradition, kan udledes af, at Frederik som ældste søn ikke også fik navnet Thedel, som traditionen ellers byder i familien Wallmoden. Venligst oplyst af Friedrich von Wallmoden, Gut Wallmoden, gennem Berit K. Olsen.

⁴² *Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretning* 08.05.1769. Året før havde familien ifølge samme avis 28.09.1768 været bosiddende i Nørregade, mens de i 1770 i den første udgave af Kiøbenhavns politiske Veyviser er anført som hjemmehørende i Vimmelskafte. I 1771 findes ikke oplysninger om deres bolig i København, mens Wallmoden i de efterfølgende to år frem til 1773 er anført som bosiddende i Stormgade 73. Fra 1774 er det ikke længere muligt at finde oplysninger om deres ophold i København.

⁴³ RA, Folketælling, 1787. Heri fremgår det under Toreby Sogn, at Wallmoden i sin husstand havde tre tjenere, en forrider og en kusk i liberi. Husholdningen omfattede desuden fem kammerjomfruer, en husholderske, en francoise, to køkkenpiger samt en stuepige.

⁴⁴ Citat hentet fra Hjorth, 2006, p. 33

⁴⁵ RA, Journaler 1760-1781, Dagsjournaler fra 18.03.1766

⁴⁶ Wallmoden må også have været aktiv i det københavnske selskabsliv. Fra Frederik Vs ligfærd vides at han plejede omgang med Catharina Maria enkegrevinde Schulin (1714-70), Hjort, 2006, p. 74, ligesom han fra 1766 var medlem af Det Kongelige Danske Skydeselskab,

Skydeselskab, 1934, p. 388

⁴⁷ Nystrøm, 1925-1930, p. 279

⁴⁸ RA, Taffellister 1769

⁴⁹ Olden-Jørgensen, 2010, p. 192ff

⁵⁰ RA, Taffellister 1769, udateret liste over hoffolk, angiveligt deltagere ved marskaltaflerne.

⁵¹ Sidste gang Wallmoden med frue er nævnt i taffellisterne ved en specifik anledning er 11.04.1770, hvor parret var blandt de damer og kavalere, der på hver deres liste blev ”... ansagt til i dags Eftermiddag, Kl. imod 6 slet, at indfinde dem i dent forgyldte Gemak, for der at anhøre Consort.”, RA Taffellister 1770-1771

⁵² Første bevarede brev fra Ortved til Wallmoden er dateret 28.07.1770, RA, Wallmodenske Papirer

⁵³ Idet Wallmoden jævnfør note 42 i 1772 og 1773 er anført med bolig i Stormgade 73, må familien i disse år have haft en vinterbolig i hovedstaden. Brevene fra Ortved til Wallmoden er for 1772 bevaret for maj og juni mens de for 1773 dækker perioden januar til september, hvor amtmanden må have opholdt sig på Falster. Sammenholdt med amtmandsudnævnelser i juni 1772 – der i højere grad bandt ham til Sydhavsøerne – og de få sporadiske oplysninger i tidens aviser om Wallmodens rejseaktivitet til og fra hovedstaden, er der intet som tyder på, at han fra 1770 og frem havde en fast gang ved hoffet. Manglende omtale af Wallmoden i taffellisterne efter 1770 bekræfter denne antagelse.

⁵⁴ Idet Ortved i flere af sine breve fra 1770 omtaler Nykøbing F. som Wallmodens hjemsted, kan det tyde på, at familien ikke ved ankomsten til Lolland-Falster slog sig ned på Fuglsang, men derimod tog ophold i Nykøbing.

⁵⁵ RA, Wallmodenske Papirer, brev fra T. Ortved 01.12.1770

⁵⁶ Ibid. 28.07.1770

⁵⁷ Ibid. 02.05.1772

⁵⁸ Koudal, 2007, p. 144 og p. 280

⁵⁹ Olrik, 1955, p. 146

⁶⁰ RA, Wallmodenske Papirer, brev fra T. Ortved 25.09.1773. Modviljen til at påtage sig embedet som amtmand over Møn kan måske hænge sammen med, at der ingen gage fulgte med, Bloch, 1895, p. 44

⁶¹ Glarbo, 1965, p. 87

⁶² Et fokus der bekræftes i Begtrup, 1806, p. 679, hvor det oplyses, at bøndergodset under Fuglsang og Priorskov i 1806 endnu ikke var udskiftet.

⁶³ RA, Rentekammeret, 1768-1770, betænkning af stiftamtmand von Krogh 12.07.1768

⁶⁴ RA, Wallmodenske Papirer, brev fra T. Ortved 30.03.1771

⁶⁵ RA, Rentekammeret, 1768-1770, svar fra O.L. greve Raben 16.01.1770

⁶⁶ Koudal, 2007, p. 137

⁶⁷ RA, QA-202, brev fra P.A. Lehn 03.02.1770

⁶⁸ Roger, 1859, p. 211. Kabinetsskretær E.S.F. Reverdil (1732-1808) beretter i sine erindringer, at Wallmoden viderebragte Lehns syn på landboreformerne til ham. Fejlagtigt er Wallmoden hos Reverdil anført som Lehns svigerfar.

⁶⁹ RA, Rentekammeret, 1768-1770, betænkning af stiftamtmand von Krogh 12.07.1768

⁷⁰ DKH, C.G. Wallmoden til Chr. Martfelt, 12.3.1781

⁷¹ RA, Wallmodenske Papirer, brev fra T. Ortved 23.05.1772

⁷² Ibid. 06.06.1772

⁷³ Hvornår Mansa kom til Fuglsang er uvist. I Seybold, 2012, p. 23 anføres, at Mansa i 1765 arbejdede i Frederiksberg Have, mens Erichsen, 2017, p. 130 hævder, at Mansa skulle være kommet til Fuglsang i 1764. Sidstnævnte forfatter skriver – som tilfældet også er det i Scavenius, 2016, p. 12 – desuden, at Mansa i 1784 skulle være stoppet på Fuglsang, hvilket ikke er korrekt, idet Mansa i juni 1786 endnu omtales som ”... min Gartner...” af Wallmoden i brev til Wiedewelt, DKH, C.G. Wallmoden til Johs. Wiedewelt, 21.6.1786, ligesom Mansa først i 1787 kommer til Marienlyst, Seybold, 2012, p. 24

⁷⁴ Mansas virke på Fuglsang lå dermed helt i tråd med den fortolkning af gartneren som praktiserende frem for æstetiker som J. Erichsen gør sig til talsmand for, Erichsen, 2017, p. 130

⁷⁵ Jørgensen, 2010, p. 74

⁷⁶ De til Forsendelse med Posten alene privilegerede Kiøbenhavnske Tidender 13.06.1783

⁷⁷ DKH, J.L. Mansa til Chr. Martfelt, 17.10.1781

⁷⁸ Blandt andet i brev til Christian Martfelt, DKH, J.L. Mansa til Chr. Martfelt, 11.09.1782, hvori Mansa bl.a. noterer, at ”Jeg har en Del gode Frugt-Træer af alle Slags, som er alle optroken af Kierner og siden podet og oculiert, en Del der af ere saa Staae, at De kan udplantes af Træe-Skoele?”. Af Erichsen, 2017, p. 130 fremgår det desuden, at Mansa fra 1777 var generalmajor J.F. Classen (1725-92) på Corselitze behjælpelig med tusinder af frugtræer på Nordøstfælster.

⁷⁹ Bogen udkom efter Mansa i 1787 var blevet ansat på Marienlyst Slot, men må være skrevet, mens han arbejdede for Wallmoden på Fuglsang. Af den bevarede korrespondance fra Mansa til Mertfelt fremgår det nemlig, at Mansas Havekatekismus var mange år undervejs. I brev sendt 06.12.1780 noteres, at ”... Det Hr. Agent Staal har meldet, at jeg skriver paa en Have-Catechismus, forholder sig rigtig nok saa...”, DKH, J.L. Mansa til Chr. Martfelt, 06.12.1780

⁸⁰ RA, Taksationsprotokol Musse Herred

⁸¹ Ibid.

⁸² Ifølge RA, Taksationsprotokol Musse Herred, lå der på borgholmen følgende bygninger, der må have været en ældre udtjent hovedbygning: ”Een Længde i Østre og Vestre 23 Fag, 15 al. dyb, een Etage Høy, Muur og Bindingsværk og Tegltag, [...] Taxeret a Faget 500 Rdlr. 11.500 Rdlr.” samt ”Ved dette Østre Ende 6 Fag, 10 al. dyb [...] a 40 rdlr. 240 Rdlr.”.

⁸³ Antagelsen om hovedbygningens placering i avlsgården bekræftes i oplysningerne i note 2 i Meier, 1877, p. 73, hvoraf det fremgår, at ”Fuglsang Hovedbygning blev senere omdannet til Lade og nedbrændte aldeles i 1851 [...] (Velvillig Meddelelse af Hr. Cand.phil. F. Andersen forhen Forpagter af Fuglsang)”.

⁸⁴ Hvorfra oplysningerne om Mansas romantiske anlæg på Fuglsang, oplyst i Scavenius, 2016, p. 12 og Jørgensen, 2010, p. 72, stammer, lader sig ikke opspore. Af det bevarede kortmateriale udført omkring år 1800 tyder det ikke på, at der ved Fuglsang skulle være anlagt en landskabelig have.

⁸⁵ Meier, 1877, p. 73. Et brev fra Wallmoden til Wiedewelt dateret 27.07.1768 bekræfter forbindelsen mellem de to i 1768, DKH, C.G. Wallmoden til Johs. Wiedewelt, 27.7.1768, x) 21.6.1786

⁸⁶ DKH, C.G. Wallmoden til Johs. Wiedewelt, 27.7.1768, x) 21.6.1786

⁸⁷ Meier, 1877, p. 276

⁸⁸ RA, Wallmodenske Papirer, brev fra E.L. von Bülow 18.03.1780

⁸⁹ Samme gæld oplyses i greve Rabens boopgørelse, Koudal, 2010, p. 253

⁹⁰ RA, Wallmodenske Papirer, brev fra T. Ortwed 20.12.1777. Ortwed omtaler von Bracht som kancelliråd, hvilket må bero på en fejlskrivning, idet von Bracht i 1777 alene var kancellisekretær jævnfør Kringelbach, 1888, p. 581. Chr.T. von Bracht var via sin søster, Christian Sophie von Bracht, svoger til den anden udlåner, professor i matematik og premierløjtnant H.J. Krebs (1742-1804).

⁹¹ RA, Wallmodenske Papirer, brev fra T. Ortwed 29.11.1777. Der er formentlig tale om S.V. greve Raben-Levetzau (1741-1819) til Kjærstrup og Bremersvold samt stamhuset Restrup. Han er et i tidligere brev fra Ortwed 12.01.1771 ligeledes anført som "... Hr. Kammer Herre Raben, som i kort tiid har været Marschall hos Printz Friderich...". Er der tale om S.V. greve Raben-Levetzau, var han ikke blot inkassator men også selv udlåner til Wallmoden, idet han jævnfør skifteprotokollen stod anført med en panteobligation på 5.000 rigsdaler.

⁹² RA, Wallmodenske Papirer, brev fra T. Ortwed 13.12.1777

⁹³ Ibid. 20.03.1779

⁹⁴ Ibid. 01.05.1779

⁹⁵ Stockholm, 1857, p. 4

⁹⁶ Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoires Efterretning 24.07.1778

⁹⁷ RA, Wallmodenske Papirer, brev fra T. Ortwed 16.12.1780. Det omtalte portræt lader sig desværre ikke efterspore i skifteprotokollen, og må derfor enten være afhændet eller ikke identificeret af skiftekommisionen

⁹⁸ RA, Wallmodenske Papirer, brev fra Ferdinand af Braunschweig-Wolfenbüttel 11.11.1779

⁹⁹ Stockholm, 1857

¹⁰⁰ Allgemeine Theaterzeitung, Originalblatt für Kunst, Literatur, Musik, Mode und geselliges Leben 24.04.1847

¹⁰¹ Tildelt i forbindelse med brylluppet mellem kronprins Frederik (VI) og hans kusine Marie af Hessen-Kassel (1767-1852) i 1790, oplyst i De til Forsendelse med Posten Odense Kongelige allene privilegerede Adresse-Contoires Efterretninger 17.09.1790

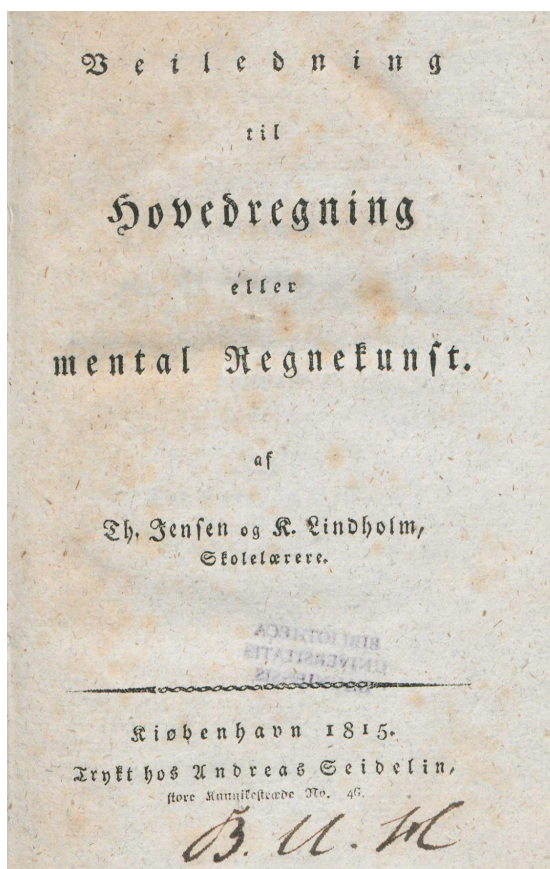
¹⁰² Schlegel, 1802, p. 139

¹⁰³ Ibid. p. 140

Tipoldefars regnebog

Af Lars Boye Petersen

Med skolelovene 1814 indførtes regning som obligatorisk fag. Min tipoldefar, Thomas Jensen, og Cornelius Hansen Lindholm var uddannede lærere fra Vesterborg Seminarium og fik i opdrag af Amtsdirectionen for Maribo Amt at lave en regnebog. Det var et pionerarbejde, som skulle udfylde behovet for en lærebog i det nye fag. Regnebogen er således et bidrag til det Reventlowske gigantprojekt: at omskabe en forkuet og uvidende almue til selvstændigt tænkende og selvforvaltende samfundsborgere.

Forfatterne

Min tipoldefar hed Thomas Jensen. Han blev uddannet på præstegårdsseminariet i Vesterborg, endte som lærer i Østofte – og så skrev han sammen med en kollega, Cornelius Hansen Lindholm, en regnebog, der udkom i 1815.

Thomas Jensen blev født 1787 og voksede op i Vendsyssel, hvor hans far havde en gård i fæste. Min tip-tip-oldefar var øjensynlig en dygtig landmand, der opnåede en vis velstand og således kunne sørge for, at børnene kom godt i vej. De to ældre brødre fik hver en gård, og Thomas blev sendt på Vesterborg Seminarium, hvis kvaliteter altså var kendt helt i Vendsyssel.

Lidt pudsigt er det dog, at faderen skriver til seminariets leder, biskop Boisen, at ”Bondearbejde har min Søn hidtil haft nok af; nu skal han læse; lad det saa koste, hvad det skal”. (Thyra Jensen: ”Bispinde Nanna Boisen, født Anna Nannestad”, 1935). Vesterborg Seminarium var jo netop kendt for, at seminaristerne skulle bo rundt på de

omkringliggende bondegårde – og meget gerne deltagte i arbejdet.

Thomas bestod lærereksamen 1807 med karakteren ”Fortrinlig duelig”. Han fik ansættelse ved Borgereskolen i Nykøbing F. 1807-15, hvorefter han blev skolelærer og kirkesanger i Østofte til sin tidlige død 1826. 1811 blev han gift med Anna Hielm og fik ikke mindre end 7 børn.

I Tøger Rugholms værk: ”En Vendelboslæggt” (1949) står der lakonisk om ham: ”Biskop Boisens og grev Reventlows gode ven”. Nu er det en kendt sag, at seminariet lagde vægt på at bevare kontakten med de tidligere elever, som derfor ofte kom tilbage til seminariet. Samtidig var Greven flittig til at besøge grevskabets skoler. Men netop Østofte Skole lå ikke i grevskabet, så Reventlows interesse for Thomas var måske lidt anderledes. En anekdote, hentet i Hans Rasmussen: ”Grev Reventlow og Bondens Frigørelse” 1884, belyser dette: ”Rørende var det at se ham ved en nidkær og gudfrygtig Lærers Dødsleje. En lærer Jensen i Østofte lå for Døden, og Greven kom da for at besøge ham, ved hvilken Lejlighed han sagde til den bedrøvede Hustru: ”Deres gode Mand lever ikke mange Dage: De maa forlade Dem paa den gode Gud, jeg vil hjælpe Dem og deres mange smaa Børn ved at forskaffe Dem en varig Understøttelse af Dronning Anna Sophie Reventlows Legat”, hvorefter han vendte sig til den døende med følgende Ord: ”De har, kære Jensen, ikke alene været en sjælden tro og virksom Skolelærer her i Deres egen Kreds, men De har ogsaa ved Deres Venskab med Skolelærerne paa mit Grevskab, ved Deres Eksempel og Omgængelse virket til det Godes Fremme hos os. Fortrøst Dem ved Guds Naade til den evige Høst i Himmelen”.

På titelbladet til regnebogen er angivet en K. Lindholm som medforfatter. Det fremgår af regnebogen, at begge forfattere er fra Vesterborg Seminarium, så K. Lindholm må være identisk med Cornelius Hansen Lindholm (1782-1851), der dimitteredes med 1. karakter i 1805, hvor det første kuld lærere på seminariet blev færdige.

Cornelius stammer fra Sønderjylland, Tislund sogn vest for Haderslev. Han er således en af de mange sønderjyder, der søgte til Vesterborg. En forklaring på de mange sønderjyder er, at både biskop Boisen og førstelæreren Andreas Hansen stammede fra Sønderjylland.

Cornelius fik hurtigt stilling i Moseby på Østfalster som skolelærer og få år efter som kirkesanger og sognedegn. Han blev gift allerede 1806, fik 8 børn og forblev for øvrigt i Moseby til sin død. Bemærkelsesværdigt er det, at han i 1836 fik overrakt Dannebrogskorset af Stiftamtmanden.

Hvordan Thomas og Cornelius har fundet sammen vides ikke, men for det første var de et enkelt år samtidig elever på seminariet, og for det andet gjorde seminariet som sagt meget for at holde kontakt med tidligere elever og inviterede dem årligt til møde på seminariet. Lærerne fra Vesterborg dominerede fuldstændig skolerne på Lolland-Falster og kendte hinanden. Og så er der ikke langt fra Nykøbing, hvor Thomas opholdt sig indtil 1815, og til Moseby.

Den historiske baggrund

Inden en nøjere præsentation af regnebogen er det måske nyttigt at repetere lidt om den hi-

historiske ramme. Skoleloven af 1814 var måske den vigtigste af alle de reformer, som grev C.D.F. Reventlow var med til at få gennemført. Før den tid kunne borgerskabets børn komme i realskole og latinskole, men på landet og for almuen var der nok skoler og lærere, men lærerne var mildt sagt ikke alle uddannet, og stort set eneste bog var Luthers Katekismus, som skulle læres udenad. Man skal forstå, at tipoldefars regnebog er resultatet af et enormt skift i opfattelsen af skoleundervisningens rolle og betydning. For første gang blev regning et obligatorisk fag (ved siden af en række andre nye fag) og læreren var en særligt uddannet person. Og så fik man fagbøger. Hvis man i 1700-tallet ville lære at regne, var der stort set kun en bog: Christian Cramers regnebog ”*Arithmetica tyronica*” fra 1735, der udkom i 20. oplag 1835!! Til gengæld udkom der i perioden 1790-1818 16 nye regnebøger ifølge Joakim Larsen: ”*Den danske Skoles Historie*”, 1893.

Til den historiske baggrund hører så også statsbankerotten i 1813 som følge af Frederik den VI's uheldige engagement i Napoleonskrigene. Der var knap økonomi til at udrulle den ambitiøse reform, og man indførte hurtigt besparende foranstaltninger, såsom den såkaldte indbyrdes undervisning (som Vesterborg Seminarium var kraftigt imod).

Titel og forerindring

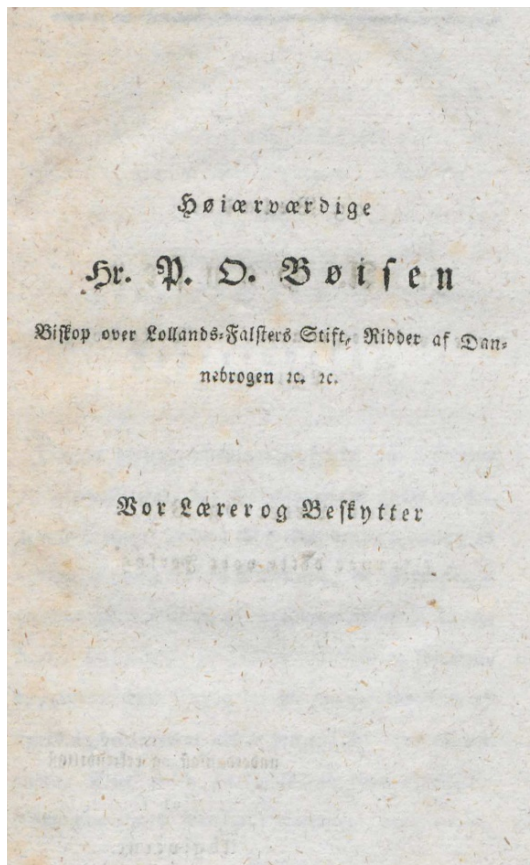
Nå, men nu til regnebogen: ”Vejledning til Hovedregning eller mental Regnekunst”. Allerede denne titel giver anledning til nogle spørgsmål:

1. Hvem skal vejledes? Lærerne eller eleverne... Svaret er **lærerne!** Det forudsættes vist nok, at eleverne også har en bog: ”hvert Barn har sin Bog” står der på side VII i forerindringen. Spørgsmålet er dog, om ikke den bog er en bog, som eleverne sættes til at udarbejde selv, ved at de skriver af efter lærerens anvisninger.

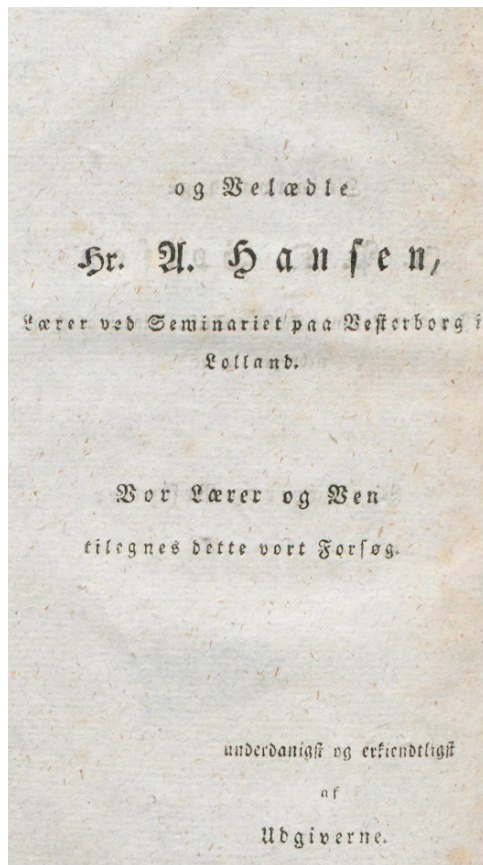
2. Bemærk, at dette handler om **hovedregning**. Forfatterne til regnebogen har selv nogle begrundelser herfor, som vi kommer tilbage til, men en af grundene er muligvis af økonomisk art: Undervisning i skriftlig regning er dyrere. Under alle omstændigheder er dette i overensstemmelse med tendensen i skoleloven af 1814, hvor der ellers ikke står meget om regneundervisning: ”Under Regneøvelserne søger Læreren tillige at vænne Børnene til at giøre Beregninger i Hovedet uden Hielp af Tavle eller Skrift. Paa Tavlen derimod bør de øves i at opsætte Regninger og Overslag, som kunne vorde anvendelige i det daglige Liv”.

(*Bilag til Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark af 29. juli 1814.*)

Bogen starter med en pompøs tilegnelse:

Figur 2a

Figur 2b

Af det efterfølgende forord fremgår det, at bogen er blevet til på opfordring af Amtsdirectionen, og at bogen efter revision af A. Hansen skal indføres til Brug i Stiftets Almueskoler. Man mere end aner, at initiativet til regnebogen udgår fra Vesterborg Seminarium og måske endda helt tilbage fra Reventlow.

Bogens "Forerindring" starter med en argumentation for, at hovedregning er vigtig. Og der fremføres 2 argumenter - og bemærk rækkefølgen:

1. Hovedregning er "et virksomt Middel til at øve og skiærpe Barnets Tænkekraft", ... "dets Sands for det Sande opvækkes og næres og det lærer at udlede den ene Sandhed af den anden". Det er oplysningstidens rationalisme, der kommer til udtryk her, troen på at logisk

tænkning leder frem til objektiv sandhed. Og det svarer til 1814-lovens krav om, at der skal meddeles: ” (...) Kundskaber, der kunne tiene til Fordommens Udryddelse og blive dem til Nytte i deres daglige Haandtering; og bør der ved al Underviisning søges Leilighed til passende Forstands-øvelser for de unge.” (*Anordning for Almueskolevæsenet paa Landet i Danmark*, 29. juli 1814)

2. Næste argument er noget anderledes jordnært. Her drejer det sig om ”Den Fordel, som Mennesket kan have deraf i hvilken som helst Stand og Stilling han kommer”. Landmanden, håndværkeren, husmoderen ”kaster saa gjerne Et Blik, ud i Fremtiden, for at beregne deres iværksatte Planer”. Men tid, sted og mangel på midler forhindrer dem i ”skriftlig Beregning”.

Det er nogle lidt pudsige formuleringer: Folkeskolelovens fædre diskuterede blandt andet, hvor meget eleverne skulle lære i skolen. Nogle var bange for, at almuen lærte for meget og dermed vågnede til kritisk bevidsthed, og i 1814-forordningen betones det, at undervisningen skal bibringe eleverne ”Kundskaber og Færdigheder, der ere dem nødvendige for at blive nyttige Borgere i Staten”. Men det perspektiv er jo væk her: Jensen og Lindholm taler om det enkelte menneskes personlige udbytte. Og det ligger tættere på de Reventlowske skoletanker, der ønskede skolerne som dannelsesinstitutioner, der skabte selvstændige individer, der kunne forvalte deres eget liv.

Resten af forerindringen handler om metodikken. Og her indgår både anbefaling af lektier og overhøring foretaget af en af de dygtige elever - helt i samklang med pædagogikken på Vesterborg Seminarium - og forslag til progression.

Indøvning af talrækken

1. afsnit i regnebogen handler ”Om Tabellens Brug” med forslag til læreren til øvelser i indøvning af talrækken.

Der henvises her til en tabel, som ikke er trykt i bogen. Det er næppe de anskuelsestavler, som progressive tyske pædagoger brugte – med den udtrykkelige hensigt, at børnene selv skal erkende tallenes betydning og i øvrigt også selv finde deres egen vej til at løse opgaverne. Der er enkelte steder i Jensen og Lindholms regnebog, hvor der er angivet flere ligeværdige veje til løsningen af en opgave – men betoningen af overhøringens betydning og den overvældende mængde af træningsopgaver peger mere mod indtæring end personlig erkendelse af tallenes væsen. Derpå følger ”At kiende og skrive Tal” med udførlige anvisninger til lærerens undervisning. Man må formode, at skrivningen er tavleskrivning?

De fire Specier

Dernæst følger indføring i de fire regnearter – atter med utallige (undertiden ganske opfindsomme) eksempler på øvelser og anmærkninger til læreren med yderligere kommentarer og anbefalinger. Gennemgangen af hver regneart afsluttes med praktiske eksempler på brug af regnearten. Og her kommer så pludselig koblingen til børnenes hverdags-virkelighed og erfaringsverden.

Et eksempel på ”Anvendelse af Subtractio”:

”I stærk Sneefog udebliver 27 Børn af de 36 som ellers pleie at søge Skolen, hvor mange er der da tilstæde?”

Som det gælder rigtig mange af de praktiske regnestykker, rummer de historisk information om den landlige virkelighed, som har omgivet almueskolens elever: at undervise 36 børn i en klasse, der rummer børn på 3-4 alderstrin, må anses for at være en særdeles vanskelig opgave! Ifølge Anordning for Almueskolevæsenet 1814 var en skoles elever fordelt på 2 klasser. I regnebogens forord anbefales det da også at inddele klassens elever i smågrupper efter fagligt standpunkt og altså ikke alder!

Det fremgår ikke, om snefog kan betragtes som lovlig fraværsgrund, men det store fravær er måske en følge af de store landboreformer med udflytning af gårdene fra landsbyen: Pludselig havde børnene langt til skole og næppe bedre fodtøj end træsko.

Undervejs er der sandelig også plads til særdeles abstrakte ”Sandheder” som børnene skal bibringes, f.eks. om ”Multiplicatio”, og igen synes det at være sandheder som doceres for eleverne – ikke frugten af elevernes erkendelser under arbejdet med regnestykkerne:

1. ”Saa mange Gange større Multiplicator er, saa mange Gange større bliver Productet, og saa mange Gange mindre Multiplicator er, saa mange Gange mindre bliver Productet. Det samme gjælder ogsaa Multiplicanden. Man kan og gjerne, om man vil, ombytte dem med hinanden.”
2. ”Saa mange Gange et Produkts ene Factor bliver større eller mindre, saa mange Gange bliver ogsaa Productet større eller mindre.”
3. ”Naar af et Tals Factorer, den ene bliver nogle Gange større, saa skal den anden blive lige saa mange Gange mindre hvis de skal frembringe samme Product.”

Efter disse erkendelser er børnene så i stand til at klare f.eks. følgende nyttige og moraliserende regnestykke:

”Den, som bruger daglig Tobak for 2 Skilling og Brændeviin for 3 Skilling, hvor meget gaaer der til for ham om Aaret til disse tvende unødvendige Ting”.

Efter gennemgangen af de 4 regningsarter følger eksempler til mundtlige opgaver i alle 4 regningsarter, og nemt er det bestemt ikke (husk lige, at dette er **hovedregning**). På dette sted er vi cirka halvvejs i regnebogen, så regnestykkerne må være beregnet på 10-årige elever:

”En grøft, 12 Alen lang, 2 Alen dyb, 3 Alen bred for oven og 1 Alen for nedden, betalt med 1½ Mk for Kubikalen; hvor meget har den Gravning kostet?”

Nogle regnestykker følges op med nyttig samfundskundskab: Et laaaangt regnestykke, der handler om, hvad udbyttet af udsæd af diverse kornsorter kan blive for ejeren, følges op af følgende:

”Anm. Her gjøres Lærlingen opmærksom paa Fradraget af Afgivter, Dyrknings-Omkostninger, Brug af Tid, Folk, Plov, Heste etc.”

Regning med benævnte tal og brøkgregning

Næste afsnit handler om ”De 4 Specier i benævnte Tal”, dvs. f.eks. regnestykker, hvor der skal opereres rundt mellem rigsdaler, mark og skilling. Og for øvrigt alle de andre enheder for mål og vægt - Se oversigten over benævnelser figur 4.

Man glædes over, at vi i 1875 fik indført kroner og ører og senere et metersystem osv.

Efter arbejdet med benævnte tal gælder det brøkgregning- selvfølgelig med alle 4 regningsarter. Men påfaldende er det, at der her intet er om decimalregning endside procentregning. Grunden skal vel søges i det komplicerede system af ”Benævnelser”.

Regula de Tri

Sidste afsnit handler om Regula de Tri, eller ”Anvisning til af tre bekendte Tal at finde et fjerde”.

Et simpelt eksempel: ”Hvad koster 8 Pd, naar 1 Pd eller ethvert af dem koster 2 Mark 8 Skilling”.

Det lyder enkelt – det er det meget, meget hurtigt ikke:

”Naar 8 Personer spise i et Aar 6 Tdr Rug, hvor længe kan da 12 Personer hjælpe sig med 36 Tdr?”

(husk nu, at der er tale om hovedregning!).

Prøv f.eks. også at forstå forklaringen på ”Den dobbelte Regel”, og husk nu, at dette er hovedregning! (side 142 i regnebogen):

Figur 3: Den dobbelte regel

Afsluttende opgaver – og anvisninger

Til allersidst følger så ”Blandede Exempler” med indflettede anvisninger og regler.

Mens det i forordet nævnes, at husmoderen vil have nytte af at kunne hovedregning, så tager bogens eksempler tydeligt udgangspunkt i husbondens virkelighed. Men her er til slut et regneeksempel, der kaster lidt lys over kvindens situation:

C. Den dobbelte Regel

har fem bekendte Tal, hvorved det sjette ude-
kjendte findes. S. Ex. Et Huus paa 8 Personer
behøver aarlig til Brød 6 Tønder Rug, hvor-
meget behøver da 12 Personer i 4 Aar?

Disse Tal ordnes saaledes: at begge Spør-
gefallene komme paa høire Haand, de to Tal
som med dem ere eensartede, i samme Orden
paa venstre Haand, og det femte i Midten, som:

1) $\frac{8 \text{ Pers.}}{1 \text{ Aar}} \triangleright \frac{6 \text{ Tønder}}{36 \text{ Tønder}} \triangleleft \frac{12 \text{ Pers.}}{4 \text{ Aar}}$

$\frac{8}{8} \quad \frac{6}{36} \quad \frac{12}{48}$

12 Personer behøve saa meget i 4 Aar som
48 Personer i 1 Aar. Exemplet er jalksaa
nu: 8 Personer behøve om Aaret 6 Tønder,
hvor meget da 48 Personer?

”En Moder skal dele med 1 Søn og 2 Døttre 4000 Rd. saaledes at Moderen faaer det Halve af Kapitalen, og Sønnen dobbelt mod én af Døttrene, hvor meget faaer hver?”

Og så er de afsluttende eksempler i øvrigt ret komplicerede, men også både dramatiske og underholdende:

”En Fange er om Natten Kl. 12 undveget og har søgt Grændsen, hvortil han har 25 Mile. Kl. 4 om Morgenen bemærkes hans Flugt og strax eftersættes han af en Rytter, som rider 1 9/16 Miil i Timen. Naar nu den Flygtende kan i hver Time tilbagelægge 1 ¼ Miil, kan han saa redde sig? – og hvor hurtigt skal den Eftersættende ride for at naae den Undvegne 2 eller 3 Mile inden for Grændsen?”

Til orientering for mindre regnekyndige når fange og rytter nøjagtigt samtidig til grænsen – så rytteren må altså sætte farten op, hvis ikke fangen skal undslippe.

Ganske drastisk er følgende makabre regnestykke:

”Til en Liigkiste behøves i Almindelighed 6 Bræder, af en Fyr eller Gran skjæres omtrent 19 saadanne Brædder. Af 30 Mennesker dør omtrent 1 aarlig. Hvor mange Træstammer behøves altså til Liigkister aarligen, blandt en Folkemængde af 2 Millioner?”

Her skulle man måske minde om, at man i 1805 fik en skovlov, fordi der stort set ikke var skov tilbage i Danmark.

Og så lige det allersidste eksempel, der såmænd let kunne rettes til, så det blev brandaktuelt:

”Efter tilforladelige Beretninger, ved man om Smaakopperne, at i 33 1/3 Aar undgaaer kun 1/5 af Menneskene disse ved en tidlig Død. Af de øvrige dør hver ottende af dem, og hver tyvende mister Helbred eller Førlighed, eller bliver skæmmet af dem. Hvor mange blandt 2 Millioner angribes - skjæmmes - dør af Smaakopperne i eet Aar? I et Aarhundrede? Saa mange kunne og reddes ved Vaccinationen”. - Hvor mange af nutidens 14-årige ville kunne klare sådan et regnestykke - endda uden brug af papir og blyant – endsige computer??

Blev regnebogen brugt?

Spørgsmålet er, i hvilket omfang regnebogen faktisk blev brugt. Man må formode, at Amtsdirectionen har sørget for trykning i et passende oplag til Stiftets skoler. I 1831, som er det år, hvor Vesterborg Seminarium blev lukket, var der 143 skoler i stiftet med i alt 152 lærere (heraf 117 fra Vesterborg Seminarium ifølge Chr. Holgård Rasmussen: *Vesterborg Seminarium* 1979). Det antyder vel en oplagsstørrelse et sted mellem 150 og 200?

I og med at så stor en andel af lærerne faktisk har en formel uddannelse fra Vesterborg Seminarium, må man også antage, at regnebogen faktisk har været brugt af disse lærere. Men tilsyneladende er den aldrig blevet genoptrykt – så den er vel i løbet af århundredet blevet erstattet med en af de mange nyere regnebøger.

Også en regnebog om Tavleregning

Thomas Jensen forsøger sig kort før sin død med endnu en udgivelse: ”Jensen, Th. Øvelser i Tavleregning, indeholdende de 4 Species i uben. og ben. Tal osv. Nykjøbing p. F. 1825. Berggreen. (A. F. Høst). 8 Skilling” (citeret fra D. E. Rugaard ”Skole-Bibliotek eller Fortegnelse over danske Skrifter, angaaende Opdragelses- og Undervisnings-Væsenet” 1847)

Denne bog viser sig imidlertid at være et lille 16-siders hæfte med et utal af opgaver, konstrueret så sindrigt, at de giver eleverne masser af regnestykker og læreren mindst muligt arbejde.

Nedstående opslag fra hæftet kan illustrere det – og samtidig give et indtryk af, hvor indviklet et system af ”Benævnelser”, de stakkels elever skulle lære at manøvrere i.

Figur 4: Opslag fra Øvelser i tavleregning (benævnelser)

Tabel over Mønt, Maal og Vægt x.		Addition og Subtraction i benævnte Tal.									
1 Rigsdaler, Rd. er 6 Mart, $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$ er 16 Skilling, β	1 Rd. 4 $\frac{1}{2}$ 13 β 7 α	1 $\frac{1}{2}$ 6 β 5 α 2 β	1 $\frac{1}{2}$ 7 α 13 α 27 α 2 Rd.							
1 $\frac{1}{4}$ er 12 Pennings, α	1 $\frac{1}{8}$ er 6 Pennings, β	4 - 5 - 6 - 4 -	2 - 11 - 6 - 1 -	5 - 9 - 23 - 1 -							
1 $\frac{1}{16}$ er 3 Pennings, α	1 $\frac{1}{32}$ er 1 1/2 Pennings, β	1ste 6 - 3 - 3 - 11 -	4 - 6 - 3 - 3 -	13 - 7 - 18 - 3 -							
1 $\frac{1}{64}$ er 3/4 Pennings, β	1 $\frac{1}{128}$ er 3/8 Pennings, β	2det 13 - 2 - 7 - 10 -	9 - 7 - 7 - 2 -	1 - 6 - 15 - 5 - 2 -							
1 $\frac{1}{256}$ er 3/16 Pennings, β	1 $\frac{1}{512}$ er 3/32 Pennings, β	3dte 26 - 4 - 15 - 8 -	18 - 1 - 7 - 7 -	2 - 43 - 14 - 11 - 7 -							
1 $\frac{1}{1024}$ er 3/64 Pennings, β	1 $\frac{1}{2048}$ er 3/128 Pennings, β	4de 53 - 3 - 15 - 4 -	36 - 3 - 6 - 7 -	5 - 7 - 12 - 22 - 7 -							
1 $\frac{1}{4096}$ er 3/256 Pennings, β	1 $\frac{1}{8192}$ er 3/512 Pennings, β	5te 107 - 1 - 14 - 8 -	72 - 7 - 4 - 7 -	10 - 15 - 9 - 12 - 7 -							
1 $\frac{1}{16384}$ er 3/1024 Pennings, β	1 $\frac{1}{32768}$ er 3/2048 Pennings, β	6te 214 - 3 - 13 - 4 -	145 - 3 - 7 - 7 -	21 - 11 - 2 - 24 - 7 -							
1 $\frac{1}{65536}$ er 3/32768 Pennings, β	1 $\frac{1}{131072}$ er 3/65536 Pennings, β	7de 429 - 1 - 10 - 8 -	290 - 6 - 7 - 7 -	43 - 2 - 5 - 16 - 7 -							
1 $\frac{1}{262144}$ er 3/131072 Pennings, β	1 $\frac{1}{524288}$ er 3/262144 Pennings, β	8de 858 - 3 - 5 - 4 -	581 - 7 - 7 - 7 -	86 - 4 - 11 - 7 - 7 -							
1 $\frac{1}{1048576}$ er 3/524288 Pennings, β	1 $\frac{1}{2097152}$ er 3/1048576 Pennings, β	9de 1717 - 7 - 10 - 8 -	1162 - 7 - 7 - 7 -	172 - 9 - 6 - 7 - 7 -							
1 $\frac{1}{4194304}$ er 3/2097152 Pennings, β	1 $\frac{1}{8388608}$ er 3/4194304 Pennings, β	10de 3434 - 1 - 5 - 4 -	2324 - 7 - 7 - 7 -	344 - 18 - 12 - 7 - 7 -							

De udførte Summer lægges til det Ovenstående for ofte det behøves. Disse Additionsexempler give en tilstrækkelig Mængde Subtractionsexempler; thi: Summerne No. 1 kunne trækkes fra No. 3 fire Gange, fra No. 4 otte Gange, fra No. 5 sytten Gange o. s. v. De øvrige Summer have lignende Bestaanhed.

Overraskende er det, at hæftet rummer facit på regnestykkerne – hvor det i ”Vejledning til Hovedregning” udtrykkelig betones, at facit er udeladt: ”De kunne ellers letteligen misbruges, og Exemplerne snarere tabe deres Interesse og Gavnlighed.”

I 1837 udgiver K. Lindholm ”Regneskole for Begyndere” Nykjøbing p. F. 1837. Også den har i Rugaards Fortegnelse fået tilføjet pris (10 skilling), så en eller anden forventning om et vist salg må have været til stede.

Afslutning - Regnebogen er et pionerarbejde

Tipoldefars og Lindholms regnebøger repræsenterer på den ene side en forholdsvis gammel-dags tilgang til faget: terping, gentagelser, overhøring, docering af regler. Der er ikke mange spor af den af Rousseau inspirerede progressive pædagogik, der tog udgangspunkt i ”anskuelse”: i elevens erfaringer og erkendelser. Det var pædagogiske ideer, som kom til landet fra Tyskland og bestemt var til diskussion i samtiden.

Men når man kommer til eksemplerne på praktisk anvendelse af regnereglerne, så toner den nære, omgivende virkelighed frem, og demonstrerer nytteeffekten af det indlærte. Her bliver der i den grad koblet til børnenes erfaringsverden. Og her lægges op til selvstændig tænkning og håndtering af store og små problemer.

Man kan så i øvrigt som nævnt konstatere, at regning dengang – som i hvert fald indtil for nylig – har været et drengefag. Det er i husbondens verden, der regnes regnestykker!

Alt i alt er tipoldefars og Lindholms regnebog et pionerarbejde og et eksempel på, hvordan vi på Lolland-Falster – med Vesterborg Seminarium som en vigtig motor og Reventlow, Boisen og Hansen som igangsættere – i allerhøjeste grad bidrog til den revolution af skolevæsnet, der betød uddannede lærere, nye skolebygninger, og mange nye fag - med nyskrevne lærebøger.

Regnebogen er kommet til verden som et bidrag til det gigantiske Reventlowske projekt: At omskabe en forkuet og uvidende almue til selvstændigt tænkende, selvforvaltende samfundsborgere.

Lars Boye Petersen er pensioneret som studielektor ved Nakskov Gymnasium i 2005. Folkeskolelærer og senere cand.phil. i Nordisk Filologi. Speciale om "Bjergtagningsmotivet i det nittende århundredes litteratur".

Artikel i "Understrømmen" Gyldendal 2006 om musik på Lolland-Falster.

Formand for "Støtteforeningen for projekt Mindehave", der i samarbejde med menighedsrådet har etableret og driver Mindehaven for stormflodsofrene 1872 og udstillingen om stormfloden i Gloslunde.

Spiller på harmonika til folkedans! (og af og til på Plejecentre).

Litteraturliste:

Friis-Petersen, H.: *Dimittender fra Vesterborg seminarium*. In: *Lolland-Falsters historiske Samfund. Årbog LX*. S. 344-392. (Nykøbing F. 1960).

Jensen, Th. og K. Lindholm: *Vejledning til Hovedregning eller mental Regnekunst*. (Kbh. 1815)

Jensen, Th.: *Øvelser i Tavleregning, indeholdende de 4 Species ubenævnte og benævnte Tal*. (Kbh. 1825)

Jensen, Thyra: *Bispinde Nanna Boisen, født Anna Nannestad*. (Kbh. 1935)

Larsen, Joakim: *Bidrag til den danske Skoles historie 1784-1818*. (Kbh, 1984)

Larsen, Christian, Erik Nør og Pernille Sonne: *Da skolen tog form 1780-1850*. (Aarhus Universitetsforlag 2013)

Rasmussen, Hans: *Grev Reventlow og Bondens Frigørelse*. (Kjøbenhavn 1884)

Rasmussen Chr. Holgård: *Vesterborg Seminarium*. In: *Lolland-Falsters historiske Samfund. Årbog 1979*. (s. 7-36). (Maribo 1979).

Rugholm, Thøger: *En Vendelboslægt*. (Odense 1949)

Webadresser:

<https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/anordning-for-almue-skolevaesenet-paa-landet-i-danmark-af-29-juli-1814/>

[Anebeskrivelse for Cornelius Hansen Lindholm - Tore Nygaard. https://tore-nygaard.com/danmark/1181.htm](https://tore-nygaard.com/danmark/1181.htm)

Cornelius Hansen Lindholm (1782 - 1851) - Genealogy – Geni. <https://www.geni.com> › people › Cornelius-Lindholm

Rugaard, D. E.: Skole-Bibliothek. 1847. <http://dk.kumikoeguchi.xyz> › author › d-g-rugaard

Socialisten Paul Geleffs agitationsrejse til Lolland-Falster i april 1872

Af Ole Arpe Munksgaard

Fra omkring 1800-tallet spredtes den socialistiske ideologi i Europa, således at der i 1871 i Danmark blev grundlagt en afdeling af Den internationale Arbejderforening, Internationale, der kort tid efter blev til Socialdemokratiet. Lederne gik i gang med at agitere for den socialistiske tankegang, og en af disse var Paul Geleff, der i april 1872 var på turné på Lolland-Falster. Agitationsrejsen, der på visse steder udviklede sig til tumultlignende scener, følges i denne artikel, hvor der berettes om den frygt for revolution, bevægelsen skabte blandt borgerskabet og med hvilke midler samme borgerskab og pressen med alle til rådighed stående midler - lovlige som ulovlige – bekæmpede socialisterne. Men samtidig viser agitationsrejsen også, at det kunne være svært at rekruttere medlemmer til Internationale. Mange arbejdere sympatiserede nok med bevægelsen, men de frygtede samtidig konsekvenserne af at melde sig ind i Internationale eller blot udvise sympati for bevægelsen.

I oktober 1871 grundlagde Louis Pio, Harald Brix og Paul Geleff på Tømrerkroen i København en afdeling af Den internationale Arbejderforening, kaldet Internationale, der havde hovedsæde i London, med det formål at varetage den hastigt voksende arbejderklasses politiske og faglige interesser. Denne aflægger af Den internationale Arbejderforening blev dermed forløberen for Socialdemokratiet i Danmark.¹

Baggrunden for Arbejderforeningens grundlæggelse var ikke blot den stigende industrialisering, der fandt sted i Danmark fra omkring 1850, men ligeledes en lang række andre faktorer, der generelt udsprang af tidens samfundsforhold i såvel byerne som på landet. Blandt disse kan nævnes: lave lønninger, lang arbejdstid, elendige boligforhold, fattigdom, børnearbejde, dårlige ernæringsforhold, utilstrækkeligt socialt sikkerhedsnet og ikke mindst manglen på politiske rettigheder og indflydelse.²

Inden grundlæggelsen af Arbejderforeningen i oktober 1871 havde en af grundlæggerne, Louis Pio, nogle måneder før - anonymt - udsendt to pjecer kaldet ”Socialistiske blade”, der blev fulgt op af en række artikler i bevægelsens talerør, ”Socialisten”, der udkom første gang i juli 1871. I en af disse artikler, ”Til vore Brødre, Danmarks Arbejdere”³, vendte Pio sig mod det kapitalistiske samfunds og rigmændenes udnyttelse af arbejderklassen. Rigmændene havde ifølge Pio tilranet sig ufatteligt store pengebeløb på bekostning af arbejderne arbejdsindsats, hvilket indebar, at rigmændene kunne svælge i materielle goder og nydelse af alle jordens glæder, mens arbejderne, hensat i sult og elendighed, kun fik tilkastet det sorte brød fra fatti-

ganstalterne. Desuden lovede Pio, at den socialistiske bevægelse og dermed arbejderne ville gennemføre deres krav med eller mod loven.

Denne stærke og delvis aggressive kritik af det daværende samfund og dets indretning samt af virksomhedsejerne vakte ikke blot opsigt, men så sandelig også frygt og forskrækkelse hos datidens danske borgerskab. Denne frygt forstærkedes samtidig ved nyhederne om opstande og kampe i Paris i første halvdel af 1871 mellem den franske statsmagt og socialistisk inspirerede oprørere, der havde besat byen i kølvandet på det franske nederlag til Tyskland i krigen 1870-71.

At der var muligheder for at udbrede socialistiske tanker og organisere arbejderne i Danmark, indså grundlæggerne af Arbejderforeningen straks, så de gik i gang med et politisk agitationsarbejde med henblik på at oprette faglige sektioner rundt i landet, hverve medlemmer og igangsætte en kamp for bl.a. bedre arbejds- og levevilkår. En af de rejseagitorer, som bevægelsen valgte at sende ud i landet, var Paul Geleff, der fra efteråret 1871 dels skulle etablere forbindelse til folk, der allerede sympatiserede med arbejderbevægelsen, og dels hverve nye. Geleffs første agitationsrejse begyndte i det østlige Jylland og bevægede sig senere østpå til Fyn, hvorefter han holdt en kortere pause. Hen på foråret 1872, hvor agitationen igen var sat i gang, blev målet for Geleff nu Lolland-Falster, så lad os se nærmere på denne rejse og dens ofte dramatiske forløb.

Foredraget i Stubbekøbing den 2. april

Agitationsrejsen til Lolland-Falster begyndte i Stubbekøbing den 2. april 1872. Mødets indkaldelse var sandsynligvis blevet annonceret i den lokale dagspresse, men dette kan for Stubbekøbings vedkommende ikke dokumenteres, da lokalavisen, Stubbekøbing Avis, desværre ikke er bevaret for denne tidsperiode. Gennem Lolland-Falsters Stiftstidende er vi dog så heldige, at vi kan orientere os om mødets forløb⁴, idet avisen den 5. april viderebragte Stubbekøbing Avis' omtale af mødet. Heraf fremgår det, at mødet blev afholdt i Freys Sal, og at tilstrømningen var stor, da lokalet var propfyldt med interesserede lyttere.

Paul Geleff (1842-1928). Geleff var uddannet lærer og arbejdede som journalist. I 1871 tilsluttede han sig den socialistiske bevægelse. Sammen med Louis Pio og Harald Brix blev han nødt til at flygte til USA efter at have været arresteret og idømt tre års fængsel for sin rolle i Slaget på Fælleden i 1872. Ved sin løsladelse i 1875 genoptog han sit arbejde i arbejderbevægelsen, men allerede året efter begyndte han at agitere for udvandring som et middel til mindskelse af arbejdsløshed. Med rejsen betalt af politiet drog Geleff i 1877 sammen med Pio til USA. Her ernærede han sig ved bl.a. bladvirksomhed indtil Socialdemokratiet i 1920 muliggjorde hans tilbagevenden til Danmark og efter hjemkomsten udbetalte ham en livslang pension. (Foto: Det kgl. Bibliotek)

I avisens referat af mødet roses Geleff generelt for en stor formel taledygtighed, og hans foredrag refereres tilsyneladende ret så loyalt, idet journalisten kronologisk gengiver foredraget, men dog suppleret med få kommentarer til dets indhold. Geleff havde tilsyneladende tilrettelagt sit foredrag som en ”rejse” fra Romerriget og frem til omkring 1870 med fokus på forholdet mellem to modsatte verdener: Kapitalen og arbejdet og de uretfærdigheder, dette modsætningsforhold havde medført gennem tiderne.

Desuden var det ham magtpåliggende at aflive en række myter om, hvad socialisterne egentlig ville med deres politik. Rygterne om, at socialisterne ville afskaffe staten, fædrelandskærligheden og regeringer var uden hold i virkeligheden; dog kunne man have tilsluttet sig en fjernelse af f.eks. Ludvig 14. i Frankrig, da han repræsenterede et enevældigt regime, der byggede på ideen om, at ”Staten, det er mig”. Men der var forhold i det danske samfund, der burde ændres. Statens embedsmænd skulle vælges af folket, så man bedre kunne få dem i tale. Den gældende valgret var uretfærdig og skulle udbredes til et større antal mennesker og dermed være mere repræsentativ for samfundets forskellige lag. Og sluttelig var det Geleffs opfattelse, at det eksisterende tokammersystem med Folketing og Landsting skulle ophæves til fordel for etkammersystemet, hvilket som bekendt først skete med Grundloven af 1953.

Politidirektør V. C. Crone (1813-1887). Cand.jur. og politidirektør i København fra 1863. På baggrund af den voksende angst for arbejderbevægelsen slog myndighederne med politidirektør Crone i spidsen hårdt ned på den nye bevægelse. Et folkemøde, som var indkaldt til at finde sted på Fælleden 5. maj 1872, blev forbudt. Alligevel mødte flere tusinde frem, og det kom til et stort slagsmål mellem demonstranter, politi og soldater til hest. (Foto: Det kgl. Bibliotek)

Datidens præster fik ligeledes et ord med på vejen. Geleff gjorde i den sammenhæng opmærksom på, at det ikke var kristendommen som sådan, han forholdt sig kritisk til, men mange præster havde valgt deres metier af ydre årsager og ikke indre, dvs. at de med et moderne udtryk ifølge Geleff var levebrødspræster. Derfor burde det i fremtiden være muligt for menighederne selv at vælge deres egen præst. Den private ejendomsret blev ligeledes kommenteret, idet mange mente, at socialisterne ville afskaffe den. Det var der, ifølge Geleff, derimod slet ikke tale om, idet hensigten tværtimod var at udvide den, så flere fik del i den.

Afslutningsvis gjorde Geleff opmærksom på, at det kunne være vanskeligt som tilhænger af den socialistiske tanke at få den udbredt. Årsagerne til dette var bl.a., at statsmagten og dermed politiet, repræsenteret ved bl.a. politidirektør Crone i København, lagde den socialistiske bevægelse hindringer i vejen for at mødes eller blive behandlet

ligeværdigt med andre politiske bevægelser.⁵ Et eksempel på dette af lokal karakter kunne Geleff fremvise, idet politimesteren i Stubbekøbing havde forbudt ham at tage entre til af-tenens møde og det på trods af, at det ikke var forbudt i andre byer. Og selv om der var trykkefrihed i Danmark, så havde man svært ved at få ”Socialisten” trykt, da alle mulige pressionsmidler blev taget i brug for at skræmme eventuelle bogtrykkere, der gerne vil påtage sig dette arbejde. Statsmagten forsøgte simpelthen at ramme bogtrykkerne på pengepungen.

Til slut ridsede Geleff arbejdernes ringe levevilkår op, og han udtalte det håb, at kampen mod disse ville kunne finde støtte hos Venstre, hvortil Stubbekøbing Avis’ referent skrev: ”Naar dette Sidste skulde opfyldes, maa Socialisterne give Møde paa en langt paalideligere Grund i mange Spørgsmaal end de hidtil har villet mødes”.

Hermed var ordet frit i salen. Ifølge avisen var spørgelysten stor, men den eneste spørger, der refereres, er byens sognepræst, Jacobi, der ifølge avisen på ”en smuk folkelig Maade vedkjendte sig den Gavn, Socialismen havde gjort, uden dog at tillægge den Andet end at Vorherre ogsaa forstod at bruge Socialismen til at fremme noget Godt”. Men kristendommen gik dog ifølge Jacobi sin egen gang i denne kamp. Artiklen blev rundet af med, at journalisten gjorde opmærksom på, at han havde fravalgt at bringe de mange og stærke mishagsytringer, der var faldet undervejs i Geleffs foredrag, idet han samtidig beklagede, at mishagsytringerne kom, som han skriver, ”fra den Side, hvorfra de kom”. Og dermed refererede han til byens dyrlæge, Jensen, der ifølge Geleffs eget referat af mødet i Socialisten havde opført sig ”skvadronerende” og flere gange undervejs i foredraget havde beklaget sig over indholdet af dette.⁶ At det ikke gik stille af, hvor Geleff afholdt agitationsmøder, viste sig senere i ikke blot Nykøbing, men også i Nakskov, hvor mødet søndag den 7. april var præget af delvis tumultagtige scener.

Foredraget i Nykøbing F. 5. april

Foredraget fandt sted på Thomsens gæstgiveri og var blevet annonceret i Stiftstidende både den 3. og den 4. april. I annoncen af 4. april med overskriften ”Arbeidermøde” lød det: ”Paa Foranledning af den internationale Arbejderforening vil der **i Morgen (Fredag) Aften kl. 7** blive holdt et Møde i Gjæstgiver Thomsens Sal. Forhandlingen vil blive indledet med et Foredrag af **Povl Geleff**. Adgangskort á 4 sk. for Medlemmer og 8 sk. for Ikke-medlemmer faaes ved Indgangen”. Interessen for mødet var ifølge Stiftstidende stor⁷, da salen var fyldt og ikke kunne rumme flere tilhørere. Journalistens omtale af mødet var desuden ret så omfangsrig, idet referatet fyldte omkring 1,5 tæt trykte sider.⁸

Geleffs foredrag indeholdt som oven for omtalt i forbindelse med agitationen i Stubbekøbing en lang række emner, der var fast bestanddel af hans hvervning og agitation, og som derfor ikke vil blive gentaget her. Men i Nykøbing gjorde han en del ud af beskrive arbejdernes løn- og levevilkår. Nok havde den teknologiske udvikling skabt fremskridt, der dog ikke havde ændret på det grundlæggende forhold, at det var arbejderne, der skabte værdierne, og at dette værdiskabende arbejde og den dermed forbundne merværdi ikke havde ført til bedre løn- og levevilkår for arbejderne, men tværtimod kun for de rige. Arbejderen var ufri og i lommen på arbejdsgiveren, der blot kunne vælge og vrage mellem dem, der tilbød sig som arbejdskraft. Ønskede man derfor som arbejder en lønindkomst, så måtte man underkaste sig arbejdsgiverens lønpolitik, så man undgik at blive fyret til fordel for en løntrykker og dermed endte på fattiggården. Ja, arbejderens ”Stilling var værre end Slavens i Oldtiden eller Slavens

i Amerika". Dette udsagn fik ret hurtigt provokeret en tilhører til at gøre opmærksom på, at sådan forholdt det sig skam ikke i Nykøbing, hvortil Geleff replicerede, at hvis ikke det var tilfældet, så fandt man eksempler på det andre steder i landet, hvor arbejderen med 12 til 15 timers dagligt arbejde knapt kunne tjene til dagen og vejen.

Et andet punkt, som Geleff berørte, var socialisternes pacifistiske indstilling og afstandtagen fra krig. Denne indstilling havde intet med manglende fædrelandskærlighed at gøre, da en sådan derimod var smuk og uegennyttig, men man ønskede hadet mellem stater fjernet for dermed at mindske mulighederne for krig. I det hele taget burde de borgerlige partier og dermed de bedrestillede, ifølge Geleff, gå stille med dørene, når talen var om fædrelandskærlighed og forsvar af landet, for de havde, som lovene hidtil havde været indrettet, haft muligheden for at undgå værnepligten ved at finde en person til at aftjene værnepligten for sig. Det, Geleff her refererede til, var de såkaldte stillingsmænd, der først blev afskaffet med Hærloven af 1867⁹, selv om loven om værnepligt for alle var blevet indført med Grundloven af 1849. Geleffs syn på krig fik dog en tilhører op at stå, idet han - med reference til urolighederne under Pariserkommunen året før - råbte: "Hvad Slags Folk var det, der brændte Paris af?". Geleff bad på grund af denne afbrydelse tilhørerne om at vente med spørgsmål, til han var færdig med sit indlæg.

Det daværende beskatningssystem i Danmark fik ligeledes et ord med på vejen. Systemet var uretfærdigt, da det hovedsageligt baserede sig på indirekte skatter som f.eks. told og afgifter, hvilket indebar, at arbejderen bl.a. måtte betale den samme told for dårlig tobak, som den rige måtte betale for de fineste cigarer. Der måtte derfor gennemføres en skattereform, der primært tog udgangspunkt i direkte skatter, der hvilede på indkomst- og formueforhold, hvor beskatningen samtidig skulle være progressiv; en skatteomlægning, som i mangt og meget lignede Venstres ønsker, og som for en stor dels vedkommende indførtes under Venstregeringen i 1903, hvor ejendomsskyld ligeledes afløste den gamle hartkornsbeskatning.¹⁰

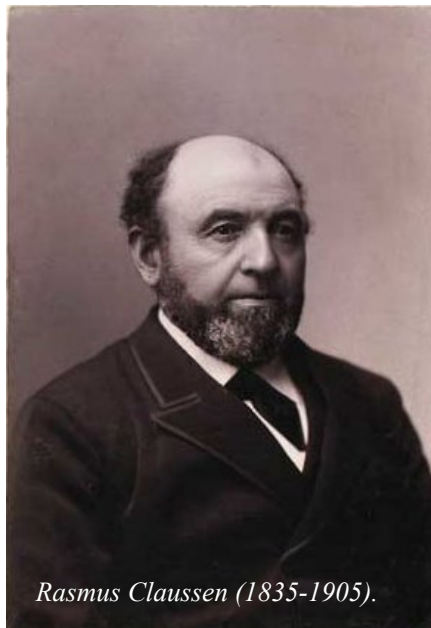
Af andre emner kan nævnes skolernes undervisning, præstegårdsjordene og forsvarsudgifterne. Hvad angik undervisningen ønskede socialisterne en enhedsskole med heldagsundervisning frem til det 15. år, bedre lærere og flere skoler. Præstegårdsjordene skulle fratages præsterne og indtægterne fra jordene overgå til staten, da det var uretfærdigt, at visse præster kunne sidde med op til 200 tdr. land, der tilmed blev drevet dårligt. Og angående forsvarsudgifterne, der ifølge Geleff udgjorde omkring en 1/3 af landets samlede udgifter, hvilket var korrekt¹¹, så skulle de beskæres, og man ville af den grund ikke kaldes "Fredsslyngler".

Geleff afsluttede sit foredrag med en opfordring til alle arbejdere om at tilslutte sig "Internationale", da "selv dens Modstandere dog maatte indrømme, at den havde virket Alt, hvad der var virket for Arbejderne hidtil" og det på trods af al den spot og hån, som han og meningsfæller havde mødt gennem den senere tid. - Ordet var hermed frit.

Hvor mange, der ønskede at komme til orde, er det vanskeligt at udtale sig om, men ud fra Stiftstidendes referat at dømme, så blev den efterfølgende spørgerunde præget af ganske få, nemlig byens overretssagfører Jensen, en Gudmand-Høyer, der efter alt at dømme må være identisk med en af byens lærere, Julius Villiam Gudmand-Høyer (1841-1915)¹², husmand Peder Damgaard af Egebjerg og gårdejer R. Claussen fra Sillestrup, hvor sidstnævnte er iden-

tisk med grundlæggeren af Lolland-Falsters Folketidende og senere rigsdagsmedlem for Venstre, Rasmus Claussen.¹³

Overretssagfører Jensen efterlyste i foredraget, hvilke midler socialisterne ville anvende for at gennemføre deres politik, og desuden kunne han da gøre Geleff opmærksom på, at alt det gode, som Internationale ville gennemføre, ja, det ”vilde vi Andre ogsaa, og det havde Socialisterne ingen Ret til at tage sig til Indtægt som Noget, der var dem eiendommeligt”. Socialisterne havde altså ifølge Jensen ikke patent på bedre undervisnings- og skoleforhold, og hvad angik lønforholdene på arbejdsmarkedet, så var de som andet i livet betinget af udbud og efterspørgsel. Samme synspunkter blev luftet i forhold til ægteskabet som institution, hvor Geleff måtte forklare, at socialisterne intet havde imod ægteskabet, men at man ønskede en større ligeberettigelse mellem kønnene og lettere mulighed for skilsmisse.

Rasmus Claussen (1835-1905).

Et emne, der ikke blot optog overretssagfører Jensen, men også Gudmand-Høyer, husmand Damgaard og Rasmus Claussen, var, at Geleff skulle have udtalt, at vejen til socialismen kunne komme til at ”gaae over Dynger af Lig”. Udsagnet var faldet under et møde i København et par uger tidligere og refereret i store dele af den borgerlige presse, men Geleff gjorde opmærksom på, at det var revet ud af konteksten og dermed misvisende. Han havde derimod sagt, at der bestod et modsætningsforhold, en kløft, mellem den nuværende verden og socialisternes, og at der måtte slås en bro over denne kløft, hvilket kunne ske, ved at samfundets herskende klasser imødekom nogle af socialisternes krav om samfundsændringer. Ønskede modstanderne derimod ikke dette, så ”kunne vi maaske blive nødte til at udfylde Kløften med Lig”. Et eksempel på dette var ifølge Geleff opstanden i Paris, hvor først 10.000 og senere 80.000 socialister var blevet dræbt, uden at socialismen dog på nogen måde var blevet opgivet som politisk tankegang. Rakte samfundet derimod hånden ud til socialisterne og kom dem i møde, så kunne sådanne forhold undgås.

På baggrund af opstanden i Paris, krig generelt betragtet og Geleffs udsagn om, at man i fremtiden måske ville kunne blive nødt til at ”fylde kløften med lig”, udspandt der sig en længere diskussion mellem de førnævnte personer og Geleff, der mundede ud i, at overretssagfører Jensen og lærer Gudmand-Høyer kunne konkludere, hvilke farlige tendenser Internationale repræsenterede, og at organisationen bar det fulde ansvar for rædslerne i Paris. Det var socialisterne, der havde angrebet samfundet, og de ville med magt tage, hvad man ikke godvilligt ville give dem. Ifølge husmand Peder Damgaard, der for så vidt havde stor forståelse for de lavere stilledes levevilkår, da han selv som husmand tilhørte denne gruppe, så burde arbejderne udvise imødekommethed over for arbejdsgiverne, som så ville reagere positiv på dette, men arbejderne skulle dog ikke kanalisere deres kamp for bedre levevilkår gennem

socialisterne. Samme opfattelse havde Rasmus Claussen, der mente, at meget af det, Geleff havde fremført, ”ikke var saa galt”, da det harmonerede med, hvad ”det folkelige Parti”, dvs. Venstre, havde arbejdet for i Rigsdagen, så hånden var rakt ud til socialisterne, og dynger af lig var derfor unødvendigt. Ifølge Claussen var der hermed slet ikke behov for Internationale, hvilket Geleff ikke kunne tilslutte sig, da socialisterne ville gå længere end Venstre ved bl.a. at oprette ”Værkforeninger”, altså fagforeninger.

Det sidste spørgsmål til Geleff ifølge Stiftstidende var tydeligvis et forsøg på at mistænkeliggøre ham og hans indsats for arbejderne. Han blev direkte spurgt om, hvad han tjente som rejseagitator. Spørgeren var gennem tyske aviser kommet under vejrs med, at en sådan agitator tjente ”65 Thaler” om måneden, og om dette forholdsvis store beløb blev taget af arbejdernes lommer. Geleff fandt spørgsmålet uforskammet og gjorde opmærksom på, at han fik sine rejseudgifter dækket af den danske afdeling af Internationale, hvilket fik en person i salen til at råbe: ”Hvad lever De da af?”, mens en anden råbte: ”Geleff leve! Han skal og maa leve! Hurra!”. Mødet afsluttedes ifølge Stiftstidende med, at der blev udbragt et leve for den danske arbejder, ”hvilket istemtes af Forsamlingen”. Denne afslutning på mødet kan, når man læser Stiftstidendes referatet af aftenens arrangement, umiddelbart overraske, da man får det indtryk, at der kun havde været modstandere af Geleff til stede, men da avisen jo havde tilknytning til Højre, så har den tilsyneladende ment, at arbejdernes synspunkter og tilråb undervejs har været uden betydning.

Socialisten bragte den 7. april en kortere omtale af mødet, hvor de emner, der blev diskuteret, gengives i nøje overensstemmelse med Stiftstidendes, men hvor arbejdernes synspunkter og tilråb til gengæld optager mere plads.¹⁴ Ret så bemærkelsesværdig er dog en af reporterens indledende bemærkninger i artiklen, der er uden signatur, hvor vedkommende skriver, at ”Under foredraget, der ikke var synderlig interessant og heller ikke blev holdt godt, herskede der en ret god Ro, og det blev kun et Par Gange afbrudt af nogle iltre Modstandere”. At Geleffs foredrag ikke var særlig interessant, og at fremlæggelsen var dårlig, må siges at være en overraskende oplysning, og med et moderne udtryk: dårlig reklame i bevægelsens egen avis for egen sag. Artiklens øvrige indhold afspejler derimod en klar sympati for bl.a. socialisternes synspunkter, men måske skal de kritiske bemærkninger ses som en næsten uset selvkritik?

Møde i Saksøbing 6. april – stemningen tilspidises

Succes eller ej. Geleff drog videre, idet næste mål var Saksøbing, hvor han ifølge dagspressen i ”Alhambra” havde fuldt hus, dvs. omkring 250 tilhørere af forskellig observans. Foredragets indhold var i mere eller mindre grad det samme, som han tidligere havde holdt i Stubbeøbing og Nykøbing, men stemningen var mere ophidset. Ifølge Stiftstidende og Socialisten¹⁵ var lejrene delt skarpt op, kommentarerne heftige og tilhørernes adfærd i visse situationer truende over for Geleff. Stiftstidende kunne bl.a. skrive, at ”Flere gange var der i øvrigt overhængende Fare for, at den ophidsede Stemning skulde faae Luft paa en alt andet end heldig Maade, og Taleren vilde i saa Fald, som den nærmeste Afleder for Ophidselsen, have været ilde stillet”. Socialistens reporter, der i dette tilfælde var ”ff”, altså Geleff selv, omtalte ligeledes den ophidsede stemning. Modparten havde på ”meget brutal Maade” afbrudt ham adskillige gange under foredraget, og karakteristikken af modparten lød til gengæld på, at

den bestod af ”nogle idiotiske Købmænd, et Par storbondeagtige Slaveholdere” og en ”lang, sværlemmet og i allerhøjeste Grad raa Lømmel, der kaldte sig Dyrslæge Andersen”. Og efter afslutningen på foredraget var der tilsyneladende nogle modstandere, der ønskede et regnskab gjort op med Geleff, for ”Urostifterne (trængte) sig sammen om ham for at indfri de Løfter, de jævnlig havde givet under Foredraget, om at prygle ham, kaste ham ud ad Vinduet osv. Men da Arbejderne tog hans Parti, og Politimesteren kom til, fik de ikke deres Lyst styret”.¹⁶ Statsmagtens repræsentant måtte altså sammen med sympatisører træde til for at redde Geleff fra øretæver; en situation, der gentog sig i Nakskov, men under endnu mere tumultagtige og truende forhold.

Optakten til mødet i Nakskov den 7. april. - Begyndende uro og tendenser til strejke i efteråret 1871

Allerede inden Paul Geleff ankom til Nakskov den 7. april 1872, havde der i byen været

Maskinfabrikken Godthaab i Perlestikkergåde i Nakskov, også kendt som Langes maskinfabrik. Maskinfabrikken og jernstøberiet skiftede i 1876 navn til Tuxen og Hammerich. Da utilfredsheden på fabrikken i 1871 brød ud, var der omkring 50 ansatte. (Foto: Nakskov lokalhistoriske arkiv)

tendenser til utilfredshed blandt visse arbejdere på maskinfabrikken ”Godthaab”.¹⁷ I oktober 1871 kunne den lokale dagspresse i Nakskov - Nakskov Avis og Nakskov Tidende - omtale

forsøg på at iværksætte en strejke på fabrikken; et initiativ Højreavisen, Nakskov Avis, uden blusel tillagde Nakskov Tidende, der havde rod i datidens Venstre. Avisen blev - på grund af en enkelt artikel om tilløb til strejke på fabrikken - af Nakskov Avis anklaget for at iscenesætte og sprede "socialistisk Propaganda og Gift i Byen"¹⁸. At Nakskov Tidende havde en vis forståelse og sympati for arbejdernes vilkår var korrekt, men at anklage avisen for at stå i ledtog med Internationale var at skyde langt over målet.

Redaktør Sophus Hammond Angelo (1839-1926). Angelo var født i Trankebar i Indien og kom til Nakskov omkring 1870, hvor han var en temperamentsfuld og stridslysten redaktør på Højres avis Nakskov Avis. I 1876 blev han redaktør på Viborg Stiftstidende. Foto: Det kgl. Bibliotek)

Håndværker- og Industriforening havde rettet "en alvorlig Protest mod den socialistiske Propaganda, der udgaar fra Nakskov Tidende, ved at afsige Bladet, som Foreningen tidligere har holdt". - Geleffs kritik på Stubbekøbingmødet af det borgerlige Danmarks pressionsmidler mod anderledes tænkende gjaldt hermed også i forhold til dele af den borgerlige presse, nemlig Nakskov Tidende.

To måneder senere i december 1871 tyder det på, at det var lykkedes at skabe så megen sympati og interesse for "Internationale" i Nakskov, at der var blevet grundlagt en lokal afdeling af denne. Den 6. januar 1872 bragte Nakskov Tidende nemlig en meddelelse, dvs. et læserbrev fra en skomagersvend, P. Andersen, der underskrev sig som værende "Formand for den internationale Arbejderforening i Nakskov". I læserbrevet tilbageviste han det stedlige

Men hvad var der egentlig sket på maskinfabrikken "Godthaab", siden Nakskov Avis gik så voldsomt i kødet på Nakskov Tidende? Der havde tilsyneladende hersket en vis utilfredshed med forholdene blandt nogle arbejdere på fabrikken, og dette havde - ifølge Nakskov Avis¹⁹ - kombineret med læsning af dagbladet Socialisten, der åbenbart var yndet læsning blandt de utilfredse, skabt manglende "Pligtopyldelse" og uro på arbejdspladsen. Uroen synes dog ikke at have skabt større problemer, for ejeren af maskinfabrikken havde efter avisens mening handlet på "rette Maade" ved i tide at skaffe sig nye arbejdere og dernæst ved at fyre "de urolige Hoveder"; en adfærd, der falder i tråd med Geleffs foredrag i Nykøbing. Nakskov Avis kunne derfor på baggrund af hændelserne konkludere, at arbejderne på "Godthaab" havde handlet "blindt og taabeligt" ved at lytte til de "onde Røster", som udsprang af "Internationale og dens Agenter", og i sidste instans havde der for øvrigt ikke været nogen grund til at igangsætte en strejke, da fabriksarbejderne på "Godthaab" ifølge avisen gennemgående var højere lønnet end på tilsvarende fabrikker i resten af landet. Afslutningsvis kunne avisen meddele, at byens

borgerskabs generelle påstande om, at ”Internationale” skulle have til hensigt at omstyrte det bestående samfund. Nakskovafdelingens mål var derimod at skabe bedre løn- og levevilkår, så man kunne undgå strejker på arbejdspladserne. Nakskov Avis valgte et par dage efter at bringe P. Andersens læserbrev, som blev fulgt op af en længere kommentar, hvor ikke blot Andersen, men hele den socialistiske arbejderbevægelse blev lagt i et sarkastisk syrebad. Hvem var i det hele taget denne Andersen, og hvor mange medlemmer repræsenterede ”Internationale” på dette tidspunkt ud over ham selv? Ja, det var spørgsmål, som avisen gerne ville have oplysninger om. - Svarene blaffer i vinden, men der må have været tale om ganske få, men nok til at sætte skræk i byens borgerskabet.

De første former for utilfredshed blandt byens arbejdere med hensyn til løn-, arbejds- og levevilkår var altså tydelige, da Geleff ankom i begyndelsen af april 1872. Men skrækken blandt byens borgerskab var som sagt også voksende, så da Geleff nærmede sig Nakskov via de før omtalte agitationsmøder, blev han fulgt nøje af ikke mindst Nakskov Avis, der med Lolland-Falsters Stiftstidende som kilde, omtalte de nævnte møder og klart tog afstand fra både Geleff og den socialistiske bevægelse. Karakteristisk for datidens redaktører og journalister var, at de ikke lagde fingre imellem, men greb til alle mulige sproglige kneb og perfide udtryksformer, når de skulle nedgøre deres modstandere. Geleff blev konstant af Nakskov Avis omtalt som den rejsende socialistiske landstryger og vagabond, der gennem den betalte entré ved foredragene berigede sig selv på de fattige arbejderes bekostning. Og det ideologiske budskab, som han forsøgte at afsætte, var i bund og grund blot et udtryk for vanvid, galskab og afskyelighed, kolporteret af en række blodtørstige statsomvælttere og skurke.²⁰ – Der var derfor lagt i kakkelovnen til Paul Geleff, inden han ankom til byen, hvilket også afspejler sig i Nakskov Avis artikel den 6. april, hvor journalisten - ved at referere til Geleffs ovenfor omtalte udsagn ”om at fylde Kløften mellem Arbejdsgivere og Arbejdere med Lig” - gjorde ham opmærksom på, hvad der ville vente ham, ”thi saadanne Trusler om Mord taales neppe af Nakskovs Borgere - det ville vi dog lade ham vide, hvis han ikke skulde være kjendt med dem og Stemningen i Nakskov mod Internationale-Mændene og deres samfundsopløsende Grundsætninger”.

Mødet søndag den 7. april på ”Harmonien” i Nakskov

Agitationsmødet fandt sted på ”Harmonien” kl. 16.00, og entreen var 8 sk. Fremmødet var overvældende, idet omkring 600 mennesker ifølge pressen var mødt frem, hvoraf omkring 400 tilhørte byens borgerskab, mens de resterende 200 var arbejdere, hvor sidstnævnte sad bagest i salen. Det store deltagerantal undlod Nakskov Avis ikke at kommentere, da det jo på baggrund af lidt hovedregning ville indbringe Geleff det svimlende beløb af omtrent 50 Rigsdaler.²¹ Foredragets indhold var en gentagelse af de tidligere foredrag, dog med enkelte variationer, men det fandt sted under en helt anden utryk og konfrontatorisk stemning end de tidligere møder. Geleff havde næppe påbegyndt sit foredrag, før han flere gange blev afbrudt af larmende mishagsytringer, fornærmelser, modsigelser og korporlige trusler, hvilket dog førte til, at det blev besluttet at vælge en dirigent, ”Hr. Malermester Tilly, der med stor Dygtighed og Energi varetog det vanskelige Hverv at bringe Ro til Veie under resten af Foredraget”.²² Intet tyder dog på, at Tilly havde det store held med dette, da Geleff fortsat - ifølge Nakskov Avis referent - blev afbrudt flere gange, hvilket Tilly blandt andet selv medvirkede til, da han på et tidspunkt afbrød Geleff to gange og protesterede mod hans udsagn om, at

Hotel Harmonien i Nakskov, hvor Geleffs første agitationsmøde fandt sted i 1872. Billedet stammer fra omkring 1890-1900. (Foto: Nakskov lokalhistoriske arkiv)

visse godsejere i forbindelse med valg handlinger havde truet eller købt sig til stemmer. I Socialistens referat af 16. april, skrevet af Geleff ("ff"), som blot fylder en enkelt spalte i avisen, gengives situationen nogenlunde på samme vis som i Nakskov Avis, men i en noget anderledes sproglig indpakning: "Der blev derpaa valgt en Dirigent, men det blev det ikke bedre af, ti Valget faldt paa en malermester Tilly, der selv var en af de værste Spektakelmagere, og mens han opfordrede Arbejderne, der forholdt sig aldeles rolige, til ikke at afbryde Taleren, opmuntrede han ved Tegn og Fagter sine Aandsfrænder til at fortsætte Spektaklerne". Det førnævnte udsagn om visse godsejeres trusler i forbindelse med køb af stemmer satte sindene endnu mere i kog. Det tilstedeværende borgerskab forlangte under stor larm, at Geleff blev revet ned af talerstolen og jaget ud, mens andre fra borgerskabet, der efterhånden var rykket truende nær på talerstolen, generede Geleff ved konstant at puste røg fra deres cigarer op i ansigtet på ham.²³ Geleff reagerede ved at beskyldte dirigenten og forsamlingen for at ville forhindre ham i at afholde et sammenhængende foredrag; noget, der blot bragte stemningen endnu mere i vejret og resulterede i, at dirigenten ønskede en afstemning om, hvorvidt Geleff skulle have lov til at fortsætte sit foredrag. Afstemningen faldt ikke ud til Geleffs fordel, da et stort flertal under rungede nej-råb og kravet om, at han blev smidt ud, afgjorde sagen. Smidt

ud af salen blev Geleff dog ikke, men borgerskabet havde tiltaget sig magten og sat sig totalt på et politiske møde, der var indkaldt af ”Internationale”, hvorefter ordet blev givet frit. Hvor frit ordet var, er det vanskeligt at afgøre, men hverken Nakskov Avis eller Socialisten omtaler tilkendegivelser fra salen, der sympatiserede med Geleff og dennes synspunkter. Begge aviser omtaler to tilkendegivelser, der er identiske. Den første, der fik ordet, var en maskinarbejder Ibsen, der indtrængende bad sine kammerater om først selv at stræbe efter at aflægge egne fejl for derefter så at afvente bedre levevilkår. Hvilke fejl, der var tale om, nævner Nakskov Avis ikke, men i Socialisten kan man konstatere, at det drejede sig om, at arbejderne ifølge Ibsen var fordrukne, og at de burde arbejde dobbelt så meget for at vinde arbejdsgiverens velvilje. I det hele taget ønskede arbejdsgiverne kun arbejderne alt godt. I samme moment kom Ibsen dog ifølge Nakskov Avis, ”da der herskede en Del Støi i Salen (...) tilsidst til at fortale sig paa en beklagelig Maade, men det var tydelig nok Larmen der fuldstændig forvirrede ham, da han aabenbart mente noget Andet end han sagde”. Hvad denne fortalelse gik ud på, får vi dog intet at vide om, men konsulterer vi Socialisten, forstår man bedre, hvorfor Nakskov Avis på denne ret så ufikse måde valgte at fejle hans udtalelse ind under gulvtæppet. Geleff kunne nemlig meddele, at ”han (Ibsen) gjorde derfor ikke synderlig Nytte for de 10 Rd., som han efter Sigende havde faaet af sin Principal, Fabrikant Lange, for at træde op mod Geleff”.²⁴ Den stakkels Ibsen var tilsyneladende altså blevet købt af sin arbejdsgiver som instrument til at advare mod ”Internationale” og dets mange dårligdomme.

Den anden, der tog ordet, var Nakskovs sognepræst og tidligere rigsdagsmedlem for Højre, P. Lund, hvis synspunkter fylder to fulde spalter i Nakskov Avis. Lad os derfor se lidt nærmere på visse af Lunds synspunkter. Lund forholdt sig kritisk til Geleffs definition af en arbejder, da han mente, at det ikke kun var folk, der udførte legemligt arbejde, der faldt inden for denne kategori, da han også selv følte sig som arbejder. Lund indrømmede dog, at der kunne være stor forskel på de enkelte arbejderes levevilkår, da nogen ”med Nød og næppe kan fortjene sit Brød trods al sin Flid og Sparsommelighed”, mens andre med de samme egenskaber ”have sikret sig en i økonomisk Henseende sorgfri Stilling. Der er Forskjel paa Vilkaar i denne som i andre Stænder. Det har været saaledes til alle Tider og vil blive saaledes saalænge Verden staar”, ikke mindst, fordi der bag fordelingen af de materielle og verdslige goder lå en ”Forsyns-Styrelse”.

Pastor P.M. Lund (1831-1911). Lund var født på Femø og efter at have afsluttet teologiske studier, Lund kom til Nakskov, hvor han først fungerede som lærer, men fra 1862 som præst. Fra 1873 var han sognepræst i Arnin-ge. Lund var politisk engageret i Højre og repræsenterede partiet flere gange i folketinget. (Foto: Rigsdagens medlem-mer bd.2, 1948)

Ifølge Lund var det ligeledes en vildfarelse at påstå, at kapitalen var arbejdets fjende, da den tværtimod var arbejdets forudsætning, da intet arbejde kunne udføres uden kapital. Ved at skabe kapital ville efterspørgslen fremmes, og dermed ville der blive skabt arbejde og arbejdspladser til alles bedste, men i den sammenhæng måtte man erindre sig, at det udbytte, en fabrikant skabte sig, ikke blot byggede på egen arbejdsindsats, men også på risikovillige investeringer i konkurrence med andre fabrikanter. ”Derefter kommer først det Udbytte, Arbejderen skal have”, kunne Lund konkludere samtidig med, at han gjorde opmærksom på, at aflønningen af arbejderne burde være således, at de ”kan have deres gode økonomiske Udkomme; han (fabrikanten) vil derved sikre sig dygtige Arbejdere”. Men at højere løn automatisk ville medføre bedre levevilkår for arbejderne var ifølge Lund ikke givet, da eventuelle lønstigninger blot ville blive ædt op af prisstigninger. Arbejderne og arbejdsgiverne måtte derfor finde sammen i gensidig samdrægtighed. Dette kunne man bedst opnå gennem en opfordring til arbejderne om at stræbe efter at blive dygtige til deres arbejde, da der så ville blive rift om dem, og for arbejdsgivernes vedkommende ved at betragte arbejderne som deres brødre og ved at lønne dem så godt som muligt, så de kunne blive glade for deres arbejde. Internationales tanker om oprør, arbejdsnedlæggelser og nationalisering var derimod ikke vejen frem, hvilket fik Lund til at nævne Geleffs tidligere omtalte udsagn om, at vejen til socialismen kunne komme til at ”gaae over Dynger af Lig”, og at socialisterne ville ophæve ægteskabet som institution og forlange ”en friere Kjønsnydelse”, så alle i fremtiden kunne leve på polsk, altså at leve sammen uden at være gift og dermed kunne forlade hinanden efter ønske, hvilket ifølge Lund i sidste instans var en form for urenhed og uordentlighed.

Stemningen i salen havde samtidig nået et toppunkt. Geleff ønskede ordet og gik op på talerstolen for at svare på Lunds meget lange indlæg, men der rejste sig nu en storm af utilfredshed, larm, mishagsytringer og aggressive trusler mod ham, så Geleff valgte derfor at sætte sig ned igen. Flertallet i salen ønskede ham smidt ud. Resultatet blev, at Geleff måtte beskyttes af det tilstedeværende politi mod korporlige overfald, og byens politimester ”bad Forsamlingen nøies med det totale moralske og intellektuelle Nederlag, som Hr. Geleff havde lidt, og ikke tilføie ham personlig Overlast - han vilde sikkert ikke mere komme igjen”.²⁵ Nakskov Avis kunne afslutte sin beretning fra mødet på følgende vis: ”Under Dækning af Politiet, stærkt presset fra alle Sider og under en ubeskrivelig Larm forsvandt Geleff ad den samme Vei, han var kommen - ventelig havde han dog sikret sig Kassen først - og saaledes endtes denne forhaabentlig baade første og sidste socialistiske Forestilling her i Byen”²⁶ Ifølge avisen havde Geleff desuden lidt det gyseligste nederlag, han endnu havde oplevet noget sted på sin agitationsrejse.

Geleffs eget korte referat i Socialisten af mødets afslutning afviger ikke meget fra Nakskov Avis’, hvad angår selve forløbet: Afslutningen var præget af infernalsk larm og af omkring 50 ”Spektakelmagere” og ”Rødder”, der truende nærmede sig ham for, som de sagde, at ”prygge ham”, ”slaa ham ihjel”, og ”smide ham ud ad et Vindue m.m.”.²⁷ Til gengæld får vi at vide, hvem disse spektakelmagere og rødder var. Der var tilsyneladende tale om dele af byens og omegnens honoratiories: farver Mathiesen, redaktør Angelo fra Nakskov Avis, Fabrikant Lange, der som ovenfor nævnt tilsyneladende havde bestukket arbejder Ibsen, mægler Dideriksen, proprietær Kjær, proprietær Fris og en bager Holm, der korporligt havde grebet fat i Geleff, uden at han dog havde lidt overlast. - Men hvad blev der af Geleff?

Efterspil

Hensigten havde været, at Geleff efter mødet i Nakskov skulle have fortsat sin agitationsrejse til Maribo og senere Nysted, men mødet i Maribo hos gæstgiver Knudsen, der var planlagt til mandag den 8. april, blev aflyst, da ejeren nægtede at leje sin sal ud til Internationale.²⁸ Og mødet i Nysted, der var berammet til den 10. april, blev ligeledes aflyst, men dog af helt andre årsager. Men hvilke?

Lad os derfor se lidt nærmere på, hvad der skete i dagene efter agitationsmødet i Nakskov. Nakskov Avis, der havde igangsat en veritabel eftersøgning af ham, kunne dog de efterfølgende dage meddele, at man havde erfaret, at ”Dagdriveren” og ”Landstrygeren” Geleff havde ”vagabonderet” rundt i byen. Desuden kunne avisen oplyse, at Geleff efter ”Nederlaget” og ”Prostitutionen” i byen havde forsøgt at skaffe et lokale til et efterfølgende møde, men at dette ikke var lykkedes for ham, så han var derfor draget til Langeland tirsdag den 9. april.²⁹ Sidstnævnte oplysning måtte avisen dog dementere fredag den 12. april. Og ikke nok med det. Geleff skulle nu ifølge avisens pålidelige kilder have opholdt sig i Tårs og Sandby hos henholdsvis skolelærer Skotte og rigsdagsmedlemmet P. Pedersen Ludvig, Venstre. Og hvad værre var, så havde disse personer under en sammenkomst hos Skotte, ifølge Nakskov Avis, ”rimeligvis” planlagt at afholde et nyt agitationsmøde i byen, der skulle være forbeholdt byens arbejdere og afholdes fredag den 12. april: ”Det ser altså ud til, at Samfundsomstyreren Geleff er taget under Beskyttelse af vor egen Rigsdagsmand, at Arverettens, Ægteskabets, Eiendomsrettens Afskaffer kan glæde sig ved at nyde Venskab med eller endog Velvillie i Huset hos den Mand, som Kredsen har betroet det største Tillidshverv, der kan gives Nogen”.³⁰ – Det var ikke de varmeste følelser Højreavisen havde for Venstres rigsdagsmedlem!

Politisk sammenrotning?

Havde Venstremanden og rigsdagsmedlemmet P. Pedersen Ludvig, lærer Skotte og socialisten Geleff virkelig rottet sig sammen? Ja, med stor sandsynlighed, ifølge Nakskov Avis, der virkelig var gået i offensiven med henblik på at skabe en stemning mod alt og alle, der ikke sympatiserede med partiet Højre. I denne sammenhæng er Geleffs gøren og laden i perioden mellem mødet i Nakskov søndag den 7. april og det påtænkte møde fredag den 12. april af interesse.

For det første kan det slås fast, at Geleff aldrig tog til Langeland, men at han derimod opholdt sig på Vestlolland i den nævnte periode. Mandag og tirsdag frem til om eftermiddagen havde han med største sandsynlighed opholdt sig i Nakskov, hvor han alene må have planlagt det kommende møde. Nakskov Avis kan onsdag den 10. april nemlig meddele, at Geleff ”har drevet om her i Byen og har forsøgt paa ny at faa et Lokale til Afholdelse af et ”hemmeligt” Møde, hvortil kun ”Arbejdere” skulde have Adgang”, med den hensigt at ”lokke dem i Internationales lumske Garn, naar han er alene med dem”. At Geleff i dette tidsrum har forsøgt at skaffe et lokale til et nyt møde, bekræfter han selv i Socialisten den 17. april, hvor han bringer en omtale af selve mødet, og hvor han fortæller, at det ikke var muligt igen at leje et lokale på Harmonien, idet ejeren nu var kommet under pres fra Håndværker- og Industrieforeningen, der truede med at opsigte lejemålet, hvis Geleff fik adgang til bygningen. Ifølge Geleff forsøgte desuden de før omtalte Nakskovborgere, pastor Lund og malermester Tilly, at

presse byens øvrige hotel- og gæstgiverierejere til ikke at udleje lokaler til Geleff. Men gæstgiver Henningsen i Bredgade lod sig dog ikke presse, idet han - som betaling for at udelukke Geleff - forlangte 50 Rdl. af dem, og et sådant beløb kunne Lund og Tilly ikke blot udbetale uden Håndværkerforeningens accept. Geleff havde altså fundet et lokale til mødet om fredagen, inden han forlod byen, og Nakskov Avis' historie om, at mødet om fredagen skulle være planlagt i et samarbejdet med rigsdagsmedlem Pedersen Ludvig og lærer Skotte holder derfor ikke. Noget, avisen faktisk selv dementerer, da den jo allerede om onsdagen kan meddele, at Geleff de foregående dage har forsøgt at leje et lokale til et nyt møde i byen; et møde, der blev annonceret i Nakskov Avis torsdag den 11. april. Men måske har avisens redaktør, Angelo, ladet sig inspirere af, at hans avis samme dag bragte en annonce for Nakskov teater, hvor Hostrups "Intrigerne" var på plakaten?

Geleff forlod derimod senest tirsdag eftermiddag Nakskov med Tårs Færggård som mål. Senere fortsatte han til lærer Skotte i Højsmarke, hvor han opholdt sig resten af dagen. Næste dag, onsdag, opsøgte han rigsdagsmedlem P. Pedersen Ludvig, Tårs, der lørdag den 13. april reagerede på Nakskov Avis påstande og beskyldninger om, at han havde allieret sig med "Arverettens, Ægteskabets, (og) Eiendomsrettens Afskaffer".³¹ I sit læserbrev meddelte Pedersen Ludvig, at Geleff ganske rigtigt aflagde besøg hos ham, da Geleff ønskede at købe et mindre skrift, som Pedersen et par år tidligere havde udgivet; et skrift, der omhandlede afviklingen af et folketingsvalg i Nakskov, hvor han havde påvist "tydelige og klare Beviser om forskellige af Embedspartiet (Højre) og dets Haandlangere begaaede Misligheder".

Mødet hos gæstgiver Henningsen i Bredgade fredag den 12. april

Geleff havde på trods af optræk til uroligheder, truslerne om korporlig vold, kraftige chikanerier og nedværdigende tilråb på mødet den 7. april altså ikke tabt mødet. Desuden kunne han i Nakskov Avis - via en bekendtgørelse, dateret den 11. og trykt den 12. april - meddele, at han agtede at anlægge sag mod redaktøren for "de fornærmelige Ytringer" mod ham, som var blevet bragt de foregående dage; noget, avisen dog ikke lod sig ryste af.³² Det planlagte møde den 12. april hos gæstgiver Henningsen blev gennemført, men ikke uden forudgående problemer. Mødet var som nævnt blevet bekendtgjort i dagspressen, hvor det blev meddelt, at svende, arbejdere og tjenestefolk havde gratis adgang, mens alle andre skulle betale 16 sk. i entré. Men samme dag som mødet skulle afholdes, altså den 12. april, kunne Nakskov Avis orientere sine læsere om, at "efter hvad vi umiddelbart før Bladets Trykning erfare, har Politimesteren forbudt Afholdelsen af det til i Aften berammede socialistiske Arbeidermøde". - Og i dette tilfælde var avisen korrekt underrettet.

Geleff kunne i en længere artikel i Socialisten den 17. april meddele de nærmere omstændigheder i forbindelse med forbuddet. Ved tilbagekomsten fra Sandby og Tårs til Nakskov torsdag eftermiddag den 11. april var han blevet mødt af to lokale betjente, der anmodede ham om at møde op på politikammeret, hvor han blev meddelt, at det indkaldte møde den efterfølgende dag ikke måtte afholdes efter kl. 15. Dette opfattede Geleff som chikane, da det indebar, at ingen arbejdere kunne deltage, da de alle jo fortsat var på arbejde i tidsrummet før kl. 15. Men da Geleff nægtede at efterkomme kravet, erklærede politimyndighederne, at en afholdelse af mødet dermed var forbudt, hvilket ligeledes blev meddelt byens befolkning via dagspressen dagen efter, hvor politimester Brücker havde indrykket en plakat om forbuddet. Samme dag

Politiplakat.

Da Hr. Poul Geleff ikke har ansøgt om Tilladelse til det af ham til i Morgen, Fredag den 12te dennes, Efterm. Kl. 8, berammede Møde i Gæstgiver Henningsens Lokale i Bredgade og han ikke paa Opfordring har villet forandre Mødetiden til Efterm. Kl. 3 og heller ikke villet gjøre Udgangen lige for Alle, bliver Mødet herved forbudt.

Nakskov Politikammer, den 11te April 1872.

Brücker.

Placat - forordning – udstedt af politimester Brücker og offentliggjort i Nakskov Avis 12. april 1872) (Foto: Nakskov Avis)

modtog Geleff en skrivelse fra Brücker, hvori denne redegjorde for årsagerne til forbuddet, hvilket fik Geleff til at rette en forespørgsel til politimesteren, om der var nogen hindring for, at han afholdt et foredrag udelukkende for arbejderne. Politimesterens svar var afvisende, idet han ikke kunne "anse det foreneligt med Hensynet til den offentlige Orden at tilstede, at De holder foredrag efter Mørkets Indtræden og i et Lokale, der i alle Henseender savner de til en saadan Brug nødvendige Betingelser". Hvilke betingelser, der var tale om, meddelte brevet dog intet om, men mødet blev på trods af forbuddet afholdt klokken 8 om aftenen, idet en arbejder ved mødets begyndelse rejste sig op og foreslog, at de selv skulle afholde mødet. Da dette blev vedtaget, blev forsamlingen anmodet om at opfordre Geleff til at "udtale sig", altså holde et foredrag, hvilket dermed var vejen til at omgå politimesterens forbud.

Hvor mange var så mødt frem på trods af forbuddet? Ifølge Geleff selv var der forsamlet 400-500 mennesker, hvilket må være temmelig højt sat, mens Nakskov Avis' anslåede deltagerantal på 100-150 nok er lidt mere realistisk, for kunne gæstgiver Henningsens lokale mon rumme 400-500 personer? Nakskov Avis var selvfølgelig til stede, selv om den dækkede sig ind under at have sine oplysninger fra en "tilfældig Tilstedeværende".³³ Foredraget blev en kombination af kommentarer til pastor Lunds lange indlæg på mødet den 7. april og en delvis gentagelse af de emner, som Geleff havde talt om på sin agitationsrejse på øerne. Mødet forløb dog gnidningsfrit og under rolige forhold, for som Geleff - med slet skjult kritik af byens borgerskab - skrev i Socialisten den 17. april, så var det "kendeligt, at det ikke alene var Byens fattige men tillige dens dannede Befolkning, der var til Stede"

Dagen efter rejste Geleff tilbage til København via Korsør. Men kampen mod Internationale og socialismen fortsatte i Nakskov Avis med uformindsket kraft. Kampen blev desuden rettet

mod Venstres rigsdagsmedlem, P. Pedersen Ludvig, for at samarbejde med Internationale, og da et rigsdagsvalg stod for døren, blev alle midler taget i brug. Noget retsligt efterspil for Geleff med hensyn til mødet den 12. april blev der aldrig tale om, selv om han ifølge Nakskov Avis var blevet stævnet til at møde for Nakskov Politiret,³⁴ hvilket kort tid efter blev dementeret af Socialisten. Men til gengæld kunne Nakskov Avis den 7. maj bringe følgende telegram af 5. maj: ”Pio, Brix og Geleff ere i Nat Kl. 2 anholdte. I Middags afholdtes det saakaldte Grundlovsforhør over dem, hvorefter de bleve arresterede. Husundersøgelse foretoges og deres Papirer beslaglagte. Tropperne ere konsignerede i Kasererne. Byen rolig”. - Årsagen til den nævnte arrestation var, at Pio - på baggrund af en omfattende strejke blandt murere i København - i Socialisten med artiklen ”Maalet er fuldt” havde indkaldt til et folkemøde på Fælleden den 5. maj. Regeringen mente, at landet dermed stod på revolutionens rand, så politidirektør Crone forbød den 4. maj kl. 12 - i strid med Grundloven - mødet og lod efterfølgende de tre socialistiske ledere arrestere om natten mellem den 4. og 5. maj; altså kort tid før mødets afholdelse. Da forbuddet ikke var kendt i alle kredse, mødte en række af Internationales sympatisører op på Fælleden, hvor de blev mødt af husarer og politi, der med trukne sabler slog løs på folkemængden, der svarede igen med bl.a. stenkast: Det såkaldte ”Slag på Fælleden” var dermed en realitet.

Afslutning

Paul Geleffs agitationsrejse til bl.a. Lolland-Falster viser med al tydelighed de problemer, som arbejderbevægelsen blev stillet overfor i dens første år. Frygten for ”Et Spøgelse gaar gennem Europa - Kommunismens Spøgelse”³⁵, opstanden under Pariserkommunen i 1871 og murerstrejken i april 1872 i København havde alarmeret ikke blot myndighederne i Danmark, men også store dele af befolkningen og pressen, der for sidstnævntes vedkommende var af borgerlig observans. Frygten for en dansk arbejderopstand havde antaget alvorlige dimensioner, og en sådan opstand måtte som påvist i artiklen bekæmpes med alle til rådighed stående midler - lovlige som ulovlige. Men samtidig viser agitationsrejsen også, at det kunne være svært at rekruttere medlemmer til Internationale. Mange arbejdere sympatiserede nok med bevægelsen, men de frygtede samtidig konsekvenserne af at melde sig ind i Internationale eller blot udvise sympati for bevægelsen, da det som påpeget f.eks. i Nakskov ofte kunne medføre tabet af arbejde, arbejdsløshed og ringe mulighed for at brødføde familien.

Ole Arpe Munksgaard (f. 1951) er uddannet cand. mag med bl.a. historie som fag fra Aarhus Universitet. Har siden 1981 været bosat på Lolland, hvor han har fungeret som adjunkt og senere lektor og uddannelseschef ved de gymnasiale uddannelser. Har skrevet flere artikler om bl.a. middelalderlige forhold på Lolland-Falster. Han har gennem små 28 år været medlem af bestyrelsen for Lolland-Falsters Historiske Samfund og er Samfundets nuværende formand. Han har gennem tiderne bidraget til Samfundets årbøger med en række artikler.

E-mail: olearpe@gmail.com

Litteratur og kilder:

- Bertolt Oluf, Christiansen Ernst og Hansen Poul: *En bygning vi rejser*. bd. 1. (Kbh. 1954)
- Bruun Henry: *Den faglige arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900*. (Kbh. 1938/1977)
- Friisberg Claus: *På vej mod et demokrati. Fra junigrundloven 1849 til junigrundloven 1915*. (1975)
- Lundbo Levy Jette og Thing Morten (red): *Dansk socialistisk teori 1850-1900*. (Kbh. 1973)
- Lolland-Falsters Stiftstidende 1872
- Marx Karl og Engels Friedrich: *Det kommunistiske Manifest*. (1848)
- Nakskov Avis 1871-72
- Nakskov Tidende 1871-72
- Nørregaard Georg: *Arbejdsforhold indenfor dansk håndværk og industri 1857-1899*. (Kbh. 1943/1977)
- Rerup Lorenz, in: Mørch Søren (red): *Danmarks historie. Tiden 1864-1914. bd. 6*. (Kbh. 1989)
- Socialisten 1872
- Wanscher Torben: *Forsamlingsfriheden og "Fælledslaget"*. (Århus 1979)

Websider:

Det kgl. Bibliotek: <https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/> - Mediestream indeholder digitaliserede danske aviser. For denne artikels vedkommende drejer det sig om Lolland-Falsters Stiftstidende (1872) og Socialisten (1872). Nakskov Avis og Nakskov Tidende er ikke digitaliseret på indeværende tidspunkt, men findes i papirudgave på Nakskov bibliotek eller Det kgl. Biblioteks afdeling i Aarhus (Tidl. Statsbiblioteket).

Noter:

- ¹ Bertolt Oluf, Christiansen Ernst og Hansen Poul: *En bygning vi rejser*. bd. 1. s. 56-58 (Kbh. 1954)
- ² Friisberg Claus: *På vej mod et demokrati. Fra junigrundloven 1849 til junigrundloven 1915*. s. 114ff. (1975)
- ³ Socialisten 1. juli 1871, optrykt i Lundbo Levy og Thing: *Dansk socialistisk teori 1850-1900*. s. 81 (Kbh. 1973)
- ⁴ Lolland-Falsters Stiftstidende 08.04 1872

⁵ Crone spillede en måned senere en væsentlig rolle, da han forbød et socialistisk folkemøde, der var varslet til den 5. maj 1872 på Nørre Fælled i København - senere kendt som "Slaget på Fælleden". Folkemødet blev på trods af forbuddet afholdt, selv om mødet dog forsøgtes aflyst, da det viste sig, at Pio, Brix og Geleff natten til den 5. maj var blevet arresteret af politiet. Datidens kommunikationsmidler var simpelthen ikke hurtige nok.: Wansch Torben: *Forsamlingsfriheden og "Fælledslaget"*. (Århus 1979)

⁶ Socialisten 5. april 1872. Artiklen er signeret "ff", hvilket var Geleffs signatur.

⁷ Lolland-Falsters Stiftstidende 8. april 1872 s. 2-3. Hvor intet andet er angivet, stammer citaterne fra mødet i Nykøbing alle fra Stiftstidende 8. april 1872.

⁹ I denne sammenhæng skal man være opmærksom på, at datidens Stiftstidende ikke bragte billeder, og at avisens format var større end nutidens såkaldte broadsheetformat, der i dag kendes fra bl.a. Politiken og Weekendavisen.

¹⁰ Se note 2. s. 88

¹¹ Rerup Lorenz: *Danmarks historie. Tiden 1864-1914. bd. 6. s. 218f. (Kbh. 1989)*

¹² *ibid.* s. 188f.

¹³ https://da.wikipedia.org/wiki/Julius_Villiam_Gudmand-H%C3%B8yer

¹⁴ https://da.wikipedia.org/wiki/Rasmus_Claussen

¹⁵ Socialisten 7. april 1872 s. 2-3

¹⁶ Lolland-Falsters Stiftstidende 10. april 1872 og Socialisten 11. april 1872

¹⁷ Se note 15. (Socialisten)

¹⁸ Bruun Henry: *Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900.* (Kbh. 1938/1977)

¹⁹ Nakskov Avis 25. og 26. oktober 1871

²⁰ De følgende citater refererer alle til note 18.

²¹ Karakteristikken af Geleff, socialisterne og socialismen som ideologi stammer alle fra Nakskov Avis 9. januar 1872, 6. april 1872 og 9. april 1872

²² Nakskov Avis 9. april 1872.

²³ *ibid.*

²⁴ Socialisten 16. april 1872

²⁵ *ibid.*

²⁶ Nakskov Avis 9. april 1872

²⁷ *ibid.*

²⁸ Socialisten 16.april 1872

²⁹ Nakskov Avis 9. april 1872

³⁰ ibid. 10. og 11. april 1872

³¹ ibid. 12. april 1872

³² se note 29 samt Nakskov Tidende 13. april 1872

³³ Nakskov Avis 12. april 1872

³⁴ Nakskov Avis 15. april 1872

³⁵ Nakskov Avis 29. april 1872

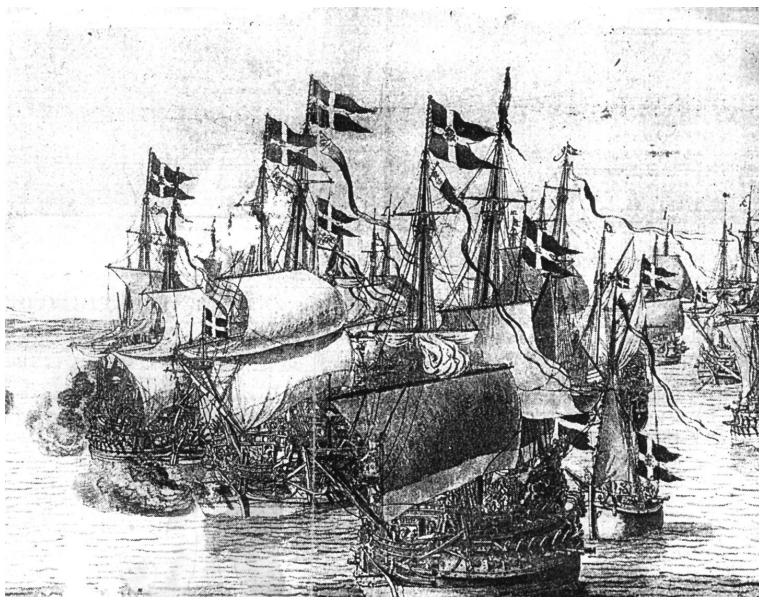
³⁶ Citatet er indledningsordene til Marx og Engels: *Det kommunistiske Manifest* (1848)

Søslaget i Femern Bælt 1644 og skanserne ved Dragsminde ved Rødbyhavn

Af Christian Løye

Historien om søslaget på Kolberger Heide vest for Femern Bælt i 1644 blev aktuel igen, da Vikingeskibsmuseets arkæologer fandt rester af krigsskibet "Delmehorst" i forbindelse med bygningen af Femern tunnelen. "Delmenhorst" blev fundet ud for de tidligere skanser ved kysten vest for Rødbyhavn. Der var i 2012 tilsvarende fundet rester af andre krigsskibe.

Forfatteren fortæller i denne artikel om, at svenskerne i 1644 havde besat Jylland og Slesvig-Holsten, og at man frygtede, at de ville indtage øerne (Fyn og Sjælland mm.). Danmark var i 1644 en stærk sømagt og slaget på Kolberger Heide, hvor danskerne vandt, var et eksempel herpå. Christian den 4., som selv deltog i slaget på Kolberger Heide var efterfølgende tilfreds med flådens indsats i forhold til at bremse hollændernes og svenskernes flåde. Senere blev søslaget i Femern Bælt en katastrofe for Danmark som sømagt og for landet i det hele taget. Størstedelen af flåden blev ødelagt. Landet var nu for alvor i fare for at blive besat af svenskerne.

Den danske flåde sætter sejl inden slaget ved Femern. (Willem van de Velde (1633-1707), der var en hollandsk marinemaler):

Indledning

Artiklen er blevet til på baggrund af, at marinarkæologer fra Vikingeskibsmuseet i Roskilde i 2020 fandt det sidste af de forliste krigsskibe fra 'Slaget i Femern Bælt' i 1644¹.

Jeg har i mange år interesseret mig for søslaget, herunder "Delmenhorsts" forlis og skanserne ved Rødby Fjord.

I forbindelse med arkæologiske havbundsundersøgelser forud for etableringen af Femern Bælt-tunnelen mellem Danmark og Tyskland fandt og undersøgte marinarkæologer fra Vikingeskibsmuseet i 2012 to velbevarede skibsvrag. Undersøgelser af skibene har vist, at der er tale om det danske orlogsskib "Lindormen" og det nederlandske armerede handelsfartøj "Swarte Arent", der begge sank under søslaget i oktober 1644. Undersøgelserne i 2012 resulterede ikke i fundet af det sidste forliste krigsskib ("Delmenhorst"), og arkæologerne måtte affinde sig med, at skibet nok var tabt for altid.

I forsommeren 2020 vendte marinarkæologerne tilbage for at undersøge vandet vest for Rødbyhavn. I området skulle der etableres et nyt landområde med opgravninger fra tunnelbygningen. Det sidste skibsvrag fra slaget i Femern Bælt var måske fundet.

Det første syn, der mødte marinarkæologerne, var en 31x7 meter oval bunke af sten, tæt bevokset med tang og alger. Ved nærmere eftersyn dukkede kraftigt skibstømmer frem under bunken af det, der ikke kan være andet end ballaststenene fra et fartøj af en betragtelig størrelse. Mellem sten og alger skimtedes skibets tætlagte spanter og tommetykke klædningsplanker.

Trods den massive størrelse på skibsvraget var det et helt andet syn, der gjorde størst indtryk på dykkerne: Snesevis af itusprængte og smeltede stumper af bronzekanoner, der skinnede og glimtede som guld mellem de forkullede vragele. Netop fundet af resterne af bronzekanonerne er et stærkt bevis: Det må være et orlogsskib, som marinarkæologerne nu har fundet – formodentlig det sidste af de tre forliste skibe fra Slaget i Femern Bælt 13. oktober 1644.

Blyantstegning af slaget i Femern Bælt.

Skibsvraget ligger på ganske lav vanddybde – bare 3,5 meter – og ganske tæt på Lollands sydkyst. Der er ingen tvivl om, at det fundne fartøj har gennemgået en voldsom og ødelæggende brand. Flere steder i vraget ses fragmenter af bronzekanoner – enkelte ret velbevarede – formodentlig sprængte.

Desuden er der områder med smeltede klumper af bronze. Findestederne for de smeltede bronzeklumper afspejler kanonernes oprindelige placering i skibet, og netop placeringen og antallet af bronzekanoner er en vigtig ledetråd, når skibsvraget skal identificeres. Arkæologerne har også fundet rester af skibets ammunition: Kanonkugler i indtil videre 4 forskellige kalibre. Er det orlogsskibet ”Delmenhorst”?

Øjenvidneberetningerne fra Slaget i Femern Bælt i oktober 1644 beretter samstemmende om tre sunkne skibe: ”Lindormen”, et dansk orlogsfartøj, det nederlandske armerede fartøj ”Swarte Arent”, der begge blev undersøgt i 2012, samt det danske orlogsskib ”Delmenhorst”, som der hidtil ikke er gjort rede for.

Placeringen af det forkullede skibsvrag og de sprængte bronzekanoner passer forbavsende godt på beretningerne fra slaget. ”Delmenhorst” blev ifølge beretningerne, som beskrevet senere her, sat på grund af besætningen ud for Lollands kyst for at søge i dækning inden for skudradius fra et landbatteri (skanserne) ved indsejlingen til Rødby Fjord.

Hvorfor hedder orlogsskibet ”DELMENHORST”?

Delmenhorst var et grevskab i området tæt ved Bremen. Christian den 4. var greve af Delmenhorst.

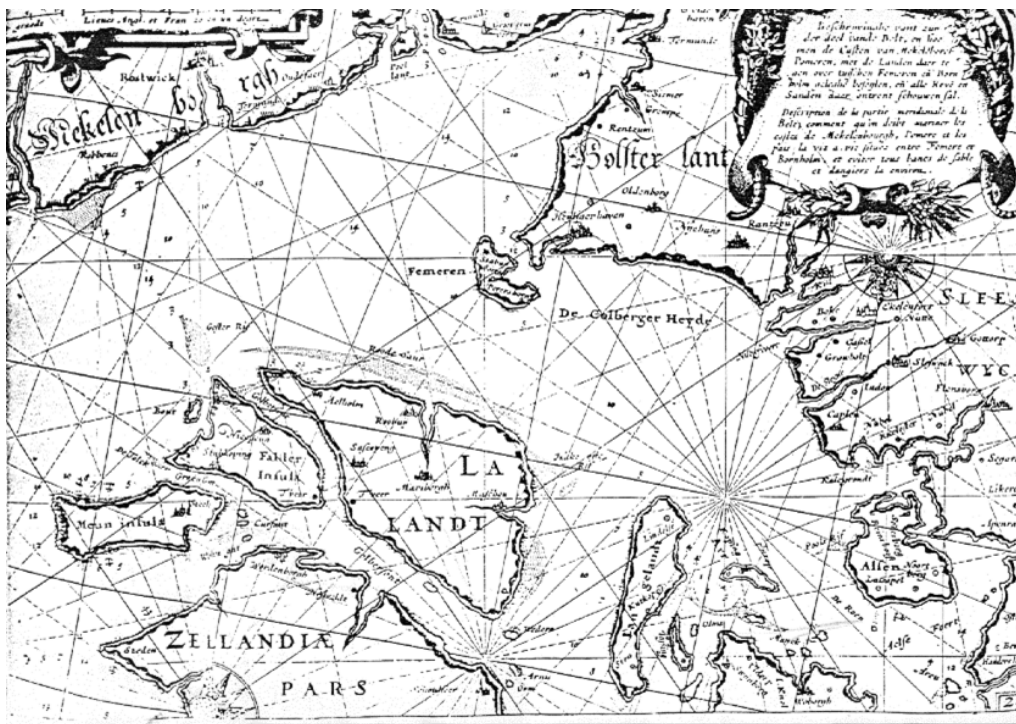

Grevskabet Delmenhorst.

Selv om skibets navn ikke klinger så dansk, så var det en del af den dansk-norske fællesflåde under Christian den 4. Foruden at være ”Af Guds Naade Konge af Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken” var han også ”Greve udi Oldenburg og Delmenhorst”. Orlogsskibet var dermed navngivet efter kongens grevskab, beliggende tæt ved Bremen i det nuværende Tyskland.

Slaget på Kolberger Heide

Mange kender historien om Slaget på Kolberger Heide, hvor Christian den 4. på ”Trefoldigheden” blev ramt, og alle troede ham død, men han rejste sig, og med en blodig klud om hovedet ledede han kampen til sejr.

Hollandsk søkort fra 1600-tallet over Femern-bælt.

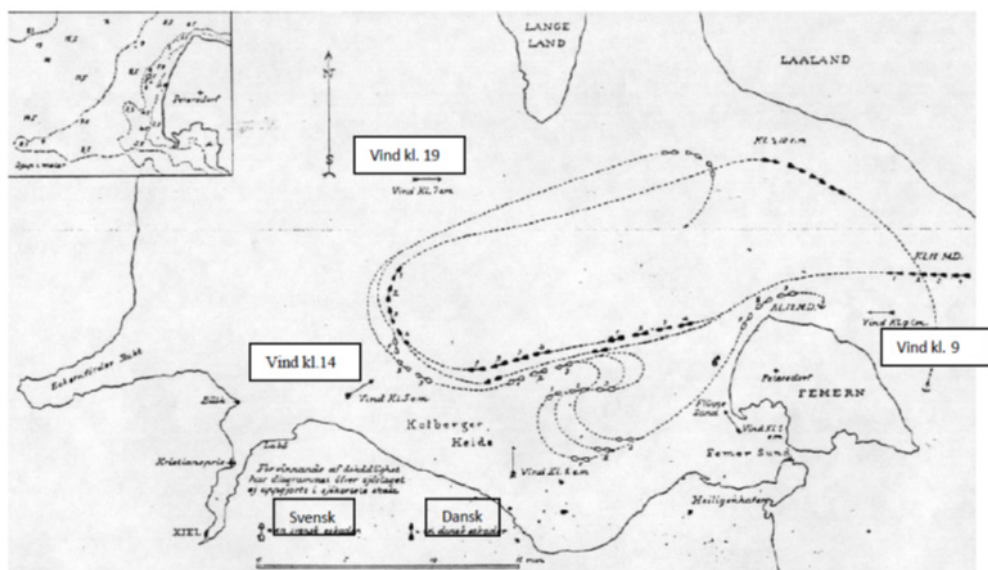
Mindre kendt er det, at Kolberger Heide var navnet på farvandet mellem Kiel og Femern i 1600-tallet. Det hed sådan, fordi hele strækningen var uden havn eller andre steder, hvor man kunne komme i læ.

Slaget på Kolberger Heide skal kun kort omtales, da det var optakten til Slaget i Femern Bælt. Begge søslag er af stor historisk betydning, det sidste med en del lokalt islæt.

Situationen for Danmark så ikke godt ud i 1644. Jylland og Slesvig-Holsten var besat af Svenskerne, og man frygtede landgang på øerne, men så længe Danmark havde herredømmet til søs, kunne flåden forhindre det.

Svenskerne havde, med hjælp fra deres flåde, besat Femern, nogle dage før den danske flåde den 30. juni 1644 forlod København. Flåden bestod af 39 skibe, som var inddelt i 3 eskadrer, af hvilken den første blev kommanderet af Rigsadmiral Jørgen Vind på "Patientia", den anden af Peter Galt på "Tre Løver" og den tredje af Kongen selv på "Trefoldigheden".

Den første juli om morgenen mødtes de to flåder. Efter danske efterretninger var den svenske flåde på 46 skibe. Ifølge svenske optegnelser forlod 36 skibe den 1. juli Dalarøen³. Men under alle omstændigheder var den svenske flåde den danske overlegen i kanonantal. Kampen varede i 10 timer, til mørket faldt på. Den svenske flåde var så medtaget, at den søgte ind i Kielerfjorden for at blive repareret. Den danske flåde var snart klar til kamp på ny.

Forsøg på rekonstruktion af slaget på Kolberg Heide den 1. juli. 1644.

Christian den 4. mistede synet på højre øje, flere tænder og fik flænget venstre øre, Admiral Jørgen Vind mistede benet og blev hårdt såret sendt til København med "Patientia" sammen med de andre sårede. Jørgen Vind døde den 17. juli af sine sår. - "Vinds Grav", et område i Femern Bælt, er opkaldt efter ham. "Patientia" blev repareret i København og derefter sendt tilbage.

Den 4. juli blev Peter Galt sendt til Kielerfjorden for at se, om fjenden var der endnu, og den 7. juli havde den danske flåde spærret svenskerne inde i fjorden. Det var en stor fordel, hvis man kunne holde dem indespærret der.

Kongen forlod Kiel Bugt den 26. juli for at føre krigen videre på land, efterladende en skriftlig

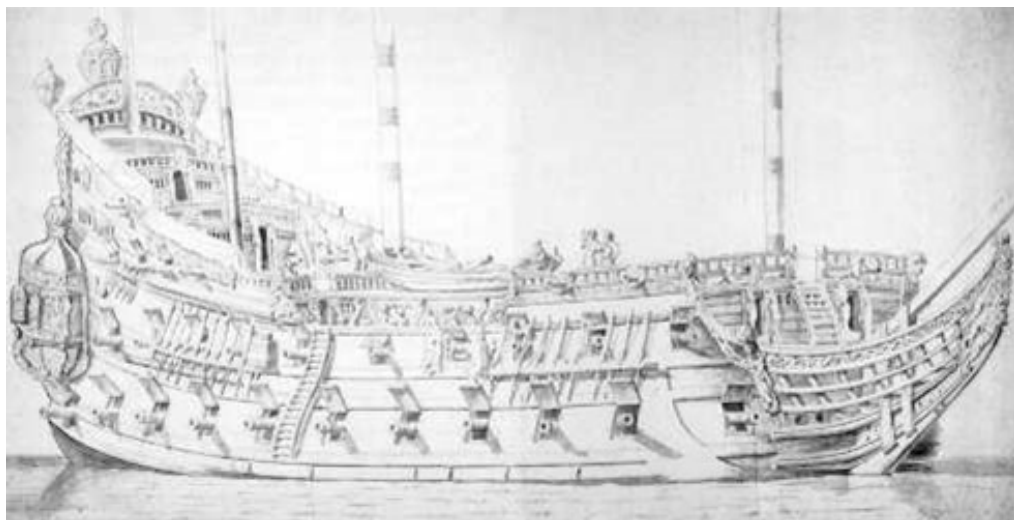
ordre til Peter Galt om, at hvis fjenden skulle forsøge at bryde ud, skulle han straks angribe, men han måtte ikke sejle ind i selve fjorden. Natten mellem 31. juli og 1. august slap svenskerne ud, hjulpet af en god søndenvind, uden at Peter Galt straks angreb. Han mente, det var bedre at kæmpe i åben sø, men svenskerne snød ham og undslap uden kamp. Nu kunne de igen true med landgang på øerne. Peter Galt blev derfor kaldt til København, hvor han blev halshugget på slotspladsen den 31. august. Han var næsten 70 år.

Slaget i Femern Bælt

Da svenskerne slap ud af Kielerfjorden, gik Kongen ombord på "Trefoldigheden" og styrede til Femernbælt, men omtrent samtidig fik han melding om, at en hollandsk flåde igen var i danske farvande. Det på trods af, at den to gange samme år var slået og jaget hjem til Holland. Det kunne blive afgørende for krigen til søs, hvis hollændernes 24 skibe kunne forenes med svenskerne i Østersøen. Hvor og hvornår ville de forsøge at komme igennem de danske bælder?

Kongen sendte følgende ordre til Lensmændene i Nyborg, Kalundborg og Korsør:

"Vider at os er til øre kommen, at den Svensk-Hollandske Flaade skal have været under Anholt og derefter at have sat Kurs efter Belt. De skal derfor med Flid forfare i hver sit Len, hvor samme Flaade Tid efter anden opholder sig, og straks ufortøvet Dag og Nat sende Kongen Bud derom til Laalands Albue, hvor vi er beliggende med Vor Flaade." - Ordren er dateret "Trefoldigheden" under Femern, 2. august 1644.

Trefoldigheden

Samme dag var der givet ordre til 13 danske skibe om at krydse mellem Sverige, Gulland og Bornholm og: *"at gøre alle Svenske, han kan antræffe, al mulig Afbræk"*. Den 2. august om aftenen var stillingen, at den svenske flåde med ca. 18 timers forspring havde passeret Femern

og sat kursen hjemefter. Den nyudnævnte Admiral Erik Ottesøn var med 27 danske skibe, store og små, ved at begynde en sen forfølgelse. Kongen selv var blevet med 12 skibe under Lolland, og de 24 hollandske skibe lå ved Gøteborg.

Da de hollandske skibe ikke havde vist sig den 7. august, tabte kongen tålmodigheden og satte kurs mod København. Samtidig gav han ordre til Erik Ottesøn, at han med sine skibe skulle begive sig til Femern Bælt. Kongen ankrede op under Møn den 8. august og lettede den 9. august, samme dag som hollænderne passerede Øresund.

Flåderne mødtes ved Falsterbo, og der blev åbnet ild. Mens kongens eskadre var ved at krydse op mod vinden, kom den hollandske flåde med en frisk nordenvind i ryggen, og den kunne undslippe med minimale skader. Danskerne forfulgte dem, men det kom ikke til kamp, hollænderne undslap og kunne nu tilslutte sig den svenske flåde.

Christian den 4. mente ikke, svenskerne kunne nå at klargøre en større flådestyrke, inden vinteren lukkede havnene. Kongens plan var derfor at oplægge og efterse hovedflåden, som skulle være klar til den kommende sommer og kun have en mindre eskadre til at holde vagt i Femern Bælt. Det blev en fatal plan.

Kongen stolede så meget på, at svenskerne ikke kunne nå at udruste deres flåde, at han ikke gav sine skibe soldater ombord, og han havde også godt brug for dem på land. Admiral Pros Munds instruks lød på at "*sende fire eller fem af de lempeligste Skibe til at krydse continuerlig under de svenske Skær og ved Kalmarsund afyderste Magt og Formue, beskærme og forsvare Riget*". Det vil sige, at beskytte riget mod landgang fra de svenske hære i Nordtyskland og Jylland.

Svenskerne var kommet i et dilemma, da de var glade for hjælpen fra hollænderne, men de havde dårligt råd til at betale for den. Derfor måtte de hurtigst mulig se at slippe af med dem igen.

Den Svensk-Hollandske flåde forenes i Kalmar Sund den 5. oktober og sætter kursen mod Wismar for der at hente endnu et par skibe. Den 11. oktober om morgenen lettede de fra Wismar for en gunstig sydvestlig vind, men da flåden var nået op under Femern, sprang vinden om, og der blev givet ordre til at ankre. Den Danske flåde lå også til ankers ca. en mil vestligere.

Den Svensk-Hollandske flåde bestod af 33 orlogsskibe, 3 brandere⁴ og 5 galioner⁵, i alt 41 skibe og en besætning på 2800 mand, plus 1500 soldater. En overvældende styrke i forhold til den danske, og en afgørende forskel var de mange soldater, da man dengang erobrede de fleste skibe ved entring.

Erik Ottesen er tilsyneladende blevet afløst af Pros Mund (Bruun, s. 169): "*Mund laa med Erik Ottesen ved Møn; Kongen var ved Dragør med de 9 Skibe, og ikke ved Møn. Dersom det forholder sig saaledes, at der Dagen forinden var sendt Melding til Flaaden om de hollandske Skibes Ankomst, saa kan der maaske heri søges en Begrundelse for, at Kongen afskedigede Erik Ottesen, idet denne ikke i Tide havde truffet Foranstaltninger til at spærre Vejen for dem.*"

Erik Ottesen er ved flere lejligheder blevet beskyldt for forsømmelighed. Han blev i øvrigt beskyldt for medansvarlighed for underslæb i forbindelse med tømmerleverancer til Holmen, hvor han i perioder var øverste chef, og han blev i slutningen af 1644 frataget stillingen som Holmens admiral og døde kort tid herefter.

Admiral Pros Mund må i flere dage havde haft kendskab til modstandernes styrke og kunne, som vinden var, med lethed havde undgået kamp ved at sejle op gennem Langelandsbæltet, men han blev trofast på sin post og fulgte sin instruks *“at beskyrme og forsvare Riget”*. Han har nok også tænkt på den skæbne, der overgik Peter Galt.

I to dage blev skibene liggende til ankers på grund af storm, men den 13. oktober løjede det så meget, at begge flåder kunne lette. Vinden var sydvest, altså til fordel for svenskerne, som holdt ned på danskerne. Danskerne styrede i begyndelsen bort fra deres modstandere, men kun for at samle de skibe op, som under stormen var drevet i læ. Derefter vendte man og gik mod svenskerne. Kl. 10 kom de forreste skibe på skudhold af hinanden.

Svenskerne var i den tro, at Christian den 4. var ombord på *“Patientia”* og angreb med to svære orlogsskibe samt to brandere, der blev dirigeret ind mod *“Patientia”* for at sætte skibet ud af kampen så hurtigt som muligt. Branderne blev imidlertid snart drevet bort af kanonilden fra det danske skib, men straks derefter lagde de to svenske orlogsskibe sig på siden af det og entrede det. Den Franske Søkrigshistoriker Léon Guérin⁶ beskriver levende kampen på *“Patientias”* blodige dæk:

Pros Mund og hans mænd forsvarede sig forbitret mod den svenske overmagt uden tanke på at give køb. *“Musketterne foreslog ikke længere som Angrebsvaaben”* skriver Guérin videre, *“selv Entrepikerne blev til Besvær”*. Det kom til nærkamp på *“Patientia”*, hvor modstanderne skar halsen over på hinanden med dolke, og hvor man brødes og kværkede hinanden med kvælertag. Angribere og angrebne rullede blodigt mellem hverandre. Det gik endog så vidt, at en kampfælle blev ramt i stedet for en modstander.

Fod for fod blev danskerne tvunget tilbage over dækket, men på opfordring til at overgive sig, svarede Pros Mund blot, at han hellere ville falde med våben i hånd end overleve tabet af sit gode skib. Han kæmpede videre, til den sidste mand var bukket under for fjendens overmagt. Admiral Pros Mund blev efter flere øjenvidners forklaring skudt af svenske musketter, da han med sværdet i hånd forsvarede nedgangen til sin kahyt og nægtede at overgive sig. Hans lig blev plyndret, og nøgen blev han kastet i havet sammen med de andre søfolk, der blev dræbt ombord på *“Patientia”*.

Om eftermiddagen, da kampens udfald var givet, trak de danske skibe sig tilbage for at prøve at undslippe. Tre skibe blev indhentet: "To Løver" blev erobret, og "Havhesten" og "Fides" overgav sig. Af de resterende danske skibe blev "Neptunus", "Neldebladet", "Stormarn" og "Kronfisk" grundsat på Lollands sydkyst, og besætningerne flygtede i land. Desværre uden at få skibene sat i brand, hvorefter hollænderne kunne bjærge skibene.

Den hollandske fregat "Swarte Arent" sank, og det danske orlogsskib "Lindormen" eksploderede, da ilden nåede krudtkamret. "Delmenhorst" blev også grundsat, men her huggede besætningen hul i bunden af skibet og forsvarede sig, indtil de, da der kun var 30 usårede mænd tilbage, bjærgede sig i land. Da skibet ikke kunne bjærges, blev det sat i brand af det svenske skib "Lilla Delfin".

Tre små skibe, "Markatten", "Højenhald" og "Galioten", blev grundsat på så lavt vand, at hollænderne ikke kunne følge dem. Det lykkedes besætningerne sammen med strandvagten at forhindre en erobring af disse skibe, som senere kunne bjærges.

Kun to danske skibe blev forfulgt, nemlig "Lammet" og "Pelikanen". Svenskerne sendte fire af sine bedst sejlene skibe efter dem, nemlig "Regina", "Jägaren", "Gamla Fortuna" og "Katten", men begge de danske skibe undslap til København. Men skaden var slem nok. 14 store orlogsskibe var gået tabt med mere end 3000 næsten uerstattelige mænd, 2000 var blevet dræbt, og 1000 mand med Admiralerne Grabow og Jasmund i spidsen måtte i svensk fangenskab. Tallene hænger dog ikke sammen, da svenske optegnelser opgiver, at danskerne havde ca. 1900 søfolk plus 730 knekter⁷ ombord, hvorimod danske papirer siger, at der ingen soldater var på de danske skibe.

Hollænderne blev sendt hjem og krævede, ikke med urette, sin del af de tagne skibe, men de måtte nøjes med fregatten "Neptunus" på 24 kanoner. Resten af de danske skibe blev indlemmet i den svenske flåde. For første og eneste gang havde svenskerne vundet et stort søslag mod Danmark.

"Patientia" og "Oldenborg" blev da også i triumf sejlet til Stockholm, hvor de med 60 danske flag slæbende efter sig i vandet under stor jubel sejlede ind i havnen. "Patientia" havde en særlig interesse for svenskerne, fordi Gustav Adolfs enkedronning flygtede til Danmark i 1640 netop ombord på "Patientia".

Nu lå de danske øer ubeskyttet hen, men heldigvis undgik befolkningen landgang, for samtidig var svenskerne kommet i knibe nede i Tyskland og havde måttet trække alle deres tropper væk fra Jylland. Få måneder senere gik Sverige og Danmark til forhandlingsbordet. Ved Freden i Brömsebro i august 1645 afstod Danmark-Norge Halland i 30 år og mistede øerne Gotland og Øsel samt de norske landsdele Jämtland og Härjedalen.

Skanserne i Rødby Fjord.

De på den tid nylig anlagte skanser i Rødby Fjord kom for første og måske eneste gang i brug.

I et Svensk mindeskrift fra 1944 (*Slaget ved Femern...*) omtales det, at skibene blev forsvaret fra et batteri i land. Det kan kun være skanserne ved Bindernæs, der menes.

Der blev oprindeligt anlagt to skanser: En nordre, der eksisterer endnu, og en søndre, som desværre blev slettet ved digebyggeriet i 1873. De blev anlagt 1644 i slutningen af 30-års krigen.

Det er den almindelige opfattelse, at de skulle forsvare indsejlingen til fjorden og således også Rødby, men som de er placeret, kunne de hverken dække indsejlingen, der på den tid var ved Dragsminde, eller Rødby by. Langt mindre kunne de beskyde fjendtlige skibe i bæltet. Datidens kanoners rækkevidde var simpelthen ikke stor nok. Det havde derfor været mere naturligt at lægge dem ved selve sejløbet, som var ganske smalt mellem øerne Bredfjed og Myggefjed. Der lå i forvejen en stor toetagers bygning, hvor Søtolderen boede, og samtidig var det udsænkings- og overnatningssted for de rejsende, som enten skulle over til eller kom fra Tyskland. Det var her selve færgestedet var indtil 1749.

Skanserne, der lå på hver sit næs i Rødby Fjord med en afstand mellem sig på 4-500 meter, har således kunnet beskytte indsejlingen til den fjordarm, der lå bagved. Her kunne skibene ligge beskyttet af kanonerne på skanserne.

Jeg tror, det var en slags krigshavn, en teori der ikke er bekræftet nogen steder, men i bogen ”Rødby, Kongernes Færgeby gennem 750 år” er der en del, der støtter denne teori. Indsejlingen til Rødby Fjord omkring Dragsminde har haft stor betydning for Rødby (udskibning, told mv.) og har også haft en kraftig befæstning på skanserne, og formentlig har Christian den 4. forstået i hvert fald den ene skanse (Haugner, s. 17). På gamle kort går der altid en vej ud til nordre skanse. I 1627 får lensmanden ordre til at standse alle skibe og skuder, han kunne få fat på og sende dem til sydspidsen af Als medbringende proviant til 14 dage, da de skulle overføre krigsfolkene derfra. Når soldaterne kom til Rødby, skulle der skaffes nattelogi, indtil de kunne sendes videre – eller der kunne indrettes standkvarterer. Der opgives ikke noget antal, kun at der var mange.

Det må have været svært for Rødby at skulle huse så mange soldater plus deres heste og udrustning, og det kunne byen heller ikke, for den 2. marts 1628 får lensmand Christoffer Urne besked på, at han straks skal skaffe den nødvendige mængde rent halm til skibene, så soldaterne havde noget at ligge på. Det har altså ikke været muligt at skaffe husly i land, og derfor er skibene brugt som logi.

Den 5. marts 1628 foretager Admiral Henrik Vind et togt til Femern med en del af flåden, bestående af 6 skibe, ”Sælhunden”, ”Den flyvende Fisk”, ”Mynden”, ”Haren”, ”Den marstrandske Galej” og ”Den blaa Ørn”, og han skal medtage alle de skuder og krejterter med soldater, som ligger i Rødby – og derefter begive sig til Femernsund. Samtidig havde toolderen fået besked på at lade alle borgere i Rødby spænde deres egne heste for de 2 kanoner, som Kongen har ladet føre til Rødby med krudt og kugler og andet tilbehør, og uden forsømmelse straks i nat føre dem til Nakskov.

Det gamle Dragsminde. Udsnit af generalstabskort ved Lidsø og antydning af den nu jævned skanse på Sønder Bindernæs (Haugner)

skal føres tilbage til Nakskov, kun en lille kanon blev tilbage. Menes der her, når man skriver Dragsminde, selve indsejlingen til fjorden eller er det skanserne, der menes? Skanserne var anlagt på hver sit næs og kunne således kun beskytte de skibe, der løb ind i bugten mellem dem. Med den tids kanoner kunne man ikke beskyde selve indsejlingen, men måske har der også været et batteri ved Dragsminde! - Strandvagten, der omtales, var ryttere som skulle afpatruljere stranden mellem Rødby og Nysted. (22 mand i Rødby, 12 mand i Nysted).

Christian den 4. bebrejdede sin svigersøn, Rigshofmester Corfitz Ulfeldt, at han på egen hånd havde aftakket 500 matroser i efteråret 1644. Ulfeldt måtte svare skriftligt. Han forklarede, at de 500 bådsmand var opsagt på grund af sygdom, da det var for dyrt at underholde folk, der ikke kunne bruges i tjenesten. Afskedigelserne var først sket efter sidste flådetogt, hvor der var kommet 1700 syge matroser i land.

Var det nogle af de mange søfolk, der flygtede ind til kysten ved Rødby?

To dage efter får lensmanden ordre til, at det indskibede mandskab straks skal sættes i land og marchere til Nakskov og der indskibes sammen med andre fra Albuen, og de orlogsskibe, der ligger i Rødby, skal straks gå til Nakskov. På det tidspunkt tyder meget på, at Rødby (Dragsminde) åbenbart har fungeret som flådebase.

Kun den nordre skanse er tilbage og er nu en del af Lalandias golfbane. Den søndre skanse blev brugt til digebyggeri efter 1872.

Nu da "Delmenhorst" er fundet vest for Rødbyhavn på lavt vand, kan man forestille sig, at besætningen har forsøgt at komme så tæt på den sydlige skanse som muligt for at få hjælp fra land.

Den 11. marts 1644 skriver Prins Christian, der opholdt sig i Nakskov, i et brev, om at hverve 600 mand for mindst 3 måneder til bl.a. skansebygning under Major Jørgen Maes. Ingeniøren, som byggede dem, var Magister Ivar Wandal, kannik og professor i Lunds Stift.

I "Rødby, Kongernes Færgeby..." skrives der også, at det svære skyts ved Dragsminde

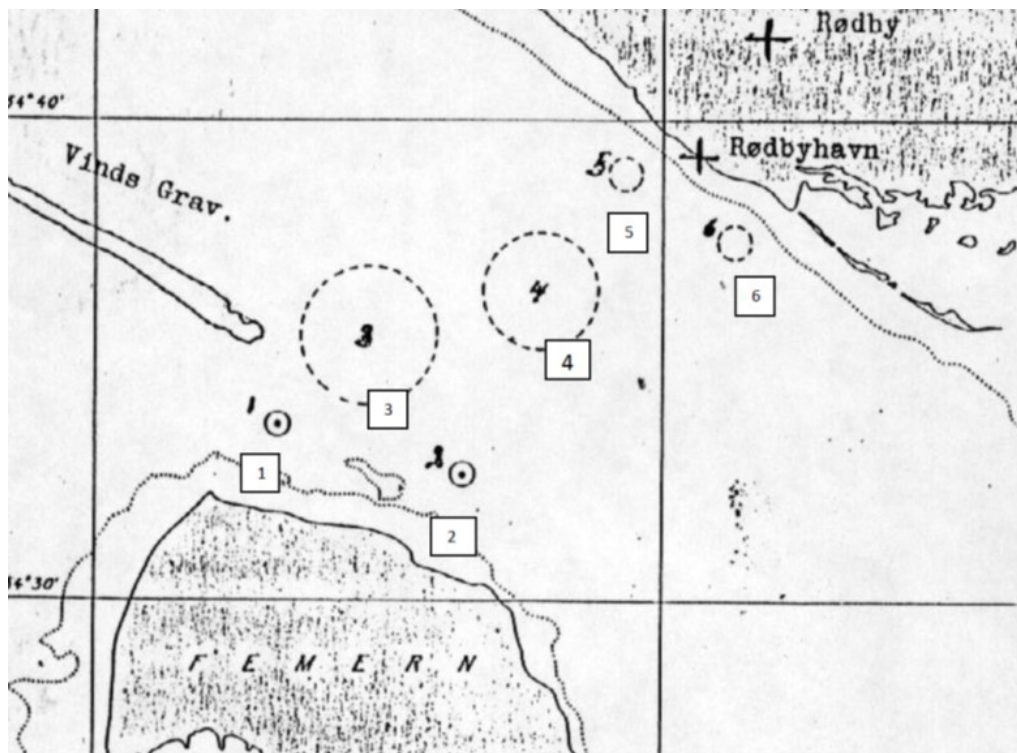
Afslutning

Slaget i Femernbælt er en noget overset del af vores historie, og ingen steder er der rejst et mindesmærke for Pros Mund. Hans navn burde ikke være mindre kendt og hædret end Iver Hvidtfeldts og andre store skikkelser i den danske marines historie.

Udsnit af Jens Sørensens kort. Søkartarkivet ca. år 1700

Hvorfor ikke lade den nordre skanse blive ryddet for træer og buske og ført tilbage til sin oprindelige skikkelse og lade opstille nogle kanoner, blandt andet den lille, der stod bag det gamle rådhus i Rødbjerge? Lad dem komme til at stå, hvor de stod for 300 år siden, opstil nogle plancher med tegninger over kystlinjen og fjorden, som den så ud dengang, skriv om Slaget i Femern Bælt, vis hvor skibene blev grundsat, og lad det blive et mindesmærke over det, som skete her ud for vores kyst.

1. Den danske flådes ankerplads fra d. 11 til 13. okt.
2. Den svenske flådes ankerplads samme tid.
3. Området for slaget med "Patienta" "Lindormen" og "Oldenborg"
4. Området for erobringen af "To Lover" "Havhesten" og "Fides"
5. Området for strandingen og erobringen af "Neptunus", "Neldebladet", "Stormarn" og "Kronfisk" samt hvor "Delmenhorst" brændte.
6. Området for strandingen af "Markatten", "Højehald" og "Galioten".

Her tror jeg der er byttet om på områderne 5 og 6, hvis de tre skibe blev forsvaret fra et batteri i land, må det have været fra skanserne vest for Rødbyhavn, der var ingen øst for.

BILAG: Oversigt over flåderne den 13. oktober 1644.

Den danske flådestyrke den 13. oktober 1644 under ledelse af Admiral Pros Mund				
Skibs navn	Skibstype	Kanoner	Fører	Besætning
Patientia	Admiralskib	48	Admiral Pros Mund. Kaptajn David Dannie.	250
Oldenburg	orlogsskib	42	Admiral Grabow. Kaptajn Niels Eriksen	200
Lindormen	Orlogsskib	40	Viceadmiral. Kaptajn Nils Manli	200
Tre Løver	Fregat	38	Schoutbynacht ⁸ . Kaptajn Peter Gorresen	194
Stormarn	Fregat	32	Schoutbynacht H.	112
Pelican	Fregat	30	Kaptajn Orning	110
Fides	Fregat	28	Kaptajn Kaas	104
Delmenhorst	Fregat	28	Kaptajn Knudsen	100
Neptunus	Fregat	28	Kaptajn Mortensen	99
To Løver	Fregat	24	Kaptajn Bruen	104
Neldebladet	Fregat	24	Kaptajn Willums	102
Kronfisk	Fregat	20	Kaptajn Holst	104
Lammet	Fregat	16	Kaptajn Nielsen	103
Markatten	Fregat	16	Kaptajn Juppe	72
Havhesten	Fregat	14	Kaptajn Bertelsen	82
Højenhald	Galej	8	Kaptajn Haugers	25
Galioten	Galej	2	Kaptajn Richert	6
I alt: 17 skibe, 438 kanoner og 1967 søfolk.				

Den svenske flådestyrke den 13. oktober 1644. Under ledelse af Generalmajor K. G. Wrangel				
Skibs navn	Kanoner	Fører	Besætning	
			Søfolk	Soldater
Wrangels eskadre				
Smålands Lejon	40	Generalmajor K. G. Wrangel Kaptajn Rolof Johansson	119	65
Regina	37	Major Abraham Duquesne	99	65
Göteborg	36	Kaptajn Mathijs Corneliusen	123	55
Leoparden	30	Kaptajn Regert Stafford	73	55
Nya el. Vesterviks Fortuna	24	Kaptajn Jacob de Boer	67	55
Kattan	22	Kaptajn Tønnes Adriansson Speck	46	44
Merrman (brännare)	-	Löjtnant Joachim Jochimsson	30	0
Caritas (brännare)	-	Kaptajn Mikel Corneliusen	20	0
Postpferd (galjot)	2	?	9	0
Blums Eskadre				
Draken	40	Admiral Peter Blum	123	66
Jägaren	30	Kaptajn Enoch Marinnissen Wien	77	55
Havfrun	24	Kaptajn Cornelius Adriansson Cattwijk	60	42
Achilles	26	Kaptajn Jan Ades de Vries	68	55
Svanen	28	Kaptajn Peter Lucifer	58	55
Gamla Fortuna	18	Kaptajn Peter Lucifer	68	56
En Galjot	-	?	9	0
Wismar skeppen				
TreKronar	32	Major Berent Stubbe Kaptajn Jöran Mattesson Bissmanskarl	80	66
Lammet	12	Kaptajn Cornelius Adriansson Nawe	46	40
Fenix	14	Kaptajn Didrik Olufsson	21	25
Lilla Delfin (Brännare)	-	Kaptajn Banos Löjtnant Nils Danielsson	30	0
I alt 412 kanoner, 20 skibe, 1226 søfolk og 799 soldater				

**Den hollandske flådestyrke den 13. oktober 1644.
Under ledelse af Admiral Maerten Thijssen Anckarhielm.**

Skibs navn	Kanoner	Fører	Besætning
Ancharheims eskadre			
Jupiter	34	Admiral Maerten Thijssen Anckarhielm Kaptajn Aldert Heeris	85
Conick van Sweden	28	Kaptajn Claes Sipkens	60
Campen	26	Kaptajn Dierick Corneliusson Os	60
Patientia	24	Kaptajn Arent Gabbesen	60
Witte Engel	34	Kaptajn Cornekius Hessel Diericx	78
Prins	20	Kaptajn Cornelius Jacobsen Nauooge	57
Broucer	20	Kaptajn Cornelis Janssen Brouwer	55
Harderinne	8	Kaptajn Carel Janssen	30
Gerretsens eskadre			
Groote Delphijn	38	Viceadmiral Hendrik Gerretsen Kaptajn Crijn Claessen Velsen	80
Swarte Rave	26	Kaptajn Jan Terstegen	75
Swarte Arent	22	Kaptajn Jacob Siwetssen Spanimnes	60
Sct. Maerten	20	Kaptajn Abraham Wittboom	75
Liefde Van Hoorn	20	Kaptajn Symon Diericksen Crab	40
Sct. Matheus	24	Kaptajn Pieter Pieterssen Sloos	70
Marcussen Eskadre			
Out el. Groot Vlissingen	26	Schoutbynacht Pieter Narcussen	90
Gecroonde Liefde	31	Kaptajn Cornelius Lenertssen Bleuw	60
Nieuw Vlissingen	24	Kaptajn Willem Huybertssen Metalman	90
Vergulde Posthoorn	20	Kaptajn Jan Pierterssen	55
Wapen van Medenblik	20	Kaptajn Lucas Pierterssen	70
Nieuwe Gottenburg	22	Kaptajn Jacob Gabbesen	52
De Galliotte	2	Kaptajn Aris Janssen	6
I alt: 21 skibe, 487 kanoner 1308 søfolk og 661 soldater.			

661

Christian Løye er en ægte Rødbynit, der har levet en stor del af sit liv på havet. Han har sejlet på de store have, siden han i 1959 stod til søs første gang. I 1969 vendte han hjem og sejlede så på overfarten mellem Rødby og Puttgarden. Han har altid interesseret sig for søfart specielt i forhold til Rødby og Lolland. Han er i dag frivillig på Sydlollands lokalhistoriske arkiv, hvor han bidrager med sin store viden netop om skibe og søfart. Han har gennem tiderne skrevet adskillige notater om søfart i forbindelse med Sydlolland.

Litteratur:

Bruun, Chr: Slaget paa Kolberger Heide den 1. juli 1644, og de derefter følgende begivenheder. Et bidrag til den danske og svenske søkrigshistorie med et kort over Kieler kanalen og Kieler Fjord.

(Kbh.1879).

Garde H. G: Den dansk-norske sømagts historie 1535-1700- (Kbh. 1861).

Steensen, R. Steen (red.): Flåden gennem 475 år. (1974).

Hansen, Marius: Rødby, Kongernes færgeby gennem 750 år. (Rødby1981).

Hansen, Marius:Træk af Fugleflugtsliniens historie. (Rødby 1973)

Haugner, C. C.: Rødby Købstad og Fuglse Herred Søndre del. (Nakskov 1928).

Illustreret Konversationsleksikon 1897 (bind 6+9).

Liljefalk Axel: Krigstildragelser i Østersøen, in: Tidsskrift for søvæsen s. 489, Selieutenant-Selskabet. 1911.

Larsen, Axel: Nogle optegnelser, in: Tidsskrift for søvæsen s. 50. Selieutenant-Selskabet (1897).

Liljefalk, Axel: Krigstildragelser, in: Tidsskrift for søvæsen s. 605. Selieutenant-Selskabet (1913).

Lund, Troels: Historiske Fortællinger bind. 8.

Nationaltidende 13-10-1944.

Probst, Niels M.: Slaget i Femern Bælt 13. oktober 1644. Marinehistorisk tidsskrift nr. 2-1986. Marinehistorisk selskab.

Slaget ved Femern. (Svensk) Minneskrift utarbetad av Försvarsstabens Krigshistoriska avdeling. Sjöhistoriska samfundet. Sjöfartsmuseets i Göteborg 1944.

Grandjean, Louis E. Søkortets Stednavne, Skåne. (1945).

<https://www.vikingskibsmuseet.dk/fagligt/marinarkaeologi/marinarkaeologiske-undersogelser/vragundersogelse-i-femern-baelt/fundet-to-krigsskibe-fra-1600-tallet/historisk-baggrund-for-slaget-ved-femern>

Noter:

¹ <https://www.vikingskibsmuseet.dk/fagligt/marinarkaeologi/marinarkaeologiske-undersogelser/det-sidste-krigsskib-fra-slaget-i-femern-baelt-1644> (12. januar 2021).

² <https://www.vikingskibsmuseet.dk/faglig> (31-10-2020).

³ Dalarø er en lokalitet beliggende i Haninge Kommune, Stockholm, med 1.199 indbyggere i 2010.

⁴ Udslidt fartøj, der lastet med brand- og eksplosionslette ting blev antændt og sendt ned mod fjendens skibe i håb om, at branderen skulle sætte fjendens styrker i brand.

⁵ En galeon er i skibsterminologi betegnelsen for et fartøj, udviklet fra koggen, men uden dennes høje overbygning forrest.

⁶ Léon Guérin (1807-1885) var en fransk søhistoriker.

⁷ Soldater.

Berideren fra Stokkemarke

Af Peter Schmaltz-Jørgensen

I denne artikel om berideren fra Stokkemarke beretter Peter Schmaltz-Jørgensen om sin tipoldefars opvækst og senere livsforløb. Datidens sociale levevilkår, der var præget af bl.a. fattigdom, førte i dette tilfælde til, at familien i perioder måtte lade sig forsørge af datidens offentlige system, og hvad dette kunne indebære af småkriminalitet og plattenslageri parret med et for stort forbrug af alkohol. Den sidste løsning på dette kunne så være udvandring til Amerika.

Året er 1826. Stedet er landsbysamfundet i og omkring Stokkemarke på Lolland. Hovedpersonen hedder Peder Jensen og er forfatterens oldefar. Hans mor spiller selvfølgelig en vis rolle. Det er den 20-årige Anne Hansdatter [1806-1863] fra Tjennemarke. Hun er ikke under sognets forsorg, og kommer det for så vidt heller aldrig. Men indtil flere af hendes nære slægtninge skal senere lægge beslag på Stokkemarkes beskedne fattigkasse.

Det er sommer, året er som sagt 1826, og Anne er tjenestepige i præstegården i Stokkemarke sammen med sin gode veninde, Maren Andersdatter. Anne er kæreste med tjenestekarl Jens Karl Poulsen [1803-1844], som bor og arbejder kun få km derfra i Saltvig. Flirteriet får alvorlige konsekvenser. Resultatet ses i Stokkemarke Kirkebog den sidste dag i februar 1827:

Født 28. Februar 1827 Stokkemarke Sogn – Peder Jensen – døbt i Kirken den 4. Marts – Moderen Ane Hansdatter fra Tjennemarke, som Barnefader udlagt Ungkarl Jens Karl Poulsen fra Blåns Saltvig.

Fadderne er bl.a. Maren Andersdatter, som tjener i præstegården, et par ungarle samt den kun 16-årige veninde, Barbra Mikkelsdatter. De er alle fra Tjennemarke, hvor Annas mor fortsat bor. Under Bemærkninger skriver præsten, at barnet er et "Slegfredbarn". [Dvs. at mor og far ikke er gift].

Jens Karl Poulsen vil åbenbart ikke gifte sig med Anne Hansdatter, og hun må derfor tage sagen i sin egen hånd. Hun indgår efter nogle år et bekvemmelighedsægteskab med en 25 år ældre enkemand.

1841 - Konfirmation i Stokkemarke Kirke

Peder Jensen er nu blevet 14 år gammel. Han bor med sin mor og nogle halvsøskende på gården Knuthenlund. Peders syv års skolegang i Kjældernæs Skole er ved at være slut, og i hele vinteren 1840/41 har han gået til konfirmationsforberedelser hos præsten i Stokkemarke. Han

får pæne anmærkninger i kirkebogen. Mg- i både kundskaber og opførsel, skriver præsten. Dum er han ikke. - De følgende omkring ti år går med at være tjenestekarl på diverse gårde på Lolland. I 1845 ses han hos gårdmand Ole Jensen Kaae i Saltvig, senere i Grimstrup, og i 1850 er han som 22-årig ansat hos storkøbmand Jacob Lunddahl på Østergade i Maribo.

Soldat og krig 1848-1850

Peder Jensen er indkaldt i krigen 1848-1850 som husar. Han er karakteriseret i flere lægdsruller som *"spædlemmet - og slankt bygget"*. Højde 1,60 m. Dvs. at han har været det, vi i dag ville kalde for en lille, tynd splejs. Det er nok i de perioder, han tilegner sig færdigheder i at håndtere heste, og hvor han får tilnavnet *"Berider"*. Som vi senere skal se, er det et tilnavn, der følger ham i mange år frem, ja, selv retssystemet bruger det. - Kort efter at have afsluttet sin militærtjeneste omkring 1851 begynder Peder på en halvkriminel bane, hvor han forsvinder fra myndighederne - han *"flyver under radaren"*. Han melder sig ikke til de obligatoriske sessioner, han skifter hyppigt job og giver falske oplysninger, bl.a. om sine opholdssteder. I perioden fra 1851 til omkring sommeren 1860 holder han sig langt væk fra Stokkemarke og Lolland. I lægdsrullen for Gentofte Sogn i 1866 står der, at han glimrer ved sit fravær, at man har rykket ham, men han svarer ikke. - Han er nu 39 år gammel og kan slettes af lægdsrullen. I den bemærkes: *"Afsked - Session 1866 - Bøderne under Indfrielse"*. Det sidste betyder næppe, at han har betalt. For Peder Jensen er over alle bjerge, måske i Amerika. Det kommer vi tilbage til.

Der eksisterer desværre ingen billeder af Peder Jensen. Men i arkivernes dokumenter får vi oplyst, at han så almindelig ud, men havde et lille såkaldt "fipskæg" på hagen, sikkert en modesag dengang, jf. billedet af Frederik den VII, som var Peder Jensens konge indtil 1863.

Efter Treårskrigen ses Peder som sagt at være beskæftiget ved forskellige landbrug i og omkring København, bl. andet på Amager, men i sommeren 1860 flytter han til Falster og får der beskæftigelse på nogle af de større gårde på Sydfalster, Gedsergård og Bøtøgård.

Falster - Gedesby Sogn – 1860

Engang i sommeren 1861 stifter den nu 34-årige Peder Jensen bekendtskab med den otte år

ynge Maren Kirstine Pedersen fra Skelby. Hun er ugift, enlig moder, og forsørges for det meste af sognets fattigvæsen. Maren Kirstine og Peder bliver kærestere, og i marts 1862 føder Maren Kirstine sit andet barn. Han får navnet Niels Peder Pedersen. Kirkebogen beretter, at Peder Jensen er far - udlagt forstås.

Maren Kirstine har nu to børn. Den førstefødte er Petra født i 1860. Barnets far er schæfer Frederik Pedersen fra Gedsergård. Det andet barn er ovennævnte Niels Peder. Maren Kirstine er dog fortsat ugift, men har nu sin otte år ældre kæreste Peder Jensen, som anføres at være landarbejder. Da de nu har et fælles barn, er det nok bedre, at de bliver gift, og da sønnen Niels Peder er 18 måneder gammel, bliver de viet af pastor Christian Begtrup Friis i Skelby Kirke. Det sker sommeren 1863 - den 28. juni. De har været hos pastor Friis og aftalt det hele den 2. maj 1863. Alt ånder fred og ro – lidt endnu!

Storbyen Nykøbing Falster

For indbyggerne på Falster er Nykøbing ”hovedstaden”. Det er byen, man tager til, når man skal handle, foretage sig officielle ting og større indkøb. I byen bor ca. 2.000 mennesker, og en lang række øvrigheds personer, amtmanden, herredsfogeden m.fl.

Da Peder Jensens familie vokser, og da der er roligt i landbruget i vintermånederne, er han omkring oktober/november 1863 taget til Nykøbing for at skaffe lidt tøj til sig selv og sin voksende familie. Hos byens marskandiser har han fundet forskelligt, og da Peder Jensen ikke kan betale hele købesummen her og nu, underskriver han et gældsbevis på restsummen. Med den venlige marskandiser indgår han en aftale om, hvordan resten skal betales. Peder Jensen fortæller helt korrekt, hvor han bor, men han ævler lidt - han har måske drukket lidt frokost på kroen - og meddeler marskandiseren, at han hedder Peder Pedersen, og som sådan underskriver han også gældsbeviset. Efterfølgende sker så det, at Peder Jensen ikke kan overholde aftalerne om afdrag, og på et tidspunkt må der mægling til i Forligskommissionen i Nykøbing, og en ny afdragsordning aftales. Også denne aftale underskriver Peder Jensen med navnet ”Peder Pedersen”. På dansk hedder det dokumentfalsk! Man må ikke udgive sig for en person, man ikke er.

Igen i januar 1864 er Peder Jensen taget ind til Nykøbing, muligvis for at ordne diverse papirer i forbindelse med sin moders død. Når han nu er der, skal han selvfølgelig også besøge forskellige værtshuse i byen og få, som året før, lidt for meget at drikke. Det er onsdag den 20. januar 1864. Snakken går i værtshuset. Vi har fået en ny konge, og Danmark er igen ved at komme i krig med naboen mod syd, og i det røgfyldte lokale går bølgerne og palaveren højt. Blandt de andre gæster er også den 50-årige slagter Hans Andersen, med tilnavnet ”Gammel” fra landsbyflækken Tunderup lidt øst for Nykøbing. De kalder ham ”Gammel”, fordi der uheldigvis i landsbyen er indtil flere ved navn Hans Andersen.

Den 36-årige Peder Jensen og den 50-årige slagter Hans Andersen kommer i snak, fuldesnak kan man vist kalde det. Som tiden går, og snaps og øl skylles ned, bliver stemningen bedre og bedre. - En lettere beruset Peder fortæller slagteren, at han på grund af de urolige tilstande i Slesvig-Holsten, netop er blevet indkaldt til krigstjeneste. Men han har prøvet det en gang

før, nemlig i 1848. Derfor vil han denne gang lade en anden stille for sig. Selvfølgelig skete noget sådant mod en eller anden form for kompensation. Og - fortæller Peder - derfor mangler jeg "bummelummer" - så jeg kan betale ham, der stiller for mig. Jeg er derfor parat til at bortsælge min ko. - *Vil du købe den, slagter Andersen?*

De to - nu halvbesofne værtshusgæster - bliver på et tidspunkt endelig enige om pris, levering og forskud. Navne og opholdssteder udveksles, og Andersen stikker derfor Peder Jensen to rdl. i forskud. So far so good! De to rdl. svarer til tre à fire dages løn for Peder Jensen. Hans Andersen mener bestemt, han har gjort en fed forretning, men undrer sig nok en smule over prisen. Peder Jensen har, eller rettere får, efterfølgende et problem. Han kan ikke levere den lovede ko, af den simple grund, at han ikke ejer en sådan.

Med de to rdl. på hånden fortsætter Peder Jensen sin turen rundt i byen og tager dagen efter tilbage til Gedser. I Tunderup sidder slagteren og venter forgæves på den ko, han har købt, men opdager sandsynligvis meget snart, at der er noget rivende galt, for der ikke er kommet nogen ko - død eller levende - til den aftalte tid. Få dage senere henvender Andersen sig til politimester og byfoged Pontoppidan i Nykøbing og anmelder Peder Jensen for bedrageri.

Besyderligt nok har den lokale politimyndighed i Nykøbing modtaget endnu en anmeldelse vedrørende en person, som de fluks identificerer som Peder Jensen i Gedser. Anmeldelsen kommer fra den lokale marskandiser i Nykøbing, der er utilfreds med, at Peder "Pedersen" nede i Gedesby ikke lever op til de skriftlige aftaler der er indgået om betaling af de købte "Beklædningsgenstande", som der står i retsprotokollen. Med andre ord - to anklager for bedrageri på samme tidspunkt.

Carl Ludvig Ferdinand Pontoppidan, justitsråd, etatsråd, R af D. Pontoppidan er en central person i denne beretning. I februar 1864 er han 49 år gammel. Han er født i Nakskov 1815, og blev i 1859 udnævnt til borgmester, byfoged og byskriver i Nykøbing, samt herredsfoged og skriver i Nykøbing Herred. Han delte således sin tid mellem at være byens mand og den lokale ordensmagt. I dag ville vi nok kalde ham for politimester. Det er i sidstnævnte sammenhæng vi stifter bekendtskab med ham. Han omtales som en utrolig arbejdsom person, der havde et åbent blik for alt, og intet blev overset eller glemt. Hans retskafne karakter gjorde, at han med stor omsorg tog sig af fattiges og lidendes forhold i området. Han var beskeden og tilbageholdende, og den karakteristisk passer ganske godt til denne sag. Pontoppidan var gift, havde børn, og døde i Nykøbing i 1877 i en alder af 66 år. Foto: Det Kgl. Bibliotek.

Peder Jensen arresteres. - Autoriteten i Nykøbing, byens borgmester, byfoged, politimester og herredsfoged Carl Ludvig Pontoppidan træder nu i karakter. Den 10. februar sender han politibetjent Petersen fra Nykøbing til Gedser. Petersen møder op hos Peder Jensen, foreholder ham de fremsatte anklager om bedrageri. Peder Jensen nægter, men indvilger i at følge med, og betjenten tilføjer, som han skal: *"Du skal betragte dig som arresteret"*. - Betjenten beder ham følge med ud til hestevognen, og sammen kører de de 20 km til Nykøbing. Her indsættes Peder Jensen i arresthusets kælder - foreløbig i varetægt.

Bedrageri

Nykøbing købstads arrestjournal er klar og entydig. Der står: "... anholdt nr. 237 - Arbejdsmand Peter Jensen, med Tilnavnet "Berider". Født i Kjældernæs, Stokkemarke Sogn paa Lolland. Alder 37 Aar, 61 Tommer høj - slankt bygget - brune Øjne. Blondt Haar og Skæg paa Hagen, men uden særlige Kendetegn. Arresteret den 10. Februar 1864 af Nykøbing Kjøbstads Jurisdiktion. Af hvilken Aarsag - Bedrageri."

Torsdag formiddag, den 11. februar 1864, fremstilles arrestanten i grundlovsforhør. Dommer i den forestående retssag er Carl Ludvig Pontoppidan. Man må konstatere, at Pontoppidan har mange hatte på. Den ville ikke være gået i dag. Han erklærer sig enig i varetægtsfængsling, så længe sagen efterforskes. - Processen kan nu tage sin begyndelse. Det tog tre måneder at komme rundt i alle hjørner af Peder Jensens eskapader. Han er i den periode, som det hedder i protokollen i *"simpelt Fængsel paa almindelig Fangekost"*, og februar og marts går med at få efterprøvet de to anklagepunkter. - Medens Peder sidder i Nykøbing arresthus, har Maren Kirstine, præcis ni måneder efter brylluppet, født sit tredje barn, datteren Anna Jensine Emilie Elvilda.

Thi kendes for ret ...

Den 18. april 1864 om formiddagen klokken 10½ blev Nykøbing Købstads Ekstraret holdt på byens Rådhus, i overværelse af vidner. - Prokurator Carl Blæsberg er mødt op som Peder Jensens forsvarer, og han udbeder sig sagen udsat i otte dage samt alle sagsakterne udleveret til gennemsyn. Peder Jensen er selv til stede og er *"fremstillet fri for Tvang"*. Det må vel betyde, at han lod sig fremstille i retten godvilligt og efter alt at dømme uden hånd- eller fodlænker.

Afsluttende retsmøde og dom

To uger senere afholdes sidste retsmøde. Pontoppidan og hans medarbejdere har nu i en uge overvejet sagen grundigt. Stående ved skranken påhører Peder Jensen dommen.

Dom:

"Det er lagt Peder Jensen med Tilnavnet Berider til Last, at have udstedt et Gælds-brev til en Marskandiser i Nykøbing på 11 Rdl. og 3 Sk. under et urigtigt Navn, samt at have underskrevet sig med Navnet Peder Pedersen. Ved en senere Genforhandling i Forligskommissionen om gældens Afvikling og Størrelse har Peder Jensen gentaget Forfalskningen, men har i Retten erkendt at være Beløbet skyldigt og givet Løfte om dets Betaling.

Peder Jensen har imidlertid forklaret Retten, at han ikke havde til Hensigt at efterskrive nogen anden Persons Navn, eller at udgive sig for en anden Person end den han var. Peder

Jensen har oplyst, at han ved Underskrivelsen af Gælds brevet var saa forvirret, til dels paa Grund af at han havde drukket for meget, og at han ikke i Øjeblikket rigtigt kunde huske hvad han hed. Senere i Forligskommissionen havde han fastholdt det falske Navn, da det var under det, han var blevet indkaldt.

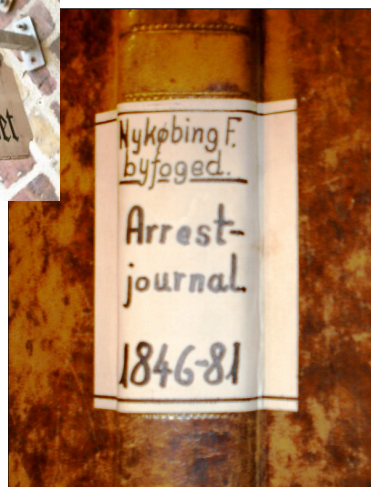
Retten har under Sagen taget Hensyn til, at Arrestanten Peder Jensen ikke har benægtet sit rigtige Navn, eller gjort Forsøg paa at unddrage sig Gælden. Han har saaledes ikke skuffet sin Kreditor, som uden Problemer har kunnet fremfinde ham i Gedesby, og der gjort Fordringen gældende.

Summa, summarum. Det skønnes ikke, at Arrestanten ved sit Forhold har paadraget sig noget kriminelt Ansvar. - Peder Jensen er endvidere tiltalt for et bedragerisk Forhold, idet han under sin Tilstedeværelse paa et Værtshus her i Byen, den 20. Januar 1864, har falbudt en Ko til en Slagter, uagtet at han ikke ejede nogen saadan. Efter at have afsluttet Handelen modtog han 2 Rdl. i Forskud paa Købesummen. Peder Jensen har altsaa med svigagtig Hensigt, og under falskt Foregivende franarret Slagter Hans Andersen Gammel i Tunderup ved Karleby de nævnte 2 Rdl. - Retten finder, at Beløbets Størrelse bør tages i Betragtning, samt at Handlingen er foregaaet paa et Værtshus, og under Omstændigheder, som den ældre og mere erfarne Slagter ikke burde indlade sig paa. F.eks. Prisen paa Koen, som var opgivet alt for lavt, samt at Sælgers Identitet var Slagteren aldeles ubekendt. Alle disse Forhold burde have vagt Tvivl hos Køber om Handelen virkelig var alvorligt ment. - Sagen synes derfor at kunde henføres under Forordning af 11. April 1840 § 50, der fastsætter Straffen for Personer over den kriminelle Lavalder, og som ikke tidligere har været straffet til: Fængsel paa Vand og Brød i fire Dage. - Endvidere skal Arrestanten erstatte den besvegne Slagter de franarrede 2 Rdl., ligesom han vil have at udrede Sagens Omkostninger og deriblandt Salærium til Aktor [anklager] og Defensor [forsvarer] 4 Rdl. til hver. - Thi kendes for Ret. - Pontoppidan."

Der går nu skriftlig meddelelse om dommen til arrestforvalteren Petersen, og i arrestprotokollen indskriver han følgende: "Sagens Udfald: Ifølge Dom af 2. Maj 1864 straffet med 4 Dages Fængsel paa Vand og Brød. Vand og Brød fra den 8. Maj til den 12. sam. Maaned 1864. Løsladt den 12. Maj 1864."

Straffen udstået - hjem til konen

Torsdag den 12. maj kan Peder Jensen så rejse hjem til Gedesby til

Som anholdt nr. 237 ses arbejdsmand Peter Jensen, med tilnavnet "Berider". Født i Kjældernæs, Stokke-marke Sogn på Lolland. Alder 37 år. Han er 61 tommer høj - [svarer til 1,60 m] – slankt bygget – brune øjne. Blondt hår og skæg på hagen, men uden særegne kendetegn. Arresteret den 10. februar 1864 af Nykøbing Kjøbstads Jurisdiktion. Af hvilken årsag - bedrageri. Foto forfatteren.

Maren Kirstine, Petra, Niels Peder og den kun 1½ måned gamle Anna Jensine, som han aldrig har set. Straffen er udstået, og dommen var efter alt at dømme rimelig, men de 89 dage i varretægt - inden dommen på de fire dage på vand og brød - må vel efter nutidens normer anses for at være særdeles lang. Nu skal Peder Jensen igen søge at finde sig noget reelt arbejde i Gedesby og omegn. Det sker også. Han får arbejde som landarbejder og er sikkert beskæftiget med at passe heste og andet forefaldende landarbejde. Sommeren er en god tid i landbruget – alt ånder fred og idyl! Men det skal desværre ikke vare så længe, før der er sorte skyer i horisonten.

Hvem skal nu betale?

Alt medens Peder Jensen har siddet i brummen i Nykøbing, har fattigkassen i Gedesby måttet underholde Maren Kirstine og de tre børn. Det er ved at være en bekostelig affære. Og hvordan er det nu med ham Peder Jensen? Han stammer jo slet ikke her fra Falster og slet ikke fra Gedesby Sogn. Under de mange forhør i Nykøbing har man fået fortalt, at han først er kommet til Gedesby i sommeren 1860 og således ikke har fået fast ophold i det nye sogn. På den tid kunne man først få fast ophold i et nyt sogn og komme under deres forsorg efter fire års fast ophold. Denne regel opfylder Peder Jensen ikke, og selv om formanden for Gedesbys Fattigkasse - pastor Friis - har lagt ud for Maren Kirstine og børnene, vil man nu gerne have sine udlæg dækket af Peder Jensens oprindelige hjemsovn, som er Stokkemarke. - Friis skriver derfor til sin kollega, pastor Christian Ludvig Galschiøt, i Stokkemarke. Galschiøt svarer slet ikke.

Efteråret 1864

Straffen er udstået, og fra maj 1864 er Peder Jensen igen hjemme, og ægtefolkene bor sammen i et hus stillet til rådighed af Gedesby Kommunes fattigvæsen. Peder Jensen har fået arbejde på Tangegården ved Bøtø, og han passer det til alle parter tilfredshed. Men Maren Kirstine er til gengæld ikke tilfreds med sin mand. Hun kommer tit og ofte op på de høje nagler.

I efteråret 1864 er den spæde Anna Jensine kun et halvt år gammel, og med pasning af hende er der nok at tage sig til i hjemmet. Den kun 2½-årige Niels Peder er knap så tidskrævende, han passer nærmest sig selv. Men alligevel mener Maren Kirstine, at hendes mand godt kunne tage lidt mere aktivt del i pasningen og plejen af børnene, i særdeleshed når de er syge. Det gør han så også, men det medfører, at han ikke kan passe sit arbejde, og han bliver derfor fyret fra Tangegården.

Hvorfor drikker Jeppe?

Januar 1865 er som andre mørke vintermåneder træls at komme igennem, og det er bitterlig koldt. Brænde har Jensens kun lidt af, for Peder har solgt en del af det, de havde. I den sidste uge af januar 1865 bliver børnene syge, og den snart treårige Niels Peder får mæslinger. Knægten er ret så medtaget. Maren Kirstine føler ikke, at hun får den nødvendige hjælp fra sin fortrukne mand, og alt medens børnene hyler og skriger, flyder det med våde bleer og eder og forbandelser. Penge har de ingen af, og det lidt, de har, kommer fra fattigvæsenet.

Det gamle arresthus i Nykøbing, nedrevet i 1872. I husets kælder sad Peder Jensen i tre måneder i 1864, hvoraf de sidste fire dage var på "vand og brød". Det var et ubehageligt opholdssted, som var forsynet med jernbøjler i murene og tunge jernlænker med halsring og lås. Det påstås, at disse "faciliteter" også blev anvendt på Peder Jensens tid, men mon ikke han blev fri for dem.

For det meste naturalier, men det rækker ikke langt. Det sker også, at Peder Jensen ikke vil lukke Maren Kirstine ind i huset, og der står hun så ude i kulden og banker på døren, som ikke bliver lukket op.

Peder Jensen på 38 år, er ikke meget for at sidde derhjemme og passe syge børn. Det er langt mere tillokkende at være på Tangegården og få en lille gibbernækker med de andre landarbejdere. Såfremt han kan komme af sted med det, ser han indimellem sit snit til at sælge lidt tøj og som sagt brænde til andre på egnen. For de få skillinger, han modtager, køber han brændevin. Som det senere hen anføres, så "beruser han sig"! I den tilstand bliver han ret så åbenmundet og grov, især over for Maren Kirstine. Han går hende frygteligt på nerverne og omvendt. Det ene ord tager det andet, og stemningen er lige så frostagtig inde i huset som temperaturen udenfor i vinteren 1864/65.

Sognets fattigvæsen og fattigkasse bestyres af en fattigkommission, hvis formand er pastor Friis, som bor i Skelby Præstegård, lidt nord for Gedesby. Han passer begge kirkesogne. Et andet medlem af kommissionen er sognefoged Mikkelsen i Gedesby. Begge kender de Maren Kirstine og Peder godt. Ja! Man kan vist sige - næsten for godt!

Fyrstikkesagen

Det er blevet onsdag den 9. februar 1865. Vi er hjemme hos familien Jensen. En ny disharmoni mellem ægtefællerne er under opsejling. Tidligt om morgenen har Maren Kirstine meddelt, at hun tager en lille tur til Skelby, så den nu arbejdsløse Peder må se efter den sengeliggende og snottede Niels Peder. - Ankomsten til præstegården går Maren Kirstine de otte trin op til hoveddøren. Introduktion er unødvendig, pastor Friis kender hende særdeles godt, og hun vises ind i pastorens arbejdsværelse.

Friis bliver forfærdet over, hvad hun fortæller. Hun beretter nemlig, at hendes mand, Peder, har truet med at rydde hende og børnene af vejen. Han har forsøgt at forgifte sønnen Niels Peder med svovl. Hendes udsagn er så chokerende, at straks efter at hun er gået, griber Friis fjerpenen. Han tør sandelig ikke tage ansvar for, at sagen sinkes unødigt. Han alarmerer Pontoppidan i Nykøbing, og skriver, Skelby, den 9. februar 1865:

Skelby Præstegård, færdigbygget i 1863. Da pastor Friis og Maren Kirstine Pedersen har deres alvorlige samtale i februar 1865 er præstegården netop blevet taget i brug.

”Det vil formentlig være i behagelig Erindring, at Peder Jensen af Gjedesby Fattighus forrige Sommer var under Tiltale for Bedrageri og led Straf. Han har siden opført sig godt indtil afvigte Jul, da han formedelst Uorden mistede sit Arbejde på Bøtø-Tangegaard, og fra denne Tid fortsætter han et uansvarligt Liv med Svir og Druk. - Hans Kone har i Dag anmeldt følgende: Just har han truet med at rydde hende og Børnene af vejen, han har sagt, at han alt havde begyndt derpaa ved at give et af Børnene - en Dreng - Svovlstikkehoveder i Kaffe, og at dette er Aarsagen til Drengens Sygdom, men at han ej havde faaet nok. Drengen er virkelig i længere Tid syg og, efter Moderens Sigende paa en Maade, som hun ej kan blive klog på. - Endvidere truer han med, at hvis han ej kan komme af med dem på anden Maade, vil han brænde Fattighuset af. - I den Tilstand, hvori han her siden befinder sig, anser jeg ham for en farlig Person, og maa derfor anbefale ham til Hr. Justitsraadens videre Forsorg, idet jeg tillader mig at tilføje, at det syge Barn uden Tvivl bør officielt undersøges”.

Indberetningen fra Friis er selvfølgelig meget alvorlig, og Pontoppidan handler omgående. - Han husker godt Peder Jensen, og den nye sag lyder ganske alvorlig, så der er ingen tid at spille. Peder Jensen er jo ved at forgive sine børn. Pontoppidan tilkalder omgående den 31-årige politibetjent Frederik Christian Pedersen - som også fungerer som Nykøbings arrestforvalter. Pontoppidan tilkalder også byens nytiltrådte distriktslæge, Carsten Jespersen, og begge briefes. Dagen efter, tidligt om morgenen i mørke og kulde, kører de to embedsfolk sammen i hestevogn de tre mil [ca. 25 km.] mod syd til Gedesby. Efter et par timers kørsel ankommer de to udsendte til fattighuset i Gedesby. Peder og konen er begge hjemme og siddende op i sengen en meget snottet, syg og forhutlet Niels Peder.

Betjent Pedersen giver sig straks til at forhøre de voksne i huset, og i sin grundige rapport, udarbejdet straks ved hjemkomsten til Nykøbing, skriver han bl. andet:

”Ved at udspørge Moderen forklarede hun, at begge deres Børn for kort Tid siden havde ligget syge af Mæslinger, og at hun ikke havde set at Manden havde givet Barnet Svovlstikker, men at han for omtrent 8 Dage siden selv havde sagt dette, samt at han vilde brænde Fattighuset af. - Ved at foreholdes sin Kones Forklaring, benægtede Peder Jensen aldeles, at have tænkt paa at forgive Barnet, hvilket saa meget mindre kunde falde ham ind, som han holder meget af sine Børn, ligesom han ogsaa benægtede nogensinde at have sagt til sin Kone, at han havde givet Barnet Svovlstikker, eller at han vilde brænde Fattighuset af, og foregav, at det er Ondskab af hende naar hun beskylder ham for sligt”.

Betjent Pedersen opsøger dernæst den lokale sognefoged Mikkelsen, en rolig og forstandig mand. Mikkelsen kan fortælle, at han anser Peder Jensen for skikkelig, men at det er ondskab fra konens side. Men, fortæller Mikkelsen videre, Peder Jensen havde for kort tid siden lukket døren for hende, så at hun ikke kunne komme ind i huset, men da Mikkelsen gik over til Peder Jensen og gjorde ham bekendt med, at han ikke måtte lukke for hende, lukkede han også straks op igen. - Ved de få timers ophold i Gedesby snuser betjent Pedersens også lidt rundt i den lille flække. Fra flere beboere får han indtryk af, at: *”Peder Jensen og hans Kone levede i en meget daarlig Forståelse med hinanden”*. Sine indtryk skildrer han udførligt under den senere retssag.

Læge Carsten Friis Jespersen underkaster den snart 3-årige Niels Peder en meget grundig undersøgelse. Han er godt nok i ret så kummerlig stand, den lille knøs. - I retsdokumenterne ligger distriktslægens håndskrevne og udførlig redegørelse. Syg er han, men til spørgsmålet om en evt. forgiftning af svovl skriver Jespersen: *”... at hvis Barnet virkelig havde drukket den omtalte Kaffe, og navnlig hele Portionen, vilde der efter al Sandsynlighed være opstaaet flere og heftigere Tilfælde, og navnlig Brækninger og Krampetilfælde.”* - Og han konkluderer: *”... at der i dette Tilfælde ikke har været anstillet noget Forgiftningsforsøg med Svovlstikker eller Fyrstikker paa den ovenfor angivne Maade.”* - Jespersen betoner, at barnet har haft mæslinger for nogle uger siden.

Pontoppidan ønsker at lukke sagen

Pontoppidan sætter sig nu og sammenholder de indkomne beretninger i sagen og drøfter dem indgående med de to embedsfolk, der har været i Gedesby. Følgeslutningen bliver, at han vil

Carsten Friis Jespersen, læge og fra 1864 distriktslæge i Nykøbing (1815-1875). Født i Viborg i 1815, student 1833 fra Viborg, og cand. med. 1839. Ansat som læge i København, og omkring 1852 blev han udnævnt til stadsfysikus i Flensborg. Efter tabet af Sønderjylland i foråret 1864, blev han nødsaget til at søge det første ledige embede i kongeriget. Det var stillingen som distriktslæge i Nykøbing, et embede der omfattede hele Falster. I det embede sled han sig op, og han var for det meste beskæftiget med fattigforsorgen. Han var en alvorsmand, og kom sig aldrig over at han og familien meget pludselig måtte opgive tilværelsen i Flensborg. Han døde i 1875 i Nykøbing, kun 60 år gammel. Da han foretager den lægelige undersøgelse af Niels Peder Petersen i Gedesby i februar 1865 er han 14 dage tidligere netop fyldt 50 år. Foto: Portrætgalleriet Det Kongelige Bibliotek.

indberette sagen til amtmand Holsten ved Det Kongelige Lolland-Falsters Stiftsamt. Holsten har også domicil i Nykøbing.

Pontoppidan skriver til Holsten, at han er mest tilbøjelig til at droppe hele sagen, da det bl.a. af den lægevidenskabelige undersøgelse fremgår, at der ingen grund er til at antage, at forgiftningsforsøg virkelig er udøvet på barnet. Endvidere, at oplysninger, han har modtaget, går ud på, at der heller ikke er nogen grund til at mistænke Peder Jensen for fortrædelige hensigter mod konen eller børnene. - Peder Jensens opførsel kan vi heller ikke klage over, skriver Pontoppidan; hvori- mod hovedskylden i deres ægteskabelige uenighed påhviler konen, hvis karakter gør det rimeligt, at hendes beskyldninger, som modsiges af manden, har et ud-spring, som berøver dem troværdighed. *"Jeg har derfor ment, ikke at burde foretage mig videre ved denne Sag"*. - Pontoppidan.

Men at droppe sagen er den lidt ældre og mere erfarne amtmand Holsten ikke med på. Han skriver få dage senere til Pontoppidan og beder om nogle uddybende informationer. Derfor må Pontoppidan straks rette henvendelse til pastor Friis samt til sognefoged Mikkelsen for at bede om deres supplerende skriftlige kommentarer. - Pontoppidan beder nu sognefoged Mikkelsen oplyse, om der ikke skulle være andre end konen der måtte have hørt Peder Jensens trusler m.m. Hertil kan Mikkelsen oplyse, (...) *"at det er han ikke vidende om"*. Han tilføjer i sit ultrakorte svar, at *"... hvad Peder Jensens Forhold angaar, siden han sidst blev straffet, da har hans Kone været vel tilfreds. Hun har flere Gange sagt, at han var meget bedre nu end førend han var i Nykøbing. Ærbødigst - J. Mikkelsen"*.

Pastor Friis, som ligeledes har fået brev fra Pontoppidan, er derimod mere meddelsom. Lidt florumvunden, idet han måske føler, at han har overreageret, da han skrev første gang om sagen til Pontoppidan. Det skinner derfor igennem, at Friis nu mest af alt vil dække sig ind. Pontoppidan har sikkert spurgt Friis, om de kan stole på Peder Jensen. Friis formulerer sig som følger:

"I Anledning af behagelig Skrivelse af 24. d. M. [fe-

bruar 1865] *betræffende Peder Jensen, skal jeg tjenstligt meddele at jeg, ifølge mit personlige Kendskab, anser ham for en karakterløs Person, der ogsaa i mange Henseender er uberegnelig, tilmed løgnagtig og upaalidelig. Hvorvidt han kan være i Stand til at udføre de omtalte udførte Trusler, tør jeg ej bekræfte, men lige saa lidt benægte. - Efter hans Afstraffelse f.A. opførte han sig godt og fortroligt, og jeg begyndte at fatte Haab om ham, men omtrent ved Juletid blev han uordentlig i sit Arbejde og ligesaa i Levned; gik formentlig i halv eller hel beruset Tilstand. - I denne Periode - efter at jeg alt fra andre Sider havde hørt om hans slette Forhold - kom Konen til mig klagende over Mangel [dvs. mangler], idet hun forklarede at han ej skaffede andet til Veje end Kaffe og Brændevin og for samme [dvs. for at kunne skaffe det] solgte Klæder, Brændsel osv., mishandlede hende og jog hende ud af Huset, truede med at skille sig af med hende og Børnene, at han om et sygt Barn have udsagt at have givet det Fyrstikkeforender, men havde baaret sig galt an, hvorover det næste Gang skulde gøres bedre, og denne vej skulde de alle gaa. - Ja, da hun efter at have modtaget nogle Levnedsmidler af min Kone skulde hjem, ytrede hun stor Frygt for at vende tilbage, da hun ej kunde vide om hun fandt Børnene døde eller levende. - At han, når han ej kunde blive af med dem på anden Maade, vilde brænde Fattighuset af. Hun nævnte en Mand, Christen Madsen, som iblandt dem skulde have været Vidne til hans Had. - Gentagende Gange opfordrede jeg hende til at sige Sandhed og ej mere end hun kunde og vilde vedgaa naar Sagen blev undersøgt, idet jeg ogsaa udtrykkeligt gjorde hende Opmærksom paa Ansvarer ved at holde baade Øvrigheden og mig for Nar. Men hun vedstod de her anførte Aarsager, og jeg har erfaret at de ogsaa er meget bekendte i Gjedesby. - Sognefoged Jacob Mikkelsen har faaet en Del med disse Mennesker at gøre, og navnlig har han maattet tage sig af Konen og parlamenteret med Manden, naar denne havde lukket Konen ude. Vel har jeg hørt, at de samme skulde have forliget sig, og at hun har undskyldt at det hele var Løgn. Imidlertid er hun, som jeg nøje kender fra hendes Gang i mit Hus, lige fordærvet og løgnagtig som han, og det er at haabe, at enten han vil faa en Konviction [straf/dom] for sine Udtalelser eller hun for sin Løgn. Skjelby Præstegaard 27. Februar 1865 - Sign. Friis”.*

Kald dem i Retten

Med disse supplerende informationer om hændelsesforløbet bestemmer Pontoppidan sig for at indkalde de to kamphaner til et afsluttende retsligt forhør oppe i Nykøbing Herredsret, og tirsdag den 28. februar 1865 er betjent Pedersen igen i Gedesby for at hente dem. Det er i øvrigt Peder Jensens 38 års fødselsdag. Næste formiddag er der så møde i politiretten og protokollen beretter, at ...

”Arbejdsmand Peder Jensens Hustru, Maren Kirstine Pedersdatter, fremstod for Retten og blev alvorlig formanet til Sandhed, navnlig til ikke at lægge Dølgemaal [skjul] paa noget af det hun har anmeldt for Sognepræsten, saafremt det forholder sig rigtigt, hvorefter hun forklarede, at hendes hele Fortælling til Sognepræsten er usandfærdig, og alene begrundet paa en Hævn over hendes Mand, som hun var vred paa i Anledning af en stedfunden Strid, hvorunder hun mente, at han havde forurettet hende. - Hun var i Anledning heraf, i en opbidset Tilstand, da hun kom til Præsten og blev derved bevæget til at opdigte de Historier hun fortalte ham om sin Mand, hvilket hun senere har fortrudt. - Det er altsaa uden mindste

Grund, naar hun har sigtet Manden for at skulde have indgivet deres Barn Svovlstikkeforender i Kaffe og der er ikke paagaet noget i deres Hus, som kunde give Anledning til en saadan Fortælling, hvilken hun har grebet lige ud af Luften, idet hun engang havde læst i en Avis om en Forgifning med Svovlstikkeforender. - Det var heller ikke sandt, at hendes Mand har truet med at rydde hende og Børnene af Vejen og Truslen om at brænde Fattighuset af indskrænker sig til, at han en Aften, da han var beruset og der var opstået en Strid imellem dem, talte om, at han vilde bare fra hende og vilde have Børnene med, og dersom han ikke kunde det, saa skulde hun dog ikke beholde Børnene, da han saa vilde stikke Ild paa Huset over hende, hvor hun saa var, hvilket hun dog aldrig har anset for andet, end hvad det var, nemlig løs Snak af en drukken Mand."

Dernæst måtte Peder Jensen rejse sig, og han blev efterfølgende udspurgt af Pontoppidan.

"Arbejdsmand Peder Jensen fremstod derpaa og forklarede, at han aldrig har haft nogen Tanke om at gøre sin Kone eller sine Børn nogen Ulykke, saa at Konens Anmeldelse derom er aldeles ubeføjet, og uden nogen Anledning fra hans Side. - Han har vel levet i et ulykkeligt Ægteskab med hende, men Skylden herfor kan han ikke paatage sig, og han ønsker kun at kunde faa Samlivet, der er ham til saa megen Byrde, ophævet, ved hvilken Lejlighed han selv vil sørge for sine Børn, men herpaa har Konen ikke vildet indlade sig."

Afslutningsvis følger et vidneudsagn fra betjent Petersen, der opsummerer sagen, og flytter skyld og ansvar over på Maren Kirstine.

1865 - 1. april – Separation

De to kamphaner får nu lov til at rejse tilbage til Gedesby. Peder Jensen har jo klart i retten fortalt, hvad der er hans højeste ønske: "... *kun at kunde faa Samlivet, der er ham til saa megen Byrde, ophævet*". Men børnene vil han gerne beholde.

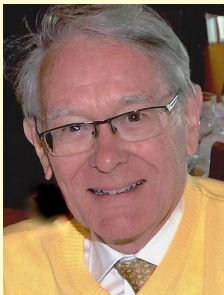
Sagen drøftes igen mellem Pontoppidan og Holsten, og de bliver hurtigt enig om, at ægteparret skal have bevilget separation - omgående. Igen må Peder og Maren Kirstine tage op til Nykøbing. Den 20. marts står de skoleret på amtmand Holstens kontor. Amtmanden er den autoritet, der kan bevilge separation. Han holder en lille prædiken for dem, men mægling forsøges af gode grunde ikke. De nærmere enkeltheder aftales, og med virkning fra 1. april 1865 er de at betragte som fraseparerede. - De har været gift i 640 dage, har to børn sammen, og Maren Kirstine er gravid, men ved det måske ikke endnu. - En del af aftalen er endvidere at sende Peder Jensen langt væk. I forbindelse med børnenes konfirmationer oplyser kirkebøgerne lidt gådefuldt om deres far, Peder Jensen: - "... *den til Amerika sendte,*" medens der ved en anden lejlighed står: "... *den til Amerika rejste*". Artiklens forfatter hælder til den anskuelse, at det er Pontoppidan der har sørget for en enkeltbillet på statens regning. Men trist nok - Peder Jensen forsvinder ud af historien, og vi har ikke hørt fra ham siden; medens Maren Kirstine med børnene sendes til Stokkemarke, som indtil hendes død i 1915 overtager den økonomiske forpligtigelse.

Frederik Christian Holsten, baron, kammerherre, m.m., stiftsamtmænd og amtmand. Storkors af Dannebrog. Holsten blev født i København 1804, cand. jur. 1828 og derefter ansat i forskellige stillinger i centraladministrationen i København. I 1865 er han således 61 år gammel. Holsten blev i 1843 udnævnt til amtmand i Hjørring for sin dygtighed og energi. På grund af hans anerkendte fortjenstfulde embedsførelse sprang han en del ældre amtmænd over, og overtog fra 1850 embedet som Stiftamtmand over Laaland-Falsters Stift, og Amtmand over Maribo Amt. Han beklædte dette embede i 36 år, og var højt respekteret. Holsten og Pontoppidan arbejdede tæt sammen, og regnedes blandt de dygtigste inden for den danske embedsstand og nød begge stor anseelse. Han var ugift og døde i 1885 på Frederiksberg. Foto: Portrætgalleriet Det Kongelige Bibliotek.

Afslutning

I midten af 1800-tallet herskede der i Danmark stor fattigdom og elendighed. Mange havde kun til dagen og vejen. De to hovedpersoner i denne beretning magtede ikke at forsørge sig selv, og de modtog fattighjælp fra den lokale fattigkasse. Årsagen var nok hyppig arbejdsløshed, sygdom eller måske menneskelige brister som druk, dovenskab og - som vi så - lidt småkriminalitet. At beretningens hovedperson, Berider Peder Jensen, var født i Stokkemarke, betød, at hans fraskilte kone – og hendes fire børn med tre forskellige fædre - blev en økonomisk belastning for dette sogn, helt frem til hendes død i 1915. Peder Jensen blev muligvis sendt/ekspederet til USA af myndighederne, eller måske rejste han for egen regning. Granskningen af arkivalierne giver ikke et entydigt svar. - Vi har aldrig hørt fra ham!

Peter Schmaltz-Jørgensen, f. 1938 – bankmand Kjøbenhavns Handelsbank (1956-2000). - Slægtsforsker og amatørhistoriker. Bestyrelsesmedlem fra 2007 til 2017 af Hillerød Lokalhistoriske Forening. Fra 1998 forfatter til flere artikler i foreningens medlemsblad om Hillerød i 1800-årene. E-mail: Schmaltz@webspeed.dk

Anvendt litteratur og kilder:

Hovedkilden på LAS (nu Rigsarkivet) - journalsager Maribo Amt, Nykøbing. Arrestjournalen 1846-1881 og de dertil hørende sagsdokumenter vedr. sag nr. 1/1864 m.fl.

Ekstraretsprotokollen for Nykøbing Falster Byfoged – året 1864.

Relevante Kirkebøger, Gedesby/Skelby/Stokkemarke Sogne.

Lægdsruller Gentofte Sogn og Maribo.

Folketællinger 1834-1845-1850-1855-1860-1870 m.fl.

Udvandrerarkivet i Aalborg.

Trygge Slot og de andre lensborge på Lolland-Falster

Af Erik Mandrup-Poulsen

Denne artikel er en videreførelse af forfatterens artikel i Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 2006. I 2006 postulerede han, at Vesterborg, Refshale borg og Trygge slot var forgængere for lensborgene Ravnsborg, Ålholm og Nykøbing slot. I dag har vi ifølge forfatteren lidt mere grund under fødderne: Vesterborg og Trygge slot er dateret til henholdsvis 1100 og 800, medens Refshale borg stadig dateres til vikingetid generelt. Vesterborg, Refshale borg og Trygge slot anses for at være blevet nedlagt fra slutningen af 1100 frem til 1260'erne. Den nye teori er, at foruden at have været lensborge, gør deres størrelse, at vi må overveje, om de har været byer. Desuden er der lokalt to pladser Oreby og Oddenæs, som ikke ses som lensborge, men tiltrækker sig opmærksomheden. På Sjælland er der umiddelbart 6 potentielle pladser.

Med denne artikel udvider jeg den viden, vi havde i 2006. Vi har fået noget mere konkret viden om Vesterborg, Refshale og Trygge slot i den forløbne tid. Desuden gør jeg omfanget bredere, så vi også kort berører andre potentielle pladser på Lolland -Falster og Sjælland, fordi det fænomen, jeg mener at have opdaget på Lolland og Falster, formentlig er landsdækkende. Ravnsborg, Nysted og Nykøbing Falster og andre højmiddelalderlige byer bliver kun berørt overfladisk.

I min artikel fra 2006 "Lensborge på Lolland-Falster"¹ koncentrerede jeg mig om de tidligste borge. Som man kan forstå af 2006-artiklen, blev der ikke meget tilbage af jernalderborgene fra 500-tallet, som Sven Thorsen foreslog. Den eneste borg, jeg lod stå, var "Hejrede vold". Jeg postulerede, at kun Hejrede Vold havde været der. Der var et spring på 300-400 år til det næste "sæt" af borge.

Jeg erstattede Sven Thorsens teori om jernalderborgene fra 500 med en teori om, at Vesterborg, Refshale borg og Trygge Slot havde været de første lensborge på øerne, måske fra sen vikingetid og frem til første halvdel af 1200-tallet. For Vesterborgs og Trygge Slots vedkommende var beviserne spinkle, ikke meget mere end gamle fortællinger, landkort, stednavne og herredsgrænser.

Copyright Kortstyrelsen for dataforsyning og effektivisering, modificeret af forfatteren.

Gul firkant: 500 tallets borge. Rød cirkel: Vikingetid/tidlig middelalder. Grøn stjerne: Højmiddelalder. Blå cirkel: Potentielle pladser.

Vesterborg, Hejrede Vold og Falsters Virke

I årene frem til 2018 har jeg som del af Museum Lolland-Falster² sammen med Leif Plith Lauritsen gravet i Vesterborg, Refshale borg og Trygge Slot, med Leif som ansvarshavende arkæolog.

Vesterborg (Halsted Dyrehave), som i følge Sven Thorsen skulle være på syd-øst siden af Halsted å mellem Halsted og Vesterborg, blev i min forklaring til en hulvej, der bar vejforløbet fra Maribo til Nakskov, samt et hegn.

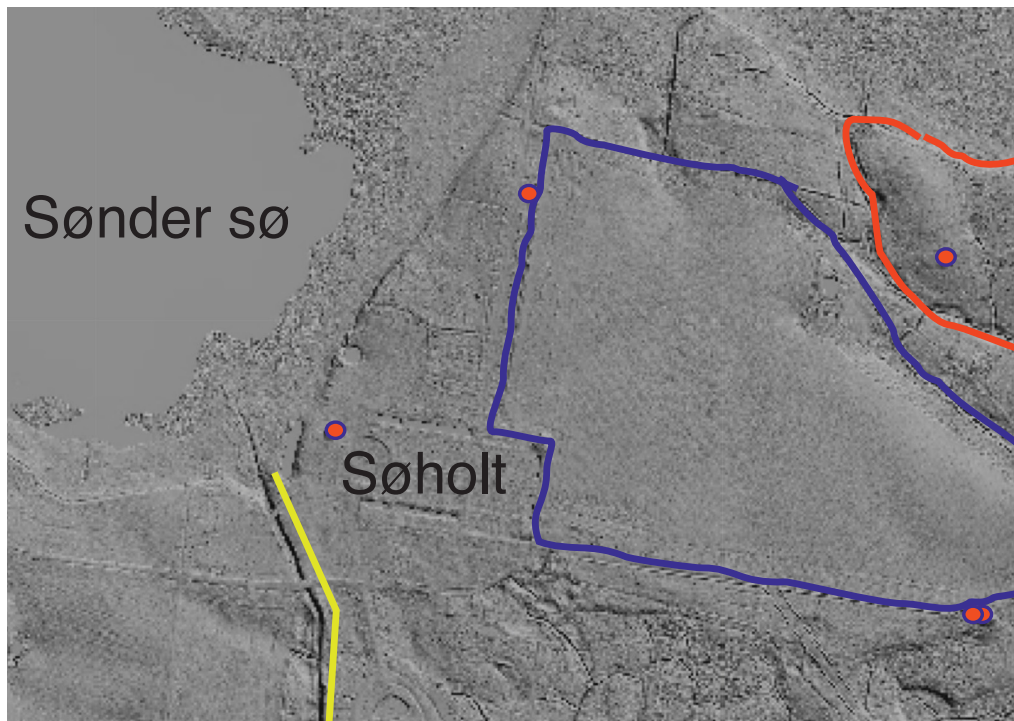
”Falsters Virke” blev der heller ikke meget tilbage af. Voldene var meget uregelmæssige og ikke store nok til at være et ordentligt forsvar. Området var i denne sammenhæng for stort og for sumpet. Hele Thorsens idé om store centralt beliggende befæstninger, tilflugtsborge, bygger på gamle begreber fra begyndelsen af 1900-tallet om folkeborge eller bondeborge.

Hejrede Vold³ er der gjort rede for i 2006, men efterfølgende har det vist sig, at Hejrede Vold er meget mere underlig end hidtil antaget. Voldene har kun en, måske to faser med kort tid mellem faserne. Voldene er kun mod land. Området var ikke beskyttet med volde mod de to søer, Maribo Sø og Røgbølle Sø, som samlet udgør en ubeskyttet kystlinje på 9-10 km. Tilsammen udgør voldene 1,6-1,8 km. Som borgherre var man udsat om sommeren ved at

kunne angribes med både eller skibe og om vinteren ved angreb over isen. Den er 5 km² stor, alt for stor til at være en ”borg”.⁴

På LIDAR⁵ scanningerne fra området kan man se, at der er jernalderagre og højryggede agre. De er ikke arkæologisk undersøgte. Jernalderagrene dækker i dag ca. 1/3 af arealet inden for voldene. Der er noget der tyder på, at jernalderagrene har været mere udbredte, end de er i dag, idet der er højryggede agre og moderne marker, der går ind over jernalderagrene. Langt de fleste daterede jernalderagre i Danmark ophører i yngre romersk jernalder eller før.⁶ De højryggede agre kan være fra 300 e.Kr., men stammer mere sandsynligt fra landsbyen Røgbølle, som blev nedlagt og lagt ind under godset Søholt i slutningen af 1600-tallet.⁷ Der kan ikke have været dyrket noget, hvor disse jernalderagre er i dag, fordi dyrkningen meget hurtigt ville have udslettet voldene, der markerer agrene.⁸ Ligesom der heller ikke kan tænkes større byggeaktiviteter, der hvor jernalderagrene er. Fordelt over hele den skovbevoksede del af arealet er der desuden, mest i grupper, ca. 130 gravhøje, fra yngre stenalder til måske vikingetid, men i hvert fald frem til yngre romersk jernalder (200-400 e.Kr.).

Som tingene tegner sig i dag, er der ikke nogen rigtig god forklaring på, hvad anlægget har været brugt til, selvom ”Tilflugtsborg”, som Sven Thorsen har foreslået, stadig er en mulighed.

Copyright Kortstyrelsen for dataforsyning og effektivisering, modificeret af forfatteren.

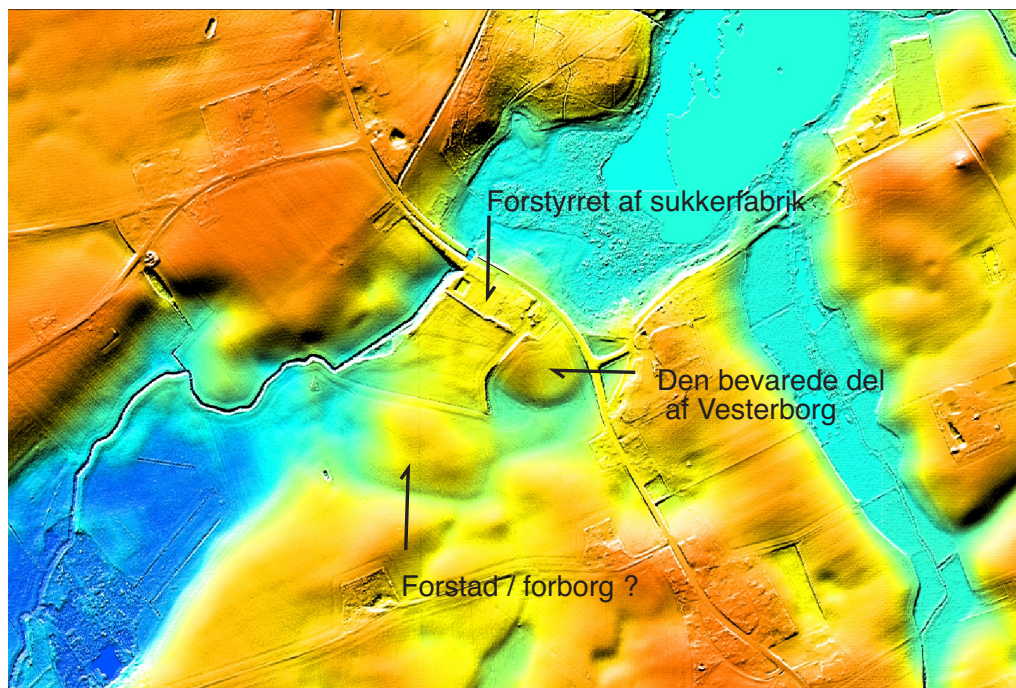
Gul streg: Volde. Rød streg: Jernalderagre. Grøn streg: Højryggede agre. Blå streg: Moderne marker. Røde prikker: Gravhøje.

Vesterborg - Hvad vi vidste i 2006

Vesterborg borgbanke ligger i den sydlige ende af Vesterborg sø. På et stort kort fra Reventlow- Museet, dateret omkring 1700, kan man tydeligt se en halvcirkel for enden af Vesterborg sø. På Original 1 kortet fra ca. 1800 kaldes det samme sted ”Borre Banke”, altså borgbanke. Selvom der ikke er fundet noget ved overfladesøgning på borgpladsen, er man stødt på palisader af middelalderlig karakter i 1882, da man anlagde saftstationen på borgbanken og 1950’erne, hvor man udvidede saftstationen og stødte på et hjørne af munkesten. I ingen af tilfældene blev tingene undersøgt af fagfolk. Vesterborg kendes fra Valdemars Jordebog, som er dateret til 1231. Borgarealet dækker et areal på ca. 32.000 m²

Hvad vi yderligere ved om Vesterborg i 2021

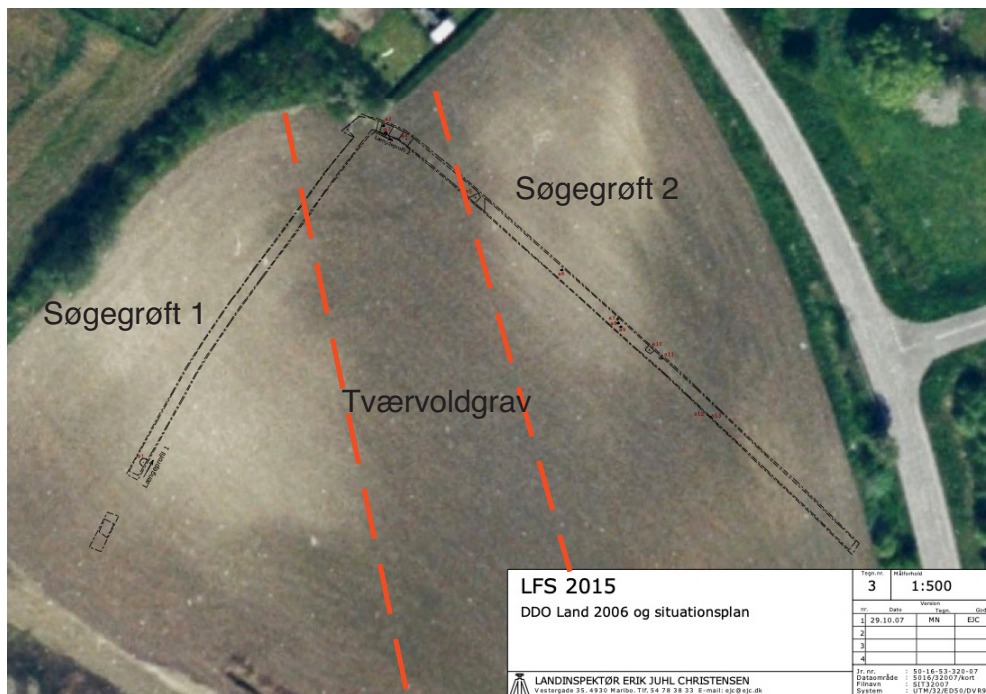
Vesterborg ligger i den bakkede del af Lolland, som starter ved Halsted Kloster i syd og slutter ved Ravnsby Bakker i nord. Den er koncentreret om Halsted ådal og mosedrag, som blev efterladt af isen efter sidste istid. Hvor Halsted å løber ud af Vesterborg sø ca. 1m over DNN, ligger borgen Vesterborg. Dette betyder, at Vesterborg ligger nede i ådalen med ca. 150 m afstand til kanterne af dalen. Cirka 4 km nede løb åen ud i en af Nakskov Fjords arme. I dag er der længere pga. de sidste 125 års afvanding som et resultat af pumpestationen ved Lienlund ved Nakskov.

*Copyright Kortstyrelsen for dataforsyning og effektivisering, modificeret af forfatteren.
Vesterborg med omgivelser.*

Borgen tegner sig på luftfotoene som en halvcirkel, som på den nordøstlige halvdel er påvirket af saftstationen, vandværket og villaerne. Blandt andet er der gravet 2-3 m bort af denne halvdel i fladen, så den på fladen er vandret. Det er svært at skønne, hvor stort arealet har været indenfor voldene på grund af dette og på grund af vejen, som kører langs med banken. Som det ser ud for nuværende, er borgbanken 30.000-40.000 m². På det højeste sted er den 9 m over DNN. I et 30-40 m bælte uden om banken går der en sænkning, en voldgrav, som formodentlig er i forbindelse med åen og søen, og som er halvcirkulær.

Med udgangspunkt i min lille artikel fra 2006, gravede museet Vesterborg i 2007.⁹ Vi gravede en søgegrøft på ca. 250 m i form af et V. Vi kaldte den grøft, der gik øst-vest for grøft 1, og den nord- sydgående for grøft 2.

Copyright Erik Juul Christensen, modificeret af forfatteren.
Vesterborg med udgravning.

I søgegrøft 2 fandtes en voldgrav, der var delt i tre. Den yderste del fik vi ikke mere end fat på. De to inderste kan måske opfattes som én med en lille vold, der var spids i toppen, og ikke kom op til underkanten af pløjelaget. Den samlede voldgrav var mere end 22 m bred og 1-1,5 m dyb. Heri blev der gjort fund af træ, blandt andet en spinkel tilspidset firhugget stolpe.¹⁰

Inden for voldgravene lå rester af volden, der var ca. ½ m i højden og 6-13 m i bredden, og

inden for volden var nogle stolpehuller, som måske afgrænsede volden fra en ca. 3 m bred brolægning af småsten, som vi fortolkede som en voldgade. Hvis dette er tilfældet, bliver voldens mægtighed 13 m.

Længere mod nord gravede vi hjørnet af noget, der opfattedes som en dyb, bred tværvoldgrav, som må have delt voldstedet i to. På luftfoto kunne den ses som et stort uregelmæssigt rektangel, der gik ssø-nnv fra voldgraven og ind til det hus, der ligger omtrent på det sted, som vi anser for at være midten af voldstedet.

De fleste stolpehuller/gruber kom også i grøft 2, men ikke med noget kendt mønster.

I grøft 1 kunne vi i profil se tre trappetrin, der kom med ca. 7 m afstand og i en højde af ½ m. Grøft 1 var brudt af et stort elkabel, der løb på tværs af søgegrøftens retning. Den sidste del af grøft 1 var fra bund til top gennemløbet af meget mørke lag, hvis beskaffenhed ikke umiddelbart kunne bestemmes.

Der blev ikke under prøvegravningen fundet munkesten eller rester af samme. Løsfund i form af to sporer og et vendisk knivskedebeleslag peger på en datering af de blotlagte anlæg til tidlig middelalder eller vikingetid i tidsrummet 1000-1250, hvilket understøttes af to C14-dateringer foretaget på henholdsvis tre hyldefrø (1040-1220 e.Kr.) og en birkegren (1205-1285 e.Kr.), begge fundet i voldgraven.

Delkonklusion

Oprettelsen af Vesterborg får stå hen i mørket. Nedlæggelsen kan man måske komme nærmere. I 1177 bliver Halsted Kloster nævnt.¹¹ Bygningsmæssigt er kirken vel fra første halvdel af 1100-tallet. Klosteret ligger ved Halsted å, hvor fjorden endte. Naskov kan indtil videre dateres ved hjælp af dens kirke, som er fra første halvdel af 1200-tallet¹², og ved at den nævnes i Købstadlisten i Kong Valdemars Jordebog.¹³

Ravnsborg, som tænkes at være Vesterborgs afløser, dateres traditionelt fra 1332-34, men det ser ud til, at Ravnsborg er skabt i mange tempi, så den kan være tidligere.¹⁴ Den sene C14-datering i voldgraven til 1205-1280 kan skyldes oprensning/ udvidelse af voldgraven. At der er fundet en birkegren i voldgraven kunne tyde på, at den ikke er blevet rørt efterfølgende, og at man derfor er i slutningen af anlæggets funktionstid. Et godt bud på en slut-datering kunne derfor være fra slutningen af 1100-tallet til første halvdel af 1200-tallet, når man tager de forskellige dateringer i betragtning.

Som det fremgår, er der ikke fundet munkesten til trods for fortællinger om, at det var der. Det kan skyldes, at man i virkeligheden har set galt, som det er sket på Trygge Slot (se denne).

Arealet for borgterrænet er 30-40.000 m², og dertil kommer et kantet areal sydvest for anlægget, uden for voldgravene på ca. 40.000 m². Det er en påfaldende kantet omkreds. Det kunne være en forborg eller forstad. Arealet uden for voldene er ikke undersøgt og kan være alt muligt andet. Den nye teori er, at 30-40.000 m² er alt for meget til en borg, men tilstrækkeligt til en lille bymæssig bebyggelse.

Refshaleborg (Borgø)

Hvad vi vidste i 2006

Refshaleborg ligger i Maribo Sønderø i den vestlige ende af en lille ø, som hedder Borgø. Selve borgen består af en cirkelrund borgplads på ca. 90 m i diameter og dækker ca. 7.000 m². På den side, der vender ind mod øen, er der 4 volde og 5 grave.

Borgen kendes fra Valdemars Jordebog, hvor det ikke fremgår af sammenhængen, om det er et stednavn eller en borg. Ifølge Lundeårbogen bliver Refshaleborg belejret, erobret og ødelagt i 1256, altså under Christoffer 1. Dendrokronologiske undersøgelser af broen, der førte fra fastlandet og over til borgen, viser, at den er fra 1195-1200. I 2002 blev en bul- eller stavbjælke fisket op af vandet neden for borgen; den er dendrokronologisk dateret til efter 975 e.Kr. Nogle få skår og et lille klæberstenskar blev udgravet i 1850'erne på borgpladsen af ejeren af Engestofte, som også ejede Borgø, godsejer Jørgen Wichfeld. Nogle af skårene er østersøkeramik fra 1050 til 1250, og nogle er fra vikingetid eller jernalder. Det lille klæberstenskar dateres traditionelt til vikingetid.

Så med mange forbehold kan man sige, at borgen eksisterede fra slutningen af vikingetiden og til 1256.

Refshaleborgen må være den nærmeste kandidat til betegnelsen ”Østerborg”.¹⁵ Eftersom Vesterborg og Refshaleborg ligger på herredsgrensene, ville det være fristende at kalde Refshaleborg for Østerborg, så meget mere som 1205 e.Kr. er dateringen på Østerborgbrevet. Det eneste minus er, at borgen i de andre benævnelser kaldes Refshaleborg.

Hvad vi yderligere ved om Refshaleborg i 2021

Refshale landsby

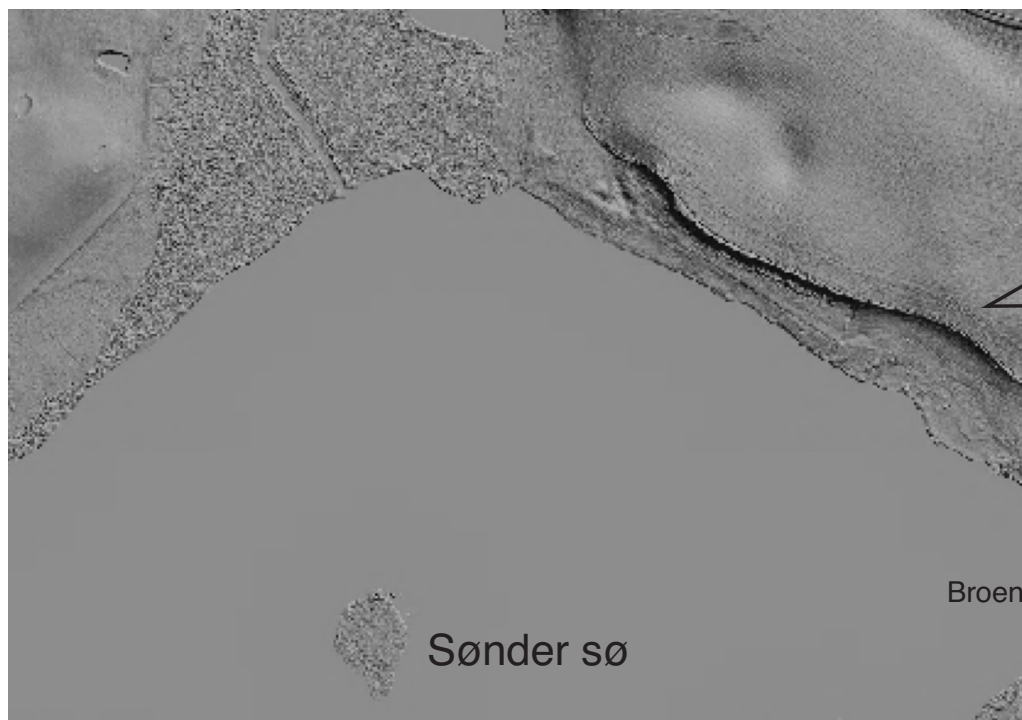
På fastlandet i nord lå og ligger landsbyen Refshale. Den og dens kirkegård er blevet udgravet adskillige gange.¹⁶ Kirkegården ser ud til at have haft en kirke, hvis grund var pløjet helt ned, men hvor de allernederste dele af et stenfundament stadig var der. På kirkegården fandtes der udover kirken, hvad man har fortolket som en klokkestabel. Desuden var der lige under 200 grave udlagt i rækker. Der var ikke mange grave, der overlappede hinanden, og rundt omkring på kirkegården var der god plads imellem gravene. De fleste grave var uden gravgods, men nogle få havde en perle eller en broche. Kirkegården var omgivet af en grøft, som ikke sås i den ssø del af gravpladsen. Lige sydvest for kirkegården lå et klokkestøberi.

Udgravning i selve landsbyen har kun kunnet lade sig gøre nogle få steder. Mellem kirkegården og golfbanens klubhus for eksempel var en udgravning, hvor der var to adskilte tidshorisonter: en, der blev dateret til 1100-1300 (østersøkeramik og kuglepoter) og en, der blev dateret til 16-1700-tallet (kridtpibe og glasererede skår). - En datering 1100-1300 passer med de få fund, der kommer fra kirkegården.

På marken mellem landsbyen og Refshaleborg er der sandsynligvis fundet et teglværk.¹⁷ Hvis man skal sammenfatte landsbyen og dens kirke, er den blot en landsby uden særlige kendetegn. Det modsatte ville formodentlig være tilfældet, hvis landsby og borg var knyttet sammen, for eksempel ved at landsbyen havde været ladegård for borgen.

Ser man på de andre bebyggelser, der har nærhed til søens kyst, er der to: Engestofte og Skimminge (Maribo). Engestofte kirke har en stensat grav fra den ypperste overklasse, dateret omkring 1230-40. Det har været fremsat som en teori af mig, at denne mand har været lensmand på Refshaleborg.¹⁸ Dette så meget mere, som at Refshale kirkegård ikke hæver sig over landsbyniveau.

Skimminge kirke har ligesom Refshale kirke et beskedent niveau.¹⁹

*Copyright Kortstyrelsen for dataforsyning og effektivisering, modificeret af forfatteren.
Refshale landsby og borg.*

Refshaleborg

Fra 2004-07 foretog Stiftsmuseet en række gravninger sammen med arkæologer fra blandt andet Vordingborg og amatørarkæologer fra den lokale forening.²⁰ Vi gravede 9-10 snit, de fleste

Trygge Slot

Hvad vi vidste i 2006

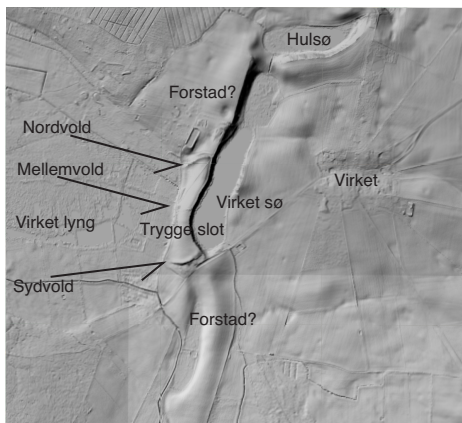
Med baggrund i Falster Virkes mange ulemper: fugtigheden, de små volde og grave, placeringen *på den forkerte side af Tingsted å osv.*, begyndte jeg at søge et voldsted, som lå højt i landskabet i nærheden af landsbyen Virket, og som lå *på herredsgænsen*. Jeg fandt Trygge Slot. Trygge Slot ligger knap 500 m fra Falsters Virke på den anden side af Tingsted Å, nærmere landsbyen Virket.

Den sø, der ligger vest for Virket, og som i dag hedder Virket Sø, kaldes på *Original 1 kortet fra ca. 1800 for "Borre Sø"*, altså Borgsø.

Hvor Trygge Slot er markeret, kaldes marken nord for, mellem Borre Sø og Tingsted Å, for "Borre Agre", altså Borgagre. Borgen ligger på vestsiden af Virket Sø mellem søen og det lave område, som står i forbindelse med Tingsted Å. Stedet er indrammet i syd og nord af solide volde på mellem 2 og 5 m i højden. Stedet er ca. 60.000 m² stort. Der er fundet rester af en munkestensmur, ca. 20 m lang, i den sydlige ende, men borgen er ikke undersøgt af fagfolk. - Efter min mening er Trygge Slot et meget bedre bud på Virket, som det fremstilles hos Saxo, end Falsters Virke er.

Hvad vi yderligere ved om Trygge Slot i 2021

I 2016 lykkedes det Leif Plith Lauritsen og mig at få en lille bevilling fra museet. Vi skulle bevise voldens eksistens og havde små 14 dage. Vi åbnede udgravningen ved at lave en grøft nord-syd. I begyndelsen blev vi snydt af et lag, der til forveksling lignede undergrund, hvorfor vi ikke gjorde andet end at fjerne pløjelaget. Vi fortsatte mod nord og stødte på et kulsort sandet bælte, der gik øst-vest. Da vi senere åbnede grøft 4, viste det sandede bælte sig at være en af de sidste faser af volden. Vi fortsatte ud til 36 m. De sidste mange meter gravede vi lidt dybere, men nåede ikke bunden. Derefter gravede vi langs volden, følgende det kulsorte bælte, som i en underlig buddingagtig form var i hele grøftens længde. Vi valgte at lave et nyt snit (grøft 4) på tværs af volden. I dette snit, som ikke engang var særlig dybt, var der lag efter lag af voldfyld. Vi kunne sjusse os til, at volden i sin sidste fase måske var 6-8 m høj og 15-20 m bred. I alle grøfter, som en del af voldfylden sekundært deponerede, var der massive forekomster af brændt lerklining, der kunne ligne tegl, men ikke er det.²⁵ Også i overfladen ned mod Virket Lyng er der pløjet lerklining op. Vi tog 18 C14-prøver, men havde ikke råd til mere end 3. Vi fik 2 C14-dateringer, vi kunne bruge. En kom ud med en datering til 900 og en til 1200.

Copyright Kortstyrelsen for dataforsyning og effektivisering, modificeret af forfatteren. Trygge slot med omgivelser.

I 2020 havde museet med Leif Plith Lauritsen en uddannelsesgravning på 3 uger sammen med Aarhus Universitet ved Lars Sass Jensen. Jeg var på det tidspunkt pensionist og var med på sidelinjen. Museet gravede tre steder i sydvolden. Man gravede i det samme snit (grøft 4) som i 2016, dog noget dybere og noget længere. Så åbnede museet et større felt lige øst for snittet og endelig et stort felt i borgens eller slottets sydøstre hjørne. Desuden blev der åbnet et lille snit i den inderste af nordvoldene og i mellemvolden. Mellemvolden er den afgrænsning, som er imellem golfbanen og marken, og som er det smalleste sted på hele anlægget. Museet tog omkring 65 prøver til C14-prøver. Af nye ting var, at nordvolden var en del af anlægget (det vidste vi godt) og havde en datering i de øverste lag af volden til omkring 1000-tallet. Mellemvolden dateres til 800-tallet, og sydvolden havde dateringer i overensstemmelse med dateringerne fra 2016. Man fandt nogle ukarakteristiske skår og en perle, som havde en meget bred dateringsramme. Brændt lerklining forekom massivt i felterne i sydvolden.

I 2021 fik museet tilladelse til at lave en prøvegravning på den sydlige halvdel af borgen. Der var kun givet tilladelse til at grave pløjelaget af, så man kunne se, hvad der måtte være nedeunder. I forbindelse med sydvolden fandt museet den tilkastede voldgrav. I vest havde museet kontakt med sidevolden to steder, som jeg tolkede lagene. I den lange grøft, der gik næsten fra volden i syd og næsten til mellemvolden i nord, sås et sammensurium af noget, der kunne være undergrund, med noget, der i hvert fald ikke var undergrund. På steder var der klynger af store sten uden orden, som var i underkanten af pløjelaget, måske syldsten. I den anden syd-nordgående grøft, der lå øst for den lange grøft, var det, som om vi lige under pløjelaget var nede i undergrunden og deri kunne se nogle mørke tegninger. Det så umiddelbart ud, som om lagene er tyndest øst på bakken nær Virket Sø og bliver tykkere, jo længere vi kommer ned af bakken mod Virket Lyng. Men samtidig har vi lektien fra 2016, hvor vi blev narret af undergrund, der viste sig at være vold.

De langsgående volde, der har forbundet sydvolden med nordvolden, og som vi ikke kender mægtigheden af, kunne formodentlig kun væltes indad og dermed forøge tykkelsen af det lag, der ligger fra under pløjelaget og ned til det, der er interessant.

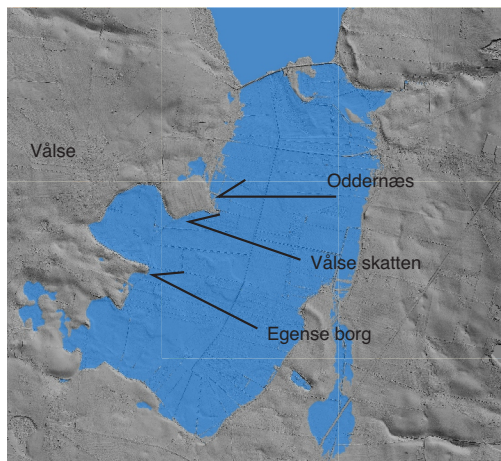
Delkonklusion

Vi har et kæmpe anlæg på ca. 60.000 m², hvor nordvolden er 5 m høj, og sydvolden har været mindst 6 m høj og 15-20 m bred. Foran en voldgrav, hvis mægtighed vi ikke kender, medmindre man på Original 1-kortet opfatter den slugte ved hver ende af borgen som en voldgrav. I så fald bliver voldgraven op mod 40 m bred.²⁶ Øst- og vestvoldene kan man ikke sige så meget om -bortset fra, at når man kører på grusvejen op til golfbanens parkeringsplads, kører man visse steder langs en vold på 2 m eller mere. Anlæggets dateringsmæssige ramme er, efter hvad vi ved i dag, fra 800 til 1200.

Det har vist sig, at de mursten, man havde taget for givet, i virkeligheden er brændt lerklining. Der blev ikke i nogen af de tre udgravninger truffet en eneste munkesten. Fraværet af mursten kunne tyde på, at anlægget er nedlagt i den anden halvdel af 1100-tallet eller før, selvom man skal være forsigtig med at drage for håndfaste konklusioner. Nord for nordvolden er der en vold, som formodentlig bare er en grøft, men som også kunne være en forborg. Syd for sydvolden

er en landtange, som hedder Vindebjerg eller Vendernes bjerg, og også her kan man tænke sig en forborg eller forstad.

Anlæggets størrelse, de store lag af brændt lerklining, der blev afdækket i volden i 2016 og 2020, kombineret med prøvegravningens lidt mudrede resultat i 2021, giver håb om, at det er en bymæssig bebyggelse, vi står overfor, fremfor en tilflugtsborg.

Copyright Kortstyrelsen for dataforsyning og effektivisering, modificeret af forfatteren. Oddernæs med omgivelser.

Orebygård

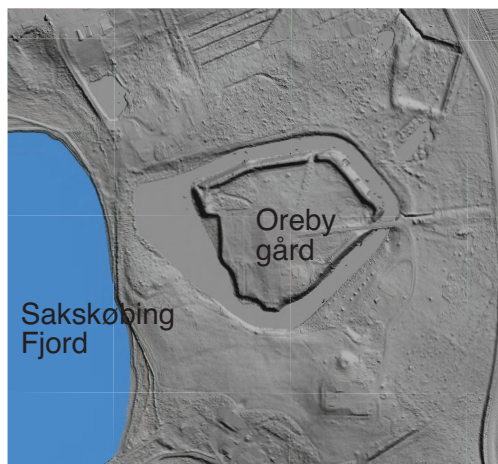
Orebygårds hovedbygning ved Saksøbjerg Fjords udmundning er anlagt på en holm, omkranset af en voldgrav. Denne holm er 2-2,5 hektar stor og er i nord, øst og en del af syd omgivet af en høj vold. Der er aldrig foretaget nogen arkæologiske undersøgelser, men Vilhelm La Cour mener, at det kan være et fortidigt forsvarsværk.²⁷

Udenfor Lolland og Falster

Ud over Lolland og Falster er der for eksempel på Sjælland tilsvarende store pladser. Her man peger på Borren ved Borreby, som tænkes at være ca. 6,5 hektar, Tårnbor

Vålse vig

I Vålse Vig, på samme side som borgen Egense med en lille bugt imellem, ligger Oddernæs. Dette stykke jord er rektangulært med en afskæring mod land, hvor det kunne se ud til, at der var en voldgrav. Det firkantede stykke er henved 11 hektar. I det sydvestlige hjørne fandtes i 1835 Vålse skatten, en stor vikingetidsskat dateret til omkring 1000. Der er ikke foretaget arkæologiske undersøgelser på pladsen, men formen, størrelsen og vikingeskatten siger noget om potentialet som handelsplads.

Copyright Kortstyrelsen for dataforsyning og effektivisering, modificeret af forfatteren. Oreby gård.

ved Korsør som kan have været på 25 hektar, Borren ved Nykøbing Sjælland, som er 5,5 hektar, Søborg i Nordsjælland, som er 6 hektar, Pedersborg ved Sorø, som var omkring 4 hektar, og Humleøre Øregård som 2 hektar.

Konklusion

I 2006 tænkte jeg, at Vesterborg, Refshaleborg og Trygge Slot var fra omkring 1000-tallet, men Trygge Slot viste sig at være fra 800-tallet. Refshaleborg er måske fra 900-tallet, og Vesterborg er måske omkring 1100-tallet med de dateringer, vi har i dag; medens en bred datering, måske slut 1100–1270-tallet er der, hvor voldstederne blev nedlagt, og Ravnsborg, Nysted og Nykøbing tog over.

Det, der falder i øjnene både i 2006 og nu, er, at Vesterborg, Refshaleborg og Trygge Slot hver er anbragt på herredsskellene to og to og to, således at Vesterborg var anbragt på herredskellene mellem Lollands Sønder og Nørre herred, Refshaleborg mellem Fuglse og Musse herred, og Trygge Slot var anbragt på skellet mellem Falster Sønder og Nørre herred. Hvad årsagen er til dette, er svært sige. Formodentlig noget administrativt og/eller militært.²⁸ Det er også et spørgsmål, om herredsinddelingen var der før borg/byerne eller opstod, fordi borgbyerne var der. Min umiddelbare indskydelse er, at ting som søer, moser og åer, som borgene er afhængige af, ligger vel der, hvor de ligger, altså borgene er, hvor søerne, moserne og åerne er, og herredsgrænserne bliver indrettet efter dem. Falsterlisten fra Valdemars Jordebog har ingen herredsinddeling, medens Lollandslisten er med herredsinddeling. Alle tre har umiddelbart adgang til åer, der fører ud til kysten. Disse åer har formodentlig ikke kunnet bære vikingskibe, undtagen måske Vesterborg, men pramme er ikke usandsynlige.

Det falder i øjnene, at ”lensborgene” for Vesterborgs, Refshaleborgs og Trygge Slots vedkommende er indlandsborge, som måske fra slut 1100 og frem til 1270’erne bliver flyttet ud til kysten som Ravnsborg, Nysted og Nykøbing.

Der er tilsyneladende en kontinuitet i rollen som sæde for lensadministrationen, som de parvis havde ansvaret for (Vesterborg-Ravnsborg, Refshaleborg-Ålholm, Trygge Slot-Nykøbing slot).

Jeg bemærkede i 2006, at et par snit i Vesterborg, Trygge Slot og Ravnsborg kunne bringe os lidt videre, ligesom også en nærmere undersøgelse af Refshaleborg og måske Vesterborg og Trygge Slot kunne afgøre, om disse anlæg har en forhistorie, der fra middelalderen ubrudt rækker tilbage til sen vikingetid.

I 2021 er vi kommet et væsentligt stykke videre, idet vi har gravet i alle tre voldsteder og for Vesterborgs og Trygge Slots vedkommende fået dateringer, der trækker Vesterborg tilbage til 1100 eller før og Trygge Slot tilbage til 800 eller før, hvorimod der ikke røres ved Refshaleborgs datering til vikingetid generelt.

Det har i mange år været et mysterium, at borgene på Lolland og Falster var kæmpestore, altså 30-40.000 m², 7000 m² og 60.000 m² - og det er som det mindste.

Det virker i en større sammenhæng mærkeligt, at Danmark, som igennem hele vikingetiden sender store flåder med krigere ned over Vesteuropas kyster, erobrer dele af England, erobrer Normandiet, skulle være et land med kun 3 byer Ribe, Hedeby og Århus og måske Horsens!

Jeg tror, at der har været mange flere, og at mine tre lensborge har tilhørt dem, og hvis vi ser til Nordtyskland, er der mange borgbyer, som ovenikøbet har forstæder, voldede eller ikke voldede.²⁹

Det spændende ved dette er, at vi måske står overfor et nyt gennembrud i dansk byforskning. Denne fortælling skaber en længere og bedre overgang mellem et landbrugsland før 500-tallet til et samfund med mange store byer i 1200-tallet. Ikke alene har vi fem potentielle byer i vores område, men også mange oppe på Sjælland.

For at gøre Sven Thorsens afsluttende bemærkning i SKALK³⁰ til min: ”Også dristige teorier har deres berettigelse, forudsat de er behæftet med rimelig sandsynlighed”.

Erik Mandrup-Poulsen var ansat på Museum Lolland-Falster fra 2001-2018 i flexjob. Han har studeret arkæologi og historie fra 1974-1978 og deltog om sommeren i udgravninger fra 1971-1978. I 1995-96 deltog han for Lollandsprojektet i Hejrede vold projektet. I 2010 tog han en BA i historie ved Københavns Universitet. Han har ved tidligere lejligheder bidraget med artikler til Lolland-Falsters Historiske Samfunds årbøger

Litteraturliste

Agersnap Larsen, Lars. Muldfjælsplovens tidlige historie. in: KUML 2015. S 165 (Agersnap 2015)

Atzbach, Rainer, Jørgen H. J. Fenger and Kasper T. Høgsberg, Aarhus. Castle and Landscape in Denmark. in: ZAM Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Jahrgang 45, 2017, Side 202. Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn (Atzbach m.fl. 2017)

Biermann, Felix, Mittelslawische Vorburgsiedlungen (9./10. Jahrhundert) im nördlichen elb-slawischen Gebiet – Gestalt und Funktion. In: I. Boháčova/L. Poláček (Hrsg.), Burg-Vorburg-Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice VII, Brno 2008, 35-77 (Biermann 2008)

Danmarks Kirker, VIII, bind 1 (1948) Side: 89 – 126 (Danmarks Kirker 1948)

Danmarks Riges Breve Irække 3 bind nr. 62 1177. 23 maj. Ringsted (Nr. 62)

Fund og Fortidsminder stednummer 070412-77, Journal nr. LFS 2015. (LFS 2015)

- Fund og Fortidsminder stednummer 070201-13, Journal nr. MLF 1884. (MLF 1884)
- Fund og Fortidsminder stednummer 070310-13 fundet i 1823. (1823)
- Fund og Fortidsminder stednummer 070611-11 1995 prøvegravning mellem kirkegård og golfklubhus
- Fund og Fortidsminder stednummer 070611-15, Teglovn. (Teglovn)
- Fund og Fortidsminder stednummer 070611-16, Flere journalnumre fra 1968 til 2018. Både fra Nationalmuseet og Stiftsmuseet, Kirke, Kirkegård og Landsby (070611-16)
- Fund og Fortidsminder stednummer, Broen 070611-6 og 070603-20 (Broen)
- Fund og Fortidsminder stednummer 070603-24, Selve Revhaleborg. Journal nr. LFS 140. (LFS 140)
- La Cour, Vilhelm, Danske Borganlæg. Nationalmuseet København 197. s 32-36.
- Kong Valdemars Jordebog udgivet Svend Aakjær. Akademisk Forlæg. Kbh 1980. (KVJ 1980)
- Mandrup-Poulsen, Erik, Ravnsborg. In: Lolland-Falsters Historisk Samfund 2002.(Mandrup-Poulsen, 2002)
- Mandrup-Poulsen, Erik, Lensborge på Lolland-Falster. In: Lolland-Falsters Historisk Samfund 2006. (Mandrup-Poulsen, 2006)
- Mandrup-Poulsen, Erik, Engestoftegraven og Borgø. In: Lolland-Falsters Historisk Samfund 2009. (Mandrup-Poulsen, 2009)
- Nielsen, Viggo, Oldtidsagre i Danmark, Sjælland, Møn og Lolland-Falster. Jysk Arkæologisk Selskab, 2010. s. 198, 200.(Nielsen 2010)
- NNU-rapport nr. 6-1991. 801-1991-22. Datering af broen fra Revshale by til borgen baserer sig på 2 ud af 7 prøver. Prøve 3 (30130029) havde splintved bevaret 1135-1193, Fældning 1195-1200. Prøve 4 (30130049) kun kerneved bevaret. 1113-1164 fældning efter 1174. (NNU 6-1991)
- Pedersen, Henrik. De Danske Landbrug. Gyldendal 1928. Genoptrykt 1975. S.112 (Pedersen 1928)
- Skimminge kirkes udgravning er dokumenteret under hovedstednavnet 070611 (Skimminge kirke)
- Stott, David, Søren Munck Kristiansen, Søren Michael Sindbæk: Searching for Viking Age Fortresses with Automatic Landscape Classification and Feature Detection in: Remote sensing 2019. (Remote sensing 2019)
- Thorsen, Sven. Lollands Virker. In: SKALK 1993/2 (Thorsen 1993)

Noter:

¹ Mandrup-Poulsen, 2006.

² Museet blev kaldt Lolland-Falsters Stiftsmuseum før sammenlægningen med Falsters Minder i 2009 og senere med Reventlow Museet.

³ Mandrup-Poulsen, 2006.

⁴ Thorsen 1993. Sven Thorsen var klar over dette, men mente ikke det betød noget for anlæggets forsvarsevne.

⁵ Nielsen 2010

⁶ Agersnap 2015

⁷ Pedersen 1928

⁸ Jernalderagre omkranses af svage op til en ½ m høje og op 5 meter brede volde,

⁹ LFS 2015.

¹⁰ Den havde ikke tilstrækkeligt mange årringe til at blive årsringsdateret.

¹¹ Nr. 62

¹² Danmarks kirker 1948

¹³ KVJ 1980 s. 163

¹⁴ Mandrup-Poulsen, 2002

¹⁵ Thorsen 1993, Thorsen 2001

¹⁶ 070611-16

¹⁷ Teglovn

¹⁸ Mandrup-Poulsen 2009

¹⁹ Skimminge kirke.

²⁰ LFS 140

²¹ Broen.

²² NNU 6-1991

²³ Remote sensing 2019

²⁴ Borgø er meget større i dag, men en opmåling af de højere dele af øen giver cirka 40.000 m².

²⁵ Brændt lerklining er karakteriseret ved at det ikke har nogen flader og er ofte gennemløbet af små rør efter strå.

²⁶ Leif Plith Lauritsen gjorde mig opmærksom på dette.

²⁷ Lacour 1972

²⁸ Atzbach m.fl. 2017

²⁹ Bierman 2008

³⁰ Thorsen 1993

Person-og stedregister

A

Albuen 86
Amager 95
Amerika 59, 94f
Andersdatter, Maren 94
Andersen, dyrlæge 63
Andersen, Hans ”Gammel” 96ff
Andersen, Jesper Munk 3, 15ff
Andersen, P. skomagervend 64f
Angelo, Sophus Hammond 64
Anholt 81
Arninge 67
Askø 3ff

B

Backhausen, J. Chr. 21
Bandholm 6ff
Bernstorff, J. H. E. greve 23
Berritsgård 21ff
Bertouch, Fr. J. Chr. von 34ff
Biehl, Charlotta Dorothea 21ff
Bindernæs 85f
Bluhme J. 20
Blæsberg, Carl 98
Bobé, Louis 16
Boisen, biskop 45ff
Borgø 115ff
Bornholm 81
Borreby 120
Borren 120f
Brandt 25
Braunschweig 20ff
Bredfjed 85
Bremen 78f
Brix, Harald 56f
Brockdorff, Chr. U. greve 31
Brücker, politimester 70f
Brömsebro 84
Bülow, Ernstine Luise von 20
Byse, Oluf Christophersen 5
Bøtø 100
Bøtøgård 95

C

Calmette, Antoine de Bosc de la 31
Caroline Mathilde 16ff
Christensen, Ejner 9f
Christian IV 76ff
Christian VII 23ff
Christiansborg Slot 15ff
Christiansborg Slotskirke 23
Christiansholm 25ff
Christoffer I 115
Claussen, Rasmus 60ff
Colding, Andreas 4f
Cramer, Christian 47
Crone, V. C. 58ff

D

Dalarøen 80
Damgaard, Peder 60f
Danmark 4, 20ff, 47ff, 56ff, 76ff, 96ff, 111ff
Delmenhorst 76ff
Dideriksen, mægler 68
Ditmarsken 79
Dragsminde 3, 76ff
Dyrehaven 23

E

Egebjerg 60
Engestofte 115ff
Eremitagen 23
Europa 56ff

F

Falster 15ff
Falsterbo 82
Falsters Virke 110ff
Fejø 5ff
Femern 76ff
Femern Bælt 3, 76ff
Femernsund 85
Femø 67
Ferdinand af Braunschweig-Wolfenbüttel 32
Fleischer, Esaias 27
Frankrig 58
Frederik VI 17
Frederik Carl af Pløn 17

Frederik V 21ff
Friis, Achton 5
Friis, Christian Begtrup 96
Friis, J. Chr. 16
Fris, proprietær 68
Fuglsang 15ff
Fuglse 121
Fyn 26, 57, 76

G

Galschiøt, Christian Ludvig 100
Galt, Peter 80ff
Gedesby 7, 95ff
Gedser 97f
Gedsergård 16, 95f
Geleff, Paul 3, 56ff
Gentofte 95
Godthaab, maskinfabrik 63f
Gotland 84
Grabow 84
Grimstrup 95
Grønge 27
Gudmand-Høyer 60f
Guérin, Léon 83
Gulland 81
Gustav Adolf 84
Gühlen, Anna Lucretia von 19
Gøteborg 82

H

Haderslev 46
Halland 84
Halsted 110ff
Hannover 20
Hansdatter, Anne 94
Hansen, Andreas 46
Hansen, Christian 9ff
Hansen, Jens Foged 8f
Hansen, Jens Peder 9
Hejrede Vold 110ff
Henningsen, gæstgiver 70f
Hermansen, bagermester 6ff
Hielm, Anna 46
Hjørring 107
Holland 81

Holm, bager 68
Holst, Søren 27
Holsten 20ff, 79ff, 106f
Holsten, Frederik Christian 107
Hotel Harmonien 65ff
Humleore Øregård 121
Härjedalen 84
Højbygård 27

I

Ibsen, maskinarbejder 67f
Indien 64
Itzehoe 20

J

Jacobi 59
Jasmund 84
Jensen, Geert 8ff
Jensen, Lars Sass 119
Jensen, overretssagfører 60ff
Jensen, Peder 94ff
Jensen, Thomas 45ff
Jeppesdatter, Margrethe 4
Jespersen, Carsten Friis 103
Juliane Marie, dronning 32
Jylland 57, 76ff
Jämtland 84
Jørgensen, Hans 5

K

Kalmar Sund 82
Kalundborg 81
Karleby 16, 99
Kettinge 31
Keyser, Nicolai 16
Kiel 79ff
Kielerfjorden 80f
Kjældernæs 94ff
Kjær, proprietær 68
Knuth 5
Knuthenlund 94
Kolberger Heide 76ff
Korsør 71, 81, 121
Krag-Juel-Vind, baron Fr. Chr. 16
Krievé, Jacob 32

Krogh, G. H. von, stiftamtmand 25ff
Krønge 16
København 15ff, 56ff, 80ff, 95ff
Københavns Universitet 33
Kaae, Ole Jensen 95

L

La Cour, Vilhelm 120
Lalandia 86
Lange 67f
Langeland 69
Langelandsbæltet 83
Larsen, Joakim 47
Lauritsen, Leif Plith 110ff
Lehn 16ff
Lehn, Cathrine Margrethe 21
Lehn, Poul Abraham 21ff
Lienlund 112
Lindholm, Cornelius Hansen 45ff
Lok, Jens 9ff
Lolland 6ff, 15ff, 30ff, 72, 78ff, 94ff, 112
Lolland-Falster 3, 7, 14, 21ff, 45ff, 56ff, 109ff
London 56
Louise af Hessen 17
Ludvig 14. 58
Ludvig, P. Pedersen 69ff
Lund, P. M. 67ff
Lunddahl, Jacob 95
Lunds Stift 86
Luther 47
Lübeck 32
Løye, Christian 3, 76, 93
Laalands Albu 81

M

Maes, Jørgen, major 86
Mandrup-Poulsen, Erik 3, 109, 122
Mansa, Johan Ludvig 28ff
Maribo 14, 31, 45, 69, 95ff, 110ff
Maribo Sønderlø 110ff
Martfelt, Christian 27ff
Mikkelsdatter, Barbra 94
Moseby 46
Mule, Jens Pedersen 4

Mund, Pros 82ff
Munksgaard, Ole Arpe 3, 56, 72
Museum Lolland-Falster 110ff
Musse 121
Myggefejded 85
Møn 19ff, 82

N

Nakskov 59ff, 85ff, 97, 110ff
Niedersachsen 15ff
Nordsjælland 121
Nordtyskland 82, 122
Norge 79
Nyborg 81
Nykøbing Falster 15, 96
Nykøbing Sjælland 121
Nysted 69, 86, 121

O

Oddenæs 109ff
Oddernæs 110ff
Oehlenschläger, Adam 35
Oldenburg 79
Olsen, Geert 6ff
Olsen, Thorvald Christian Valdemar 5ff
Oreby 5, 109ff
Orebygård 120
Ortved, Troels 17
Ortz, L. Chr. 25
Ottesen, Erik 82f
Ottesøn, Erik, admiral 82

P

Paris 57ff
Pedersborg 121
Pedersdatter, Marie 6
Pedersen, Christopher 16
Pedersen, Frederik 96
Pedersen, Maren Kirstine 96ff
Pederstrup 35
Petersen, Lars Boye 3, 45, 54
Pio, Louis 56ff
Pløn 20
Pontoppidan 97ff
Poulsen, Jens Karl 94

Preisler, J. M. 22
Prins Christian 86
Priorskov 21ff
Putlos 20

R

Raben 18ff
Rantzaу, Hans greve 20
Rasmussen, Christian Holgård 52
Rasmussen, Hans 46
Rasmussen, Henrik 3ff
Rasmussen, Lauritz 9
Ravnsborg 109ff
Ravnsby Bakker 112
Refshale 116ff
Refshale borg 109ff
Rendsborg 20
Reventlow 34ff, 46ff
Reventlow-Museet 35
Roskilde Domkirke 23
Rousseau 53
Rugholm, Tøger 46
Rødby 85ff
Rødby Fjord 77ff
Rødbyhavn 3, 76ff
Røgbølle Sø 110

S

Sakskøbing 62, 120
Saltvig 94f
Sandby 69f
Saxo 118
Schmaltz-Jørgensen, Peter 3, 94, 107
Schmidt, Johan 16
Schmith, Johannes 25f
Segalendorf 20
Segeberg 20
Sillestrup 60
Sjælland 76, 109ff
Skelby 96ff
Skimminge 116ff
Skotte, skolelærer 69f
Slesvig 20, 79f, 96
Slesvig-Holsten 76ff, 96
Smed Rasmus 16

Smålandshavet 4f
Soell, Søren Rasmussen 16
Sorø 121
Steensfeldt, Niels 4f
Stokkemarke 3, 94ff
Stormarn 79
Struensee, J. F. 24ff
Stub, Bertel 16
Stubbekøbing 57ff
Sverige 81f
Sydhavsøerne 6, 15ff
Søborg 121
Søholt 25ff, 111
Søllerødgård 23
Sønderjylland 46

T

Testrup 18
Thomsens gæstgiveri 59
Thorsen, Sven 110ff
Tilly 65ff
Tingsted Å 118
Tislund 46
Tjennemarke 94
Tomassen, Tomas 5
Toreby 16ff
Trankebar 64
Trygge Slot 3, 109ff
Tunderup 96ff
Tyskland 53, 57, 77ff
Tømmerkroen 56
Tårnborг 120
Tårs 69ff

U

Ulfeldt, Corfitz 86
Urne, Christoffer 85
USA 57, 107

V

Vendsyssel 45
Vesterborg 45ff, 109ff
Vesterborg Seminarium 45ff
Vikingskibsmuseet 76ff
Vind, Jørgen, admiral 80

Vindebjerg/Vendernes bjerg 120
Virket 118ff
Vålse Vig 120

W

Wallmoden, Christopher Georg von 3, 15ff
Wandal, Ivar 86
Wichfeld, Jørgen 115
Wiedewelt 21ff
Wismar 82ff

Ø

Øresund 82
Øsel 84
Østerborg 115
Østersøen 81
Østfælster 46
Østofte 45f

Å

Åholm 109ff

Brug Lolland-Falsters Historiske Samfunds Hjemmeside: www.lfhs.dk, hvor du kan holde dig opdateret om mange ting, f.eks.:

- Referat fra sidste årsmøde
- Formandens beretning
- Seneste årsregnskab
- Hente ældre årbøger digitalt
- Indmelde dig i LFHS
- Arrangementer for det kommende år
- Tilmelde dig arrangementer

Du kan også følge os på Facebook: facebook.com/lfhistorie/

Bestyrelsen for Lolland-Falsters Historiske Samfund

Ole A. Munksgaard, formand

Telefon: 54 94 81 43

Mail: olearpe@gmail.com

Søren T. Mortensen, næstformand

Telefon: 22 53 16 19

Mail: jubelfisk@hotmail.com

Aksel Poulsen

Telefon: 40 36 39 28

Mail: akpo@outlook.dk

Marie Louise Villadsen

Telefon: 21 49 59 18

Mail: marielouisevilladsen@gmail.com

Erik Mandrup-Poulsen

Telefon: 40 18 46 62

Mail: saxesaxe@mail.dk

Inge Hedal, sekretær

Telefon: 62 21 44 16

Mail: ingehedal@mail.dk

Birgitte Villadsen

Telefon: 23 74 16 00

Mail: abv@abvilladsen.dk

Hans Christian Bentsen, suppleant

Telefon: 54 60 15 14

Mail: chi.bentsen@live.dk

Hanne Britt Johannessen, suppleant

Telefon: 29 66 77 74

Mail: hannebritt@gmail.com

Øvrige

Palle Sørensen, revisor

Steen Aarup, revisor

Anne Hansen, revisorsuppleant

Jens Green, medlemskab & regnskab

Kim Hansen, hjemmeside